

Vanhempien osallisuuspuhetavat huostaanoton
kotiutusselvitysprosessissa

RIIKKA LAITINEN
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden
yksikkö
Pro gradu-tutkielma
ohjaaja: Suvi Raitakari
Syyskuu 2016

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

LAITINEN, RIIKKA: Vanhempien osallisuuspuhetavat huostaanoton kotiutusselvitysprosessissa
Pro gradu- tutkielma, 104 s., 1 liites.

Sosiaalityö

Ohjaaja: YTT Suvi Raitakari

Syyskuu 2016

Tämä tutkielma tarkastelee huostaanoton lopetusta arvioitaessa, kotiutusselvitysprosessissa olevien vanhempien tapoja puhua osallisuudestaan. Tutkimuksessa kysytään, miten kotiutusselvitysprosessissa olevat vanhemmat puhuvat osallisuudestaan ja millaisia eri osallisuuden näkökulmia näistä puhetavoista on luettavissa. Tutkimuksen aineistona ovat kotiutusselvityksen asiakasvanhempien haastattelut. Aineisto on kerätty teemahaastattelulla haastatteleamalla kuutta kotiutusselvityksessä mukana ollutta vanhempaa. Haastatteluaineisto on analysoitu diskurssianalyysiä käyttämällä. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys on sosiaalityön asiakkaan osallisuuden eri näkökulmat. Tutkimuksessa on hyödynnetty sosiaalityön asiakkaan osallisuuden näkökulmista kolmea; osallisuutta liittämisen, elämänpolitiikan ja kumppanuuden näkökulmasta. Tutkimuksessa kotiutusselvityksen asiakasvanhemman puhetta osallisuudestaan tulkitaan vuorovaikutuksessa rakentuvassa mikrokontekstissa sekä yhteiskunnallisessa makrokontekstissa.

Diskurssianalyysin tuloksena kotiutusselvityksen vanhempien puheesta muodostuu kahdenlaista osallisuutta; vahvaa ja heikkoa osallisuutta. Vahvaa osallisuutta merkityksellistävät kolme puhetapaa; Vanhempi valitsijana, Vanhempi oikeuksiensa palauttajana ja Vanhempi kumppanina. Heikkoa osallisuutta merkityksellistävät myös kolme eri puhetapaa; Sivuuutettu vanhempi, Arvioitavana oleva vanhempi ja Vaikutusvallaton vanhempi.

Vanhempi valitsijana- puhetavassa osallisuus merkityksellistyi vanhemman valitsijan- ja päätöksentekijän asemana ja lapsen kotiutumisen riskien reflektioijana. Vanhempi oikeuksiensa palauttajana osallisuus merkityksellistyi vanhemman oikeutena vastata lapsensa arjesta. Vanhempi kumppanina puhetavassa osallisuus merkityksellistyi vanhemman ja työntekijöiden kasvatuskumppanuutena sekä työntekijän tukena ja kannustuksena vanhemmalle.

Sivuuutettu vanhempi- puhetapa merkityksellistyi vanhemman osattomuutena. Vanhempi ei ollut mukana työskentelyssä ja hänet sivuutettiin päätöksenteosta ja vuorovaikutuksesta. Arvioitavana oleva vanhempi-puhetavassa vanhemman osallisuus merkityksellistyi heikkona. Tässä puhetavassa vanhempi on työntekijöiden tekemän vanhemmuuden arvion kohteena. Vaikutusvallaton vanhempi-puhetavassa vanhemman osallisuus on heikkoa eikä hän voi tai pysty omalla toiminnallaan vaikuttamaan kotiutusselvitysprosessin kulkuun.

Vanhempi valitsijana- ja Vanhempi oikeuksiensa palauttaja –puhetavat merkityksellistyivät yhteiskunnallisessa makrokontekstissa elämänpoliittisen osallisuuden näkökulmasta. Vanhempi kumppanina merkityksellistyi osallisuuden kumppanuus- näkökulmasta. Sivuuutettu vanhempi-

puhetapa merkityksellistyi makrokontekstissa osattomuutena. Arvioitavana oleva vanhempi ja Vaikutusvallaton vanhempi merkityksellistyivät yhteiskunnallisessa makrokontekstissa osallisuuden liittämissä näkökulmista.

Avainsanat: huostaanoton lopettaminen, kotiutus selvitys, vanhemmat, osallisuus, diskurssianalyysi

University of Tampere
School of Social Sciences and Humanities

LAITINEN, RIIKKA: Parents discourses of their participation in family reunification process
Master`s Thesis, 104 pages., 1 appendix pages
Social Work
Supervisor: Suvi Raitakari, PHD
September 2016

This Master`s Thesis is from research field of Social Work in Child Care. It evaluates the ways parents who are in family reunification process talk of their participation. The main research questions are; how does the parents who are in family reunification process talk about their participation and what point of views to participation are produced from these discourses.

The empirical data was collected through theme interview of six parents who have been participating to family reunification process. The data was analyzed using Discourse Analysis. The theoretical approach is different point of views to social work client`s participation. In this Master`s Thesis approach to client`s participation is from the point of view of life politics, partnership and inclusion. Parent`s talk of their participation in family reunification process is interpreted from the point of view of the linguistic, interactive micro context and in macro context of Social Science Theories of participation.

The findings of this thesis are, that parent`s participation is represented in two different ways. Parent`s participation is represented as strong participation and as weak participation. The ways which strong participation is represented are; the discourses of parent as a choice-maker, discourse of parent as gaining back parental rights and discourse of parent as a partner. The ways which weak participation is represented are discourse of an ignored parent, discourse of appraised parent and discourse of an un-empowered parent.

In the discourse of parent as a choice-maker parent`s participation is represented as decision making and estimating the risks of the family reunification poses. In this discourse parent is making decisions and estimating the risks, not the workers. In the discourse of parent gaining back parental rights parent`s participation is represented as parent`s right to be every-day care taker of his/her child. In the discourse of parent as partner parent`s participation is represented as working together and in partnership with the social workers.

The discourse of ignored parent is represented as parent`s non-participation. Parent is in this discourse overlooked in the family reunification work, decision-making and interaction with the workers. In the discourse of appraised parent the parental participation is represented as being a passive attendant in the family reunification process and work. Parent`s parental skills are being morally judged and appraised by the workers. In the discourse of un-empowered parent parental participation is represented as well as passive attendant. In this discourse parent has no possibility to influence to the family reunification process and finishing the custody of his/her child in foster care.

In the discourse of parent as a choice-maker and parent gaining back parental rights parent`s participation is represented as strong, life political participation. In the discourse of parent as a partner participation is represented through parent and worker co-operation and partnership.

The discourse of ignored parent is represented as parent's non-participation. In the discourse of appraised parent and discourse of un-empowered parent parent's participation is represented as participation from the point of view of inclusion.

Key words: child welfare, foster care, family reunification process, parents, participation, discourse analysis

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
2 Huostaanoton lopetus ja perheen jälleenyhdistäminen	3
2.1 Huostaanoton lopetus, kotiutusselvitys ja perheen jälleenyhdistäminen	3
2.2. Tapaustutkimus kotiutusselvitystyöstä asiakkaiden näkökulmasta	9
2.3. Asiakkaiden osallisuus kotiutuselvyksessä	11
3 Kolme teoreettista näkökulmaa sosiaalityön asiakkaiden osallisuuteen	14
3.1 Liittämisen näkökulma asiakkaiden osallisuuteen	14
3.2 Elämänpolitiikan näkökulma asiakkaiden osallisuuteen.....	24
3.3 Kumppanuuden näkökulma asiakkaiden osallisuuteen	30
4. Tutkimuskysymykset, aineisto ja etiikka	36
4.1 Tutkimuskysymykset ja tavoitteet.....	37
4.2 Tutkimusaineistona asiakkaiden teemahaastattelut	37
4.3 Osallisuuden puhetapojen tunnistaminen aineistosta.....	43
4.4 Tutkimukseni eettiset kysymykset	44
5 Diskurssianalyysin lähtökohdat, periaatteet ja soveltaminen.....	49
5.1 Diskurssianalyysin lähtökohdat ja periaatteet	49
5.2 Diskurssianalyysin soveltaminen tutkimuksessani	57
6 Vahvan osallisuuden puhetavat	59
6.1 Vanhempi valitsijana	59
6.2. Vanhempi oikeuksiensa palauttajana.....	63
6.3 Vanhempi kumppanina.....	68
7 Heikon osallisuuden puhetavat	71
7.1 Sivuutettu vanhempi	72
7.2 Arvioitavana oleva vanhempi	75
7.3 Vaikutusvallaton vanhempi	79
8. Tutkimukseni tuottamat osallisuuden puhetavat	82
Lähteet.....	95

1. Johdanto

Tutkimukseni kontekstina on huostaanoton lopettamista arvioitaessa tehtävä kotiutusselvitys. Nimi kotiutusselvitys ei ole vakiintunut käsite. Lastensuojelulain 47 § on säädetty, että sosiaalityöntekijän tulee arvioida huostaanoton jatkamisen/lopettamisen edellytyksiä, mutta laissa ei ole määritelty millä tavoin tämä arviointi tulisi tehdä. Tätä arviointityöskentelyä ei ole laissa nimetty millään tietyllä käsitteellä. (Lastensuojelulaki 417/2007.) Tässä tutkimuksessa käytän huostaanoton lopettamisen arviointityöskentelystä nimitystä kotiutusselvitys.

Huostaanoton lopettaminen ja perheen jälleenyhdistäminen on yhtä tärkeä ja riskialtis lastensuojelun prosessi kuin huostaanottoakin. Jos huostaanoton lopettamisen prosessissa epäonnistutaan, seuraukset voivat olla vakavat. Yksi surullinen ja järkyttävä esimerkki epäonnistuneesta perheen jälleenyhdistämisen prosessista on vuonna 2012 tapahtunut 8-vuotiaan Vilja-Eerikan kuolema. Eerika kotiutettiin perhetukikeskuksesta, jonne hänet oli sijoitettu avohuollon sijoituksella. Vain muutama viikko kotiutuksen jälkeen Eerika kuoli kotonaan. Eerikan pahoinpitelivät ja tukehduttivat hänen isänsä ja äitipuolensa. (Oikeusministeriö 2013, 17-18.)

Tutkimuksessani keskityn erityisesti asiakasvanhempien osallisuuteen kotiutusselvitysprosessissa. Tulkiten vanhempien osallisuutta heidän puheestaan. Olen haastatellut kuutta kotiutusselvityksen asiakasvanhempaa käyttämällä teemahaastattelua. Tulkiten vanhempien osallisuutta haastatteluaineistosta käyttäen diskurssianalyysiä analyysivälineenä. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten kotiutusselvitysprosessissa olleet asiakasvanhemmat puhuvat osallisuudestaan kotiutusselvityksessä ja, miten näistä puhetavoista on luettavissa osallisuutta liittämisen, elämänpolitiikan ja kumppanuuden näkökulmista.

Tutkimukseni luvussa 2 käsittelen huostaanoton lopettamisen, kotiutusselvitysprosessin ja perheen jälleenyhdistämisen teemoja. Luvussa 3 käsittelen tutkimukseni teoreettista viitekehystä eli sosiaalityön asiakkaan osallisuutta liittämisen, elämänpolitiikan ja kumppanuuden näkökulmista. Luvussa 4 käsittelen sitä, miten tein tutkimukseni. Luvussa 4 tuon esille tutkimuskysymykseni, käyttämäni aineiston, osallisuuden puhetapojen tunnistamisen aineistosta sekä tutkimukseni eettiset kysymykset. Luvussa 5 käyn läpi diskurssianalyysin peruseriaatteita sekä miten olen hyödyntänyt

diskurssianalyysiä tässä tutkimuksessa. Luvuissa 6. ja 7. kuvaan aineistoni analyysin ja tulokset ja luvussa 8. esittelen pro gradu- tutkielmani johtopäätökset.

Huostaanottoa koskeva tieto, kuten lastensuojelututkimus Suomessa yleensäkin, on hajanaista, sirpaleista ja yksittäistä. Huostaanoton lopetusta on suomalaisessa lastensuojelututkimuksessa tutkittu huostaanottoa vähemmän. (Helavirta & Laakso & Pösö 2014, 291-294.) Huostaanoton lopetuksesta on hyvin vähän saatavilla suomalaista tutkimusta (Pitkänen 2008, 11; Pekkarinen 2011, 63). Tästä syystä on tarpeen, että huostaanoton lopettamisesta ja lapsen kotiutuksesta tehdään jatkossa lisää tutkimuksia ja pro gradu- tutkielmani vastaa osaltaan tähän tutkimustarpeeseen. Huostaanoton lopetusta ovat tutkineet Pitkänen (2008) lisensiaatintyössään, Hiitola (2009) sekä Hoikkala ja Heinonen (2013) selvityksessään. Hiitola selvitti tilastollisen tutkimuksen menetelmin lasten taustoja, jotka ovat olleet huostassa ja joiden huostaanotto oli päättynyt lapsen täytettyä 18-vuotta tai huostaanotto oli lopetettu lapsen ollessa vielä alaikäinen. Hiitola selvitti tutkimuksessaan muun muassa huostaanottoon johtaneita syitä sekä lasten sosiaalityöntekijöiltä arvioita siitä, miten jälkihuollon tavoitteet olivat toteutuneet lasten kohdalla ja millaisena sosiaalityöntekijät arvioivat lasten tulevaisuuden. Pitkänen tutki huostaanoton lopettamiseen liittyviä asiakirjoja. Hän selvitti asiakirjoista huostaanoton lopettamisen syitä ja sitä, miten lapsen edun käsite näkyy asiakirjoissa. Lisäksi Saurama (2002, 185-198) on sivunnut väitöskirjassaan lapsen kotiutusta sijaishuollosta. Kotiutusten tarkasteluajanjaksona Sauraman väitöskirjassa on 70- luku.

Pro gradu -tutkielmassani tutkin kotiutusselvityksen asiakasvanhempien osallisuudestaan tuottamia puhetapoja. Sosiaalityön asiakkaan osallisuudesta on Suomessa tehty melko paljon tutkimusta (esim. Kivistö 2011; Kivistö 2015; Laitinen & Ojaniemi & Tallavaara 2007; Luhtasela 2009; Palomäki 2012). Pro gradu-tutkielmani tuottaa tietoa nimenomaan lastensuojelun asiakasvanhempien osallisuudesta ja osallisuuden eri puhetavoista tietyn lastensuojelullisen prosessin eli kotiutusselvityksen kontekstissa. Asiakasvanhempien tuottamista puhetavoista osa hahmottuu vahvan osallisuuden, osa heikon osallisuuden ja jopa osattomuuden näkökulmiin. Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei ole kuitenkaan selvittää määrällisesti kuinka hyvin asiakkaiden osallisuus on toteutunut tai jäänyt toteutumatta. Tutkimukseni tarkoituksena on tarkastella millaisia osallisuuden puhetapoja on löydettävissä kotiutusselvityksen vanhempien puheesta ja millaisia yhteiskunnallisia osallisuuden diskursseja nämä puhetavat hyödyntävät.

2 Huostaanoton lopetus ja perheen jälleenyhdistäminen

2.1 Huostaanoton lopetus, kotiutusselvitys ja perheen jälleenyhdistäminen

Huostaanoton lopettamisella ja lakkaamisella on lastensuojelulaista lähtevä käsitteellinen ero. Huostaanotto lakkaa suoraan lain nojalla kun lapsi täyttää 18-vuotta. Lastensuojelulain mukaan huostaanotto tulee purkaa siinä vaiheessa kun sijaishuollon sosiaalityön arvion mukaan lapsen huostaanotolle ei ole enää tarvetta, huostaanoton lopettaminen on lapsen edun mukaista ja lapsi ja perhe ja haluavat perheen jälleenyhdistämistä. (Saastamoinen 2010, 35, 39.) Lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä sekä johtosäännössä määritellyllä sosiaalihuollon johtavalla on lastensuojelulain antama päätäntävalta huostaanoton lopettamista/jatkamista koskevassa asiassa. Sosiaalityöntekijä valmisteleo asian ja johtava sosiaalityöntekijä tekee asiassa päätöksen. (Saastamoinen 2010, 35.)

Huostaanoton lopettamisen edellytyksenä on, että lapsen kasvuolosuhteet ovat olennaisesti parantuneet huostaanottotilanteesta ja säilyneet hyvinä riittävän pitkään. Sosiaalityöntekijän tulee päätöksen teon yhteydessä arvioida huostaanoton syiden poistumisen ja huostaanoton tarpeen lakkaamisen lisäksi lapsen edun toteutumista. Vaikka huostaanoton alkuperäiset syyt olisivatkin poistuneet, sosiaalityöntekijän tulee erikseen arvioida, miten huostaanoton lopettaminen vaikuttaa lapseen. ”Huostassapitoa ei saa lopettaa, jos lopettaminen on selvästi vastoin lapsen etua.” (Saastamoinen 2010, 33.) Huostaanoton lopettaminen on lastensuojelun toimenpiteenä moniulotteinen. Vanhemmille huostaanoton lopettaminen merkitsee kokonaisvaltaisen vastuun ottamista lapsen elämästä, kasvusta ja kehityksestä. Lapselle se merkitsee isoa muutosta, johon sisältyy monenlaisia tunteita. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän näkökulmasta huostaanoton lopettamiseen sisältyy arvio huostaanoton syiden poistumisesta ja huostassapidon tarpeen lakkaamisesta. Lastensuojelun tulee lisäksi huolehtia siitä, että lapsi ja perhe saavat riittävän tuen sijaishuollon päättymisen jälkeen ja lapsi saa tarvitsemansa jälkihuollon. (Pitkänen 2008, 10.)

Suomessa lapsen huostaanotto ja sijaishuoltoon sijoittaminen on lain mukaan voimassa aina toistaiseksi. Huostaanotto ei ole näin ollen pysyvä vaan väliaikainen ratkaisu lapsen elämässä.

Huostaanotto voi kestää siihen asti kunnes lapsi on täyttänyt 18-vuotta. Määräaikaisten huostaanottojen tekeminen ei ole mahdollista. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tulee arvioida säännöllisesti huostassapidon edellytysten olemassaoloa ja perheen jälleenyhdistämisen mahdollisuutta esimerkiksi asiakassuunnitelmaneuvoittelun yhteydessä. (Saastamoinen 2010, 32-33.)

Tästä poiketen esimerkiksi USA:ssa sijaishuollon suuntauksena on pikemminkin pysyvyys lapsen elämässä. Vuonna 1980 voimaan tulleen adoptiolain mukaan huostaanotto tulee estää perhettä tukemalla tai, jos lapsi joudutaan ottamaan huostaan ja sijoittamaan sijaishuoltoon perhe tulee jälleenyhdistää mahdollisimman pian. Jos perheen jälleenyhdistäminen ei ole mahdollista, lapsi tulee sijoittaa pysyvään perhehoitoon, jossa esimerkiksi lapsen adoptointi sijaisperheeseen mahdollistaa tilanteen pysyvyyden. (Courtney 1994, 81.) Vuonna 1997 USA:ssa tuli voimaan uusi laki, jonka mukaan lapsen tulee palata biologisten vanhempiensa luokse 12 kuukauden kuluessa. Jos tämä ei ole mahdollista, biologiset vanhemmat menettävät oikeutensa lapsen vanhemmuuteen. Sosiaalityöntekijöiden täytyy lain mukaan tukea perhettä kohtuullisessa määrin, jotta perheen jälleenyhdistäminen olisi mahdollista. Samanaikaisesti lapselle täytyy kuitenkin etsiä myös pitkäaikaista sijoituspaikkaa esimerkiksi adoptioperheen muodossa. Lain myötä helpotettiin lisäksi huostaan otetun lapsen adoptiota. (D'Andrade & Duerr Berrick 2006, 33.) Toisaalta myös USA:ssa on siirrytty yksilöllisempiin ja perheiden erot huomioiviin ratkaisuihin. Lapsen ja hänen biologisen perheensä yhteydenpitoa pyritään mahdollistamaan niissäkin tapauksissa, joissa lapsi ei voi asua biologisen perheensä luona. Vaikka kaikki vanhemmat eivät voi vastata lapsensa arjesta, lapsen ja hänen biologisten vanhempiensa välistä suhdetta voidaan ylläpitää muun muassa vierailuilla tai yhteydenpidolla puhelimitse tai kirjeitse. (Carnochan & Lee & Austin 2013, 179-180.)

Perheen jälleenyhdistämisen lähtökohtia

Huostaanoton lopettamisessa on kysymys ennen kaikkea siitä, että lapsi, joka on asunut sijaishuollossa palaa asumaan biologisen perheensä luokse. Joissain tilanteissa lapsi voi kuitenkin siirtyä huostaanoton lopettamisen jälkeen esimerkiksi asumaan itsenäisesti tukiasunnossa, vaikka hän on vielä alaikäinen. Lapsi saatetaan myös adoptoida. (Hiitola 2009, 25.) Oman tutkimukseni kontekstissa perhe kuitenkin jälleenyhdistetään eli lapsi palaa asumaan biologisen perheensä luokse. Huostaanoton lopettamista voidaan tarkastella perheen jälleenyhdistämisen prosessina.

Tutkimukseni kotiutusselvitys liittyy perheen jälleenyhdistämisen keskusteluun niin, että kotiutusselvityksen tarkoituksena on selvittää voidaanko lasta ja hänen biologista perhettään jälleenyhdistää ja huostaanottoa lopettaa.

Huostaanoton lopettamista/jatkamista selvitettäessä sosiaalityöntekijän on punnittava sekä lapsen etua ja oikeuksien toteutumista, että vanhempien oikeuksia. Huostaanoton lopettamista arvioitaessa, kuten muutoinkin lastensuojelutyössä, eri perheenjäsenten edut ja toiveet saattavat olla vastakkain ja ristiriidassa keskenään (Lehto 1997, 113). Oman työkokemukseni perusteella arvioisin, että kotiutusta ei käytännössä tehdä, jos lapsi vastustaa kotiin palaamista. Myös tilanteessa, jossa vanhempi ei halua lasta luokseen asumaan, huostaanoton lopettamiselle ja lapsen kotiutumislle ei ole edellytyksiä. Oma näkemykseni on, että sekä lapsi että vanhemmat, joiden luokse lapsen ajatellaan sijoituksen jälkeen palaavan, haluavat kotiutusta. Usein juuri asiakkaat ottavat sijoituksen purkamisen oma-aloitteisesti esille. Kuitenkin, sosiaalityöntekijä saattaa arvioida, että lapsen etu ei toteudu, jos hän palaa vanhempiensa luokse asumaan. Tällaisissa tilanteissa vastakkain ovat asiakkaiden toiveet, työntekijöiden arvio lapsen edusta sekä vanhempien oikeudet toimia lapsensa arjesta vastaavina huoltajina.

Pysyvää huostaanottoa ei ole mahdollista tehdä Suomessa, vaan lapsen ja perheen tilannetta tulee lain mukaan säännöllisesti arvioida perheen jälleenyhdistämisen mahdollistamiseksi. Kuitenkin, sijoitettujen lasten vanhemmat jäävät usein vaille kokonaisvaltaista ja pitkäkestoista tukea. Vanhempien kanssa työskentely on usein sijaishuollon aikana hajanaista eikä mikään taho tai henkilö selkeästi koordinoi vanhempien kuntoutumiseen tähtäävää työskentelyä. Lisäksi moniammatillista yhteistyötä vanhempien kuntouttamiseksi ei juurikaan tehdä. (Pitkänen 2011, 115-116, 121-122.) Näyttäisi siltä, että perheen jälleenyhdistämiseksi ei lastensuojelussa työskennellä aina riittävän aktiivisesti. Vanhempien kuntoutumisen edistämiseksi ei työskennellä riittävän intensiivisesti, jotta lapsen kotiutuminen mahdollistuisi. Perheen jälleenyhdistäminen huostaanoton jälkeen toteutuu ilmeisesti melko harvoin. (Hoikkala & Heinonen 2013, 4, 42.) Voidaan ehkä sanoa, että lapsen huostaanoton jälkeen vastuu kuntoutumisesta siirtyy vanhemmalle itselleen. Vanhemmat saattavat jäädä helposti vaille tarvitsemiaan palveluita, jos he eivät ole itse aktiivisia.

Huostaanoton väliaikaisuus ja perheen jälleenyhdistämisen tavoite ovat lainsäädännön ja periaatteen tasolla vahvoja, mutta näiden periaatteiden toteutuminen käytännössä vaihtelee. Toisaalta, on esitetty myös näkemyksiä, joiden mukaan vanhempien tukeminen, vanhempien oikeudet ja perheen yksityisyyden suoja saattavat joissakin yksittäisissä päätöksentekotilanteissa ylittää lapsen edun ensisijaisuuden. Näin oli esimerkiksi vuonna 2012 tapahtuneessa lastensuojelun asiakaslapsen, 8-vuotiaan Eerikan tapauksessa. (Oikeusministeriö 2013, 71.) Eerikan kuolema on järkyttävä esimerkki siitä, mihin epäonnistunut perheen jälleenyhdistämisen prosessi voi pahimmillaan johtaa (Hoikkala & Heinonen 2013, 4).

Hahmottelen seuraavissa kappaleissa erilaisia sosiaalipoliittisia, lainsäädännöllisiä ja lastensuojeluideologioihin liittyviä syitä, jotka osaltaan vaikuttavat siihen, että Suomessa huostaanotto on voimassa toistaiseksi ja sosiaalityöntekijän tulee lain mukaan pyrkiä perheen jälleenyhdistämiseen. Olen tulkinnut eri tietolähteistä näitä syitä, koska varsinaista tutkimustietoa siitä, mitkä asiat ovat olleet vaikuttamassa tai johtaneet siihen, että Suomessa huostaanotto määritelty lainsäädännössä väliaikaiseksi toimenpiteeksi, ei ole saatavilla. Lastensuojelun politiikkaa ja ideologioita ei ole Suomessa juuri tutkittu ja nämä tutkimustarpeet onkin nimetty suomalaisen lastensuojelututkimuksen katvealueeksi. Näiden taustalla vaikuttavien ideologioiden tutkiminen mahdollistaisi myös lastensuojelujärjestelmän ja käytäntöjen muotoutumisen ymmärtämistä. (Pekkarinen 2011, 55-56.)

Lastensuojelua ohjaavat toimintaperiaatteet painottuvat eri maissa eri tavoin. Voidaan puhua suojeluperusteisesti painottuneesta ja hyvinvointiperusteisesti painottuneesta lastensuojelusta. Suojeluperusteisessa lastensuojelussa korostetaan todettujen riskien ja ongelmatilanteiden poistamista lapsen elämästä. Hyvinvointiperusteinen lastensuojelu on kokonaisvaltaisempaa työskentelyä lapsen ja hänen perheensä tukemiseksi. Hyvinvointiperusteisessa lastensuojelussa suojelutehtävä on myös yksi tärkeä tehtävä, mutta tämän lisäksi sen tavoitteena on laajempi lapsen hyvinvoinnin edistäminen osana hänen perhettään. (Pösö 2007, 72.) Pringlen (1998) mukaan universaaleja oikeuksia ja palveluita painottavissa maissa lastensuojelu on enemmän kokonaisvaltaista hyvinvointiperusteista lastensuojelua kun taas residuaalipalveluihin painottuvissa maissa lastensuojelu on taas enemmän suojeluperusteista (Pringle 1998; ref. Pösö 2007, 73). Hyvinvointiperusteisessa lastensuojelussa keinovalikoima on laajempi ja ennaltaehkäisyä painotetaan enemmän. Suojeluperusteisessa lastensuojelussa perheiden ongelmiin ei puututa valtion

taholta ennaltaehkäisevästi. Käytetyt toimet ja interventiot ovat usein vastentahtoisia. (Pösö 2007, 74-75.)

Hetherington (2002) on yhdistänyt nämä kaksi lastensuojeluorientaatiota: suojelupainotteisen ja hyvinvointiperustaisen lastensuojelun Esping-Anderssenin (1990) tekemään kolmeen eri hyvinvointivaltiotyyppiin tai -regiimiin. Esping-Anderssen on jaotellut länsimaiset hyvinvointivaltiot kolmeen eri hyvinvointiregiimiin, jossa valtion, markkinoiden ja perheen keskinäinen vastuunjako vaihtelee. (Hetherington 2002; ref. Kataja 2012, 26.) Nämä kolme mallia ovat liberaali, konservatiivinen ja sosiaalidemokraattinen hyvinvointivaltioregiimi. Liberaalia mallia edustavat Yhdysvallat, Kanada ja Australia. Näissä maissa yksityinen sektori on suuressa roolissa hyvinvointipalveluiden tuottajana. Sosiaalipalvelut on tarkoitettu vain köyhimmille kansalaisille ja sosiaaliavustukset ovat vaatimattomia määrältään ja laadultaan. Työn ajatellaan takaavan kansalaisten hyvinvoinnin ja työntekoon kannustetaan määrältään pienen ja harkinnanvaraisen sosiaaliturvan keinoin. (Esping-Andersen 1990, 26-27.) Konservatiiviseen hyvinvointiregiimiin kuuluvat Itävalta, Ranska, Saksa ja Italia, joissa painotetaan kolmatta sektoria ja erilaisia yhteisöjä sekä ydinperhettä hyvinvoinnin ja turvan tuottajana. Myös ammattiliitot ja työperusteiset sosiaalietuudet takaavat tässä mallissa hyvinvointia. (Esping-Andersen 1990, 27; Anttonen & Sipilä 2000, 196-198.) Sosiaalidemokraattiseen hyvinvointivaltio-regiimiin kuuluvat Pohjoismaat (Esping-Andersen 1990, 27-28). Sosiaalipalveluiden tuottamisvastuu on sosiaalidemokraattisessa hyvinvointivaltioregiimissä julkisella sektorilla ja pyrkimyksenä on tuottaa universaalipalveluita kaikille kansalaisille, ei vain köyhimmille. Myös keskiluokka käyttää yleisesti erilaisia sosiaalipalveluita. (Anttonen & Sipilä 2000, 105-107, 113.) Hetherington sisällyttää Iso-Britannian liberaaliin hyvinvointivaltioregiimiin. Liberaalin hyvinvointivaltioregiimin maat ovat painottuneet lastensuojelussa suojeluperusteisesti, jossa korostetaan sekä yksilön vastuuta että oikeuksia. Konservatiiviset ja sosiaalidemokraattiset maat ovat painottuneet perheen kokonaisvaltaiseen tukemiseen eli hyvinvointiperusteiseen lastensuojeluun. Sosiaalidemokraattisessa hyvinvointivaltioregiimissä julkinen sektori vastaa pitkälti perheiden palveluista. (Hetherington 2002; ref. Kataja 2012, 26-27.) Tässä näkökulmassa kummassakin hyvinvointivaltioregiimissä, sekä konservatiivisessa että sosiaalidemokraattisessa, siis vanhempien oikeudet ja lapsen auttaminen vanhempien tukemisen kautta ovat tärkeitä periaatteita. Toisaalta, missään maassa lastensuojelu ei ole rakentunut puhtaasti yhden lastensuojelumallin varaan vaan erot maiden välillä ovat painotuseroja. Myös maissa, joissa vallalla on suojeluperusteinen lastensuojelu, on elementtejä

perheiden tukemisesta. Suomessa taas ei toteuteta pelkästään hyvinvointipainotteista ja palveluperusteista lastensuojelua vaan perheiden tukemisen lisäksi lastensuojelutyöhön liittyy riskien arviointia ja asiakkaiden kontrollointia. Lastensuojelun toteuttamisen erot voivat olla suuria myös valtioiden sisällä. (Hurtig 2003, 16; Pösö 2007, 82.)

Suomi on sitoutunut Euroopan ihmisoikeussopimukseen, Sosiaalisia ihmisoikeuksia koskevaan säännökseen eli Euroopan sosiaaliseen peruskirjaan ja YK:n lastenoikeuksia koskevaan yleissopimukseen (Mikkola 2004 62-64). Nämä sopimukset ohjaavat myös lastensuojelussa tehtäviä toimenpiteitä kansallisella tasolla. ”Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut johdonmukaisesti päätöksissään, että huostaanottoa on yleensä pidettävä väliaikaisena toimenpiteenä, joka on lopetettava heti olosuhteiden niin salliessa” (Tuori & Kotkas 2008, 507). Suomessa lastensuojelulaki velvoittaa sosiaalityöntekijän mahdollistamaan huostaan otetun lapsen ja hänen biologisten vanhempiensa yhteydenpidon sijaishuollon aikana muun muassa tapaamisten muodossa (Lastensuojelulaki 417/2007). Suomessa, verrattuna amerikkalaiseen lastensuojeluun, huostaan otetun lapsen vanhempien oikeudet ovat tulkintani mukaan tärkeässä roolissa. Vanhemmat eivät voi menettää huostaan otetun lapsensa juridista vanhemmuutta ja huoltajuutta, kuten USA:ssa on mahdollista.

Esping-Anderssenin tekemän kolmijaon mukaiset konservatiivisen hyvinvointivaltio -regiimin maat; Ranska, Saksa ja Italia ovat vahvoja vaikuttajia Euroopan Unionissa. Katolinen uskonto vaikuttaa näissä maissa taustalla. Katolisesta uskonnosta on peräisin ideologia, jonka mukaan perhe ja yhteisöt ovat avainasemassa yksilön ja valtion sijasta. Tätä ideologiaa voidaan kutsua subsidiariteettiopiksi, jonka keskeisin ajatus on, että yhteisöjen on tuettava perheitä ja valtion puolestaan yhteisöjä ja perheitä. (Anttonen & Sipilä 2000, 199.) Euroopan Unionin kautta tällä subsidiariteetti-ideologialla saattaa olla vaikutusta myös suomalaiseen lastensuojeluun. Toisaalta, Pohjoismaissa vallalla oleva, hyvinvointiperusteinen lastensuojelumalli korostaa myös perhekeskeisyyttä (Pösö 2007, 73-75). Tämä taas vaikuttaa siihen, että lapsen hyvän ajattelun toteutuvan mahdollisimman pitkälle hänen perhettään auttamalla ja lapsen asumisena biologisessa perheessään (Folleso & Mevik 2010, 98-100; Hurtig 2003, 37). Lapsen ja hänen perheensä jälleenyhdistämiseen pyrkiminen toteuttaisi tämän ajattelutavan mukaisesti myös lapsen etua. Hyvinvointiperusteinen malli on saanut kritiikkiä siitä, että se painottaa ongelmien työstämistä yhdessä perheen vanhempien kanssa ja tällöin lapsen etu saattaa jäädä yhteistyöpyrkimyksen

jalkoihin (Pösö 2007, 76). Hurtig puhuu ”tihkuvan auttamisen” -mallista, jossa lapsia pyritään auttamaan vanhempia tukemalla ja lasten ongelmien ja avuntarpeiden ajatellaan olevan yhteydessä perheeseen (2003, 37-40). Yllä esittämieni syiden vaikutus perheen jälleenyhdistämiseen suomalaisessa sijaishuollon sosiaalityössä ovat vain yksi mahdollinen tulkinta asiaan.

2.2. Tapaustutkimus kotiutusselvitystyöstä asiakkaiden näkökulmasta

Tutkimuksessani on tapaustutkimuksen elementtejä. Tapaustutkimuksessa tutkitaan yksittäistä tapahtumaa, yksilöä tai rajattua kokonaisuutta. ”Tapaustutkimuksessa tutkimuskohteeksi valitaan yleensä yksittäinen tapaus, tilanne, tapahtuma tai joukko tapauksia. Tapaustutkimuksessa yksittäistapauksia pyritään tutkimaan niiden luonnollisessa ympäristössä kuvailemalla tutkimuskohdetta mahdollisimman yksityiskohtaisesti.” (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.)

Pro gradussani tutkin erään ison etelä-suomalaisen kaupungin sosiaalityön organisaatiossa tehtävää kotiutusselvitystä. Varsinaisena tutkimuskohteenani ovat asiakasvanhempien tavat puhua osallisuudestaan kotiutusselvitysprosessissa. Kotiutusselvityksessä tarkoituksena on arvioida voidaanko sijaishuollon asiakkaana olevan lapsen huostaanottoa purkaa. Sijaishuollon sosiaalityöntekijä johtaa tätä selvitysprosessia, mutta kyseisessä kunnassa selvitystä tekee lisäksi erillinen organisaatio, johon kuuluu pääsääntöisesti sosiaaliohjaajia. Olen ollut kaksi vuotta sitten töissä sijaishuollon sosiaalityöntekijänä edellä mainitussa kunnassa. Olin itsekin mukana tekemässä kotiutusselvityksiä ja arvioimassa asiakkainani olevien lasten olosuhteita ja mahdollisuutta huostaanoton purkuun.

Huostassapidon lopettamisen edellytykset on määritelty lastensuojelulaissa. Lastensuojelulain 47§ mukaan sosiaalityöntekijän on huostaanoton lopettamis/jatkamispäätöstä tehdessään otettava huomioon sijaishuollon kesto aika, lapsen ja sijaishuoltoa antavan välillä vallitseva kiintymyssuhteen laatu, lapsen ja hänen vanhempiansa välinen kanssakäyminen sekä lapsen mielipide (Lastensuojelulaki 417/2007). Lastensuojelulaki ei kuitenkaan säätele sitä, miten sosiaalityöntekijän tulee tässä tilanteessa lapsen ja hänen perheensä olosuhteita selvittää. Eri kunnissa asiaa selvitetään eri tavoin. Muissa kunnissa ei nähäkseni tehdä kotiutusselvitystä samalla tavalla kuin tutkimassani kunnassa. On tavallista, että sosiaalityöntekijän työparina kotiutusselvityksessä on sosiaaliohjaaja, mutta tutkimuksessani mukana olevassa kunnassa

perhetilanteen kartoitusta kotiutusselvityksen osalta tekevät pääsääntöisesti kyseisen yksikön sosiaalihjaaja-työparit.

Ollessani sijaishuollon sosiaalityöntekijänä kokemukseni oli, että valtaosa aloitteista huostaanoton lopettamiseksi tuli asiakkailta itseltään. Tyypillisin tilanne on, että vanhemmat ja/tai lapsi ottavat työntekijään yhteyttä ja pyytävät huostaanoton purkua. Tässä tilanteessa sosiaalityöntekijä arvioi lyhyesti onko perheen ja lapsen tilanne parantunut siinä määrin, että huostaanoton lopettaminen olisi lähtökohtaisesti mahdollista. Jos perheen jälleenyhdistäminen ei ole sijaishuollon sosiaalityön näkökulmasta sillä hetkellä mahdollista, sosiaalityöntekijä valmistelee ja sosiaalityöntekijän esimies tekee huostaanoton jatkamispäätöksen. Asiakkaana oleva lapsi ja hänen vanhempansa voivat valittaa päätöksestä. Jos sosiaalityöntekijä arvioi, että huostaanoton purkaminen voisi kyseisen lapsen kohdalla olla mahdollista, aloitetaan kotiutusselvitysprosessi. Edellä mainitussa kunnassa sosiaalityöntekijä tekee tässä tilanteessa lähetteen sosiaalihjaajien työryhmään, jotka alkavat selvittää sosiaalityöntekijän kanssa perheen ja lapsen tilannetta tarkemmin.

Sosiaalihjaajien työryhmään kuuluu seitsemän sosiaalihjaajaa, yksi vastaava ohjaaja eli työryhmän esimies ja lisäksi toimintaterapeutti. Ohjaajat ovat koulutukseltaan sosionomeja, sosiaalikasvattajia ja sosiaalialan ohjaajia. Toimintaterapeutti on koulutukseltaan AMK -toimintaterapeutti. Työryhmän työntekijöillä on lisäkoulutuksia ammatillisen koulutuksen lisäksi. Työryhmällä on tukenaan myös konsultoiva sairaanhoitaja. Sosiaalihjaajat tapaavat selvitysvaiheessa lasta ja perhettä jopa useita kertoja viikossa. Selvitysvaihe kestää yleensä noin 3-6 kuukautta. Yleensä perheen kanssa työskentelee kaksi sosiaalihjaajaa, joista toinen voi keskittyä enemmän lapsen ja toinen vanhempien kanssa työskentelyyn. Sosiaalihjaajat käyvät tapaamassa perhettä ja lasta heidän kotonaan ja lasta tämän sijaishuoltoapaikassa. Lisäksi sosiaalihjaajat voivat tavata lasta ja perhettä vapaamuotoisemmassa ympäristössä, jos asiakkaat näin haluavat. Sosiaalihjaajat ja lapsi voivat tavata esimerkiksi kahvilassa. Tapaamisissa pääsääntöisesti keskustellaan, mutta, jos asiakkaat haluavat osa tapaamisista voi olla myös toiminnallisia. Sosiaalihjaaja ja lapsi voivat mennä esimerkiksi keilaamaan tai elokuviin. Sosiaalityöntekijät, asiakkaat, sosiaalihjaajat ja muut perheen kotiutusselvityksen parissa työskentelevät työntekijät kokoontuvat säännöllisesti yhteispalaveriin. Neuvotteluissa keskustellaan perheen ja lapsen tilanteesta ja kotiutusselvityksen vaiheesta. Usein neuvottelun pohjalta tehdään asiakassuunnitelma.

Työryhmä tekee työskentelyn lopuksi yhteenvedon kotiutusselvityksestä, jota sosiaalityöntekijä käyttää päätöksenteon tukena. Yhteenvedossa työryhmä ottaa kantaa siihen onko huostaanoton purkaminen heidän arvionsa perusteella lapsen edun mukaista. Kotiutusselvityksen kokonaisuutta johtaa kuitenkin sosiaalityöntekijä eikä sosiaalityöntekijä ole velvoitetta päättää kuten kotiutusselvityksen yhteenvedossa suositellaan. Sosiaalityöntekijällä on oikeus päättää lapsen kotiuttamisesta tai vastaavasti huostaanoton jatkamisesta eri tavoin kuin mitä työryhmä on suositellut.

Sosiaalityöntekijä tekee kotiutusselvitystä sosiaaliohjaajien lisäksi muiden työntekijäryhmien kanssa. Kotiutusselvityksessä sosiaalityöntekijän tärkeä yhteistyökumppani on lapsen sijaishuoltopaikka. Lapsen omaohjaajat sijaishuoltopaikasta ja sijaishuoltopaikan johtaja ovat kotiutusselvityksessä mukana. Heiltä sosiaalityöntekijä saa tietoa siitä, millaisena lapsen tilanne ja vuorovaikutus lapsen perheen kanssa näyttäytyy sijaishuoltopaikan näkökulmasta. Lapsen koulu voi olla myös yksi yhteistyötaho kotiutusselvityksessä. Koulu voi olla kotiutusselvityksessä aktiivinen yhteistyötaho erityisesti, jos huostaanoton syyt ovat liittyneet lapsen koulunkäyntiin tai sitten kotiutusselvityksessä vain taustalla. Lisäksi yhteistyötahoina voivat tilanteesta riippuen olla esimerkiksi vanhemman tai lapsen psykiatrinen hoitotaho ja/tai päihdehoitopaikka. Kotiutusselvitys toteutetaan siis yhteistyössä monen eri organisaation ja ammattilaisen kesken. Kotiutusselvityksen tekeminen on moniammattillista toimintaa.

Kotiutusselvitys voi hyödyttää asiakkaita pidemmällä tähtäimellä, jos se tuottaa heidän toivomansa tuloksen eli lapsen kotiutumisen. Tällöin heidän tulee kuitenkin hyväksyä kotiutusselvitys pakollisena osana kotiutusprosessia. Tästä näkökulmasta kotiutusselvitys ei ole asiakaslähtöinen, vaan päätösvalta siitä, miten ja millä ehdoin kotiutusprosessia viedään eteenpäin on työntekijöillä ja laajemmin sosiaalityön instituutiolla. Kotiutusselvityksen tekeminen ei automaattisesti tarkoita, että lapsi kotiutuu vaan sen aikana perheen tilannetta selvitetään syvällisemmin huostaanoton purkamisen näkökulmasta. Lopputulos voi olla, että selvityksestä huolimatta lasta ei kotiuteta.

2.3. Asiakkaiden osallisuus kotiutusselvityksessä

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (2000) 8 § määrittää sosiaalihuollon asiakkaan osallistumis- ja itsemääräämisoikeudesta. Asiakkaalle on annettava mahdollisuus

osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunniteluun ja toteutukseen. Asiakasta koskeva asia on käsiteltävä ja ratkaistava siten, että ensisijaisesti otetaan huomioon asiakkaan etu. (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 2000.) Sosiaalityössä eettisenä periaatteena on asiakkaan osallisuuden vahvistaminen (Arki.. 2013, 8). Myös kotiutusselvityksessä työntekijöiden tulee tukea asiakkaan osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta.

Kotiutusselvityksessä sosiaaliohjaajien työryhmän tärkeä periaate ja tavoite on asiakkaan osallisuus, vaikka se ei välttämättä aina asiakkaan näkökulmasta toteudu parhaalla mahdollisella tavalla. Lähtökohtaisesti asiakkaat otetaan työskentelyyn mukaan tärkeinä tiedontuottajina. Asiakkaana olevat perheet ja lapset saavat itse määrittellä ongelmiaan ja tukea, jonka he kokevat hyödyllisenä. Tosin työstettävät ongelmat määrittyvät myös pitkälti huostaanoton syiden mukaan eli asiakkaiden kanssa työstetään huostaanoton aikaisia ongelmia. Asiakkaiden tuottama tieto tämän hetkisestä tilanteestaan ja tuen tarpeestaan on tärkeä osa vaikuttavaa kotiutusselvitystyöskentelyä. Työntekijöiden tulee ansaita asiakkaiden luottamus, jotta asiakkaat uskaltavat kertoa heille rehellisesti ongelmistaan ja huolenaiheistaan. (sosiaaliohjaajien organisaation Power Point-esitys 11.3.2014.)

Laki edellyttää asiakkaiden kuulemista kotiutusselvityksessä. Asiakkaiden kuuleminen hallintolain 34§ mukaisesti toteutetaan kotiutusselvityksen päätteeksi, ennen huostaanoton lopettamis/jatkamispäätöksen tekemistä (Saastamoinen 2010, 36). Kotiutusselvitys voi olla hyvin asiakaslähtöinen, jolloin asiakkaan näkemys suuntaa koko kotiutusprosessin kulkua. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi, jos vanhempi tai lapsi on muuttanut mieltänsä eikä haluakaan huostaanoton lopettamista. Tällöin kotiutusselvitys keskeytetään ja tehdään päätös huostassapidon jatkamisesta. Tällainen työskentelyote on dialogista ja aitoa yhteistyötä asiakkaan kanssa, jolloin asiakkaan toiveet suuntaavat koko kotiutusprosessin kulkua. Toisaalta kuuleminen saatetaan suorittaa vain, jotta toimitaan lain edellyttämällä tavalla, mutta sillä ei ole varsinaisesti vaikutusta päätökseen lapsen kotiuttamisesta. Tällainen tilanne voi olla esimerkiksi, jos asiakkaat toivovat huostaanoton purkua, mutta sijaishuollon sosiaalityön arvion mukaan se ei ole mahdollista. Tällöin huostaanottoa ei pureta asiakkaiden vastustuksesta huolimatta. Lastensuojelulain 90 § mukaan vanhemmilla ja 12- vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus valittaa huostaanoton jatkamisen päätöksestä, joka johtaa joko päätöksen kumoamiseen tai vahvistamiseen hallinto-oikeudessa (Lastensuojelulaki 417/2007).

Kotiutusselvityksessä, kuten lastensuojelussa tai sosiaalityössä yleensäkin, asiakkaat ja työntekijät ovat vallan näkökulmasta eriarvoisessa asemassa. Vaikka työntekijöiden pyrkimyksenä olisi asiakkaan osallisuuden toteutuminen työskentelyssä, työntekijöillä on asiakasta enemmän valtaa. Asiakasvanhemman osallisuuden toteutuminen riippuu siitä, miten paljon työntekijät ovat valmiita antamaan hänen osallisuudelleen tilaa työskentelyssä. Lonne ym. (2009) on määritellyt, että vanhemmat kohtaavat kolmea erilaista vallankäytön muotoa lastensuojelussa. He joutuvat yhteiskunnallisen vallankäytön kohteeksi, kun he kohtaavat lastensuojelun työntekijöitä, joilla on yhteiskunnan antama mandaatti arvioida lapsen etua ja puuttua perheen yksityisyyteen. He kohtaavat kontrolloivaa ja pakottavaa valtaa erilaisten lastensuojelullisten interventioiden, erityisesti lapsen huostaanoton myötä. He kohtaavat myös ammatillista ja professionaalista valtaa, kun heidän näkemyksensä ja lapsen etua arvioivien ammattilaisten professionaalinen tieto joutuvat vastakkain. (Lonne & Parton & Thomson & Harries 2009, 126.)

Kuitenkaan työntekijöiden arvioiman lapsen edun ja vanhempien oikeuksien ei välttämättä tarvitse olla vastakkaisia toisilleen vaan kummatkin eettiset periaatteet voivat toteutua lastensuojelun työskentelyssä. Erityisesti huostaanoton lopettamista arvioitaessa ja kotiutusselvitysprosessissa on paljon mahdollisuuksia ja tilaa työntekijöiden ja vanhempien kumppanuudelle, yhteistyölle ja vanhempien osallisuudelle. Kiinnostavaa onkin tarkastella millainen osallisuus vanhempien näkökulmasta on heille tässä lastensuojelun kontekstissa mahdollista. Lastensuojelun asiakasvanhemmilla voidaan ajatella olevan vähän rakenteellista valtaa, johtuen siitä, että he saattavat olla vaikean elämäntilanteen ja erilaisten ongelmien vuoksi marginaalisessa asemassa yhteiskunnassa (Lonne ym. 2009, 128). Kuitenkin, jotta kotiutusselvitysprosessi onnistuu ja lapsi voi kotiutua, lastensuojelun työntekijöiden ja vanhempien täytyy voida tehdä yhteistyötä. Tämä antaa mahdollisuuksia asiakasvanhempien osallisuudelle. Tutkimassani kunnassa asiakkaan osallisuus kotiutusselvitysprosessissa on yksi keskeinen työskentelyn tavoite. On mielenkiintoista selvittää, miten vanhemmat jäsentävät haastattelupuheessa, sitä toteutuuko heidän osallisuutensa kotiutusselvityksessä, ja millaisia puhetapoja he osallisuudestaan tuottavat.

3 Kolme teoreettista näkökulmaa sosiaalityön asiakkaiden osallisuuteen

Jäsennän tässä luvussa 3. sosiaalityön asiakkaan osallisuutta teoreettisten osallisuuskäsitteiden avulla. Nämä jäsennykset perustuvat asiakkaan osallisuudesta esitettyihin eri näkökulmiin yhteiskunta- ja sosiaalityön tutkimuksessa. Olen hyödyntänyt muun muassa Riikka Haahtelan gradussaan (2006) muodostamaa jaottelua sosiaalityön asiakkaan osallisuudesta. Käytän Haahtelan gradussaan esittelemistä näkökulmista kolmea; osallisuutta liittämisenä, elämänpolitiikkana ja kumppanuutena. Riikka Haahtela on hyödyntänyt näitä edellä lueteltuja osallisuuden näkökulmia myös väitöskirjansa (2015) artikkelissa Asunnottomien naisten identiteetit ja osallisuuden odotukset kuntoutumiseen tähtäävässä palveluketjussa.

Kirsi Juhila (2006) on teoksessaan ”Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina” hyödyntänyt kumppanuuden, liittämisen ja elämänpolitiikan näkökulmia. Juhila (2006) on tarkastellut työntekijöiden ja sosiaalityön asiakkaiden yhteistyösuhdetta liittämisen- ja kontrollisuhteena, huolenpitosuhteena, kumppanuussuhteena ja vuorovaikutuksessa rakentuvana suhteena. Hyödynnän osallisuuden teoreettisessa tarkastelussa näistä neljästä näkökulmasta kahta; liittämisen ja kumppanuuden näkökulmaa asiakkaan osallisuuteen. Olen erottanut osallisuuden kumppanuuden näkökulman ja elämänpoliittisen näkökulman toisistaan, kun taas Juhilan teoksessa (2006) elämänpolitiikan näkökulma sisältyy kumppanuussuhteeseen.

Liittämisen, elämänpolitiikan ja kumppanuuden teoreettiset keskustelut ovat yhteiskuntatieteissä hyvin laajoja. Näistä käsitteistä on valtavasti tieteellistä tutkimusta, enkä omassani tutkimuksessani voi tuoda esille kuin hyvin pienen osan tästä keskustelusta ja tutkimuksesta. Käsittelen liittämistä, kumppanuutta ja elämänpolitiikkaa ennen kaikkea suhteessa osallisuuteen. Olen tulkinnut liittämisen, elämänpolitiikan ja kumppanuuden käsitteistä olennaisia, osallisuuteen liittyviä piirteitä.

3.1 Liittämisen näkökulma asiakkaiden osallisuuteen

Käsittelen seuraavassa luvussa osallisuutta liittämisen näkökulmasta. Käsittelen samalla myös syrjäytymisen käsitettä, koska syrjäytyminen liittyy olennaisesti liittämiseen. Kun sosiaalityössä

ymmärretään osallisuus liittämisenä yhteiskuntaan pyritään usein estämään asiakkaiden niin sanottua ”syrjäytymistä”.

Inklusio tai integraatio (inclusion, integration eng.) tarkoittaa yksilöiden pääsyä sisälle tai kuulumista yhteiskunnan järjestelmiin ja instituutioihin: ”Inklusio voi tarkoittaa johonkin kuulumista, jäsenyyttä, osallistumista, huolehtimista, asumista, olemista jne.” (Eräsaari 2005, 259.) Jatkossa käytän inklusiosta korvaavaa suomenkielistä käsitettä liittämisen (Juhila 2006, 50).

Syrjäytyminen ymmärretään liittämisen vastakohtana, ja on siten implisiittisesti läsnä liittämisen ajatuksessa (Lister 2004, 78-81). Syrjäytyminen, samoin kuin liittämisen on käsitteellisesti epäselvä. Kumpaakin käsitettä käytetään monissa eri yhteyksissä, kuten poliittisessa retoriikassa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa, ja tämä saattaa johtaa käsitteiden analyttisyyden hämärtymiseen. (Lister 2004, 74; Wieviorka 2014, 634.) Levitaksen (2000, 357) mukaan syrjäytyminen on käyttökelpoisempi teoreettisena käsitteenä kuin kuvaamaan vallitsevaa todellisuutta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö syrjäytymistä empiirisenä ilmiönä olisi olemassa. Euroopan sisälläkin syrjäytymisen käsite ymmärretään eri tavoin eri maissa. Syrjäytymistä on käsitteellistetty ja selitetty eri tavoin riippuen kulttuurisesta, taloudellisesta ja institutionaalisesta kontekstista, sosiologisesta ja poliittisesta perinteestä ja vallalla olevasta poliittisesta näkemyksestä sekä sitä kritisovasta poliittisesta näkemyksestä. (Lister 2004, 74-76.)

Levitas (1998) on paikantanut brittiläisestä yhteiskunnallisesta keskustelusta kolme eri näkökulmaa tai puhetapaa, joilla syrjäytymistä jäsenetään. Nämä ovat RED (redistributive-egalitarian discourse), MUD (moral-underclass discourse) ja SID (social-integration discourse) puhetavat. Nämä näkökulmat tuovat mielestäni esille sen, ettei syrjäytymistä voida käsitteellistää millään yksiselitteisellä tavalla. Kun syrjäytymistä selitetään jostakin tietystä näkökulmasta, tehdään samalla moraalisia ja poliittisia valintoja. Osassa näistä puhetavoista syyllistetään syrjäytyneitä yksilöinä eikä niissä kiinnitä huomiota yhteiskunnallisiin rakenteisiin, jotka tuottavat syrjäytymistä.

RED-näkökulmassa painotetaan osallistuvaa kansalaista, yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ja sosiaalisia oikeuksia. Tässä näkökulmassa ajatellaan, että syrjäytyneillä ei ole tarpeeksi taloudellisia resursseja ja heidän asemaansa voidaan parantaa esimerkiksi lisäämällä erilaisten sosiaalisten tukien kattavuutta. Syrjäytymiseen voidaan siis puuttua köyhyyttä vähentämällä.

MUD-näkökulmassa painotetaan moraalisia ja kulttuurisia tekijöitä syrjäytymisen syinä ja yhtenä suurena huolenaiheena pidetään ”riippuvuutta” yhteiskunnasta eli riippuvuutta erilaisista tuista ja sosiaalipalveluista. Tämä näkökulma syrjäytymiseen heijastaa moralistisia ja leimaavia asenteita syrjäytymisen syitä ja syrjäytyneitä kohtaan. Tässä näkökulmassa puhutaan ”alaluokasta” ja ”riippuvuus-kulttuurista” ja leimataan tiettyjä ihmisryhmiä kuten työttömiä ja nuoria tai naimattomia yksinhuoltajajäitejä moraalisesti arveluttaviksi.

SID- näkökulmassa palkkatyö esitetään ainoana legitiiminä keinona työkäisten ihmisten integroimiseksi yhteiskuntaan ja syrjäytymisen torjumiseksi. Tässä näkökulmassa syrjäytyneitä ovat ne aikuiset, jotka eivät ole palkkatyössä ja nuoret, jotka ovat vaarassa syrjäytyä työmarkkinoilta tulevaisuudessa esimerkiksi matalan koulutustason tai koulutuksen kesken jättämisen vuoksi. (Lister 2004, 77-78; Levitas 2000, 359-364.) SID -näkökulmassa ei oteta huomioon, että henkilöt saattavat elää köyhyydessä ja marginaalisessa asemassa siitä huolimatta, että he ovat palkkatöissä esimerkiksi huonojen työehtojen ja matalan palkan vuoksi. Ihmiset saattavat myös syrjäytyä muilta elämän tai yhteiskunnan osa-alueilta esimerkiksi hankalien työaikojen kuten yötyön ja vuorotyön vuoksi. Lisäksi tässä näkökulmassa ei oteta huomioon ihmisten omia toiveita, kuten yksinhuoltajien halua palkkatyön sijaan keskittyä lapsensa hoitoon kotona. (Levitas 2000, 360.)

Syrjäytyminen voidaan määritellä ulkopuolelle ajautumisena tai syrjäytetyksi tulemisena keskeisistä yhteiskunnallisista toiminnoista (Raunio 2006, 10). Syrjäytymistä voidaan kuvata joutumisena yhteiskunnan keskeltä reunoille, tai kuten Helne kuvaa tätä prosessia, ihmisiä työnnetään keskeltä yhteiskunnan reunoille. Syrjäytymistä tuotetaan siis sosiaalisissa käytännöissä. Syrjäytymisen käsitteellistämisen keskeistä on suhde valtakulttuurin eli keskuksen ja sen reuna-alueiden eli marginaalin välillä. (Helne 2002a, 22; Helne 2002b, 7.) Syrjäytyminen on monitahoinen ilmiö. Henkilö saattaa olla syrjäytynyt tietyltä yhteiskunnan osa-alueelta, kuten palkkatyöstä ja hän saattaa olla köyhä, mutta hän ei ole syrjäytynyt muilta osa-alueilta kuten esimerkiksi lähiyhteisönsä sosiaalisista verkostoista. Lisäksi henkilöiden subjektiivinen kokemus marginaalissa olemisesta on merkityksellistä syrjäytymistä tutkittaessa. (Lister 2004, 84-87.)

Käsite syrjäytyneet kohdistaa tarkastelun reunoilla olevien ihmisten ja reuna-alueiden ominaisuuksiin, mutta ei itse syrjäytymisen prosessiin. Syrjäytetyt kuvaa sanana paremmin

yhteiskunnallisen syrjäyttämisen prosessia eikä se syyllistä samalla tavoin yksilöitä kuin syrjäytyneet käsitteen käyttäminen. (Helne 2002b, 9-10.) Jatkossa käytän käsitettä syrjäytetyt tai syrjäytyminen. Syrjäytetyksi tuleminen voidaan hahmottaa osattomuudeksi, osallisuuden vastakohtaksi.

Liittämisen näkökulmassa tavoitteena on syrjäytettyjen yksilöiden pääsy yhteiskunnan valtavirtaan tulemalla mahdollisimman samankaltaiseksi kuin niin sanotut ”valtavirtaihmiset” ovat (Juhila 2006, 64). Raunion (2006) mukaan yhteiskunnan valtavirta on liian neutraali ilmaus kuvaamaan sitä, mistä syrjäytymisprosessissa syrjäydytään. Kuvaavampi käsite on yhteiskunnallinen normaalius. Yksilön yhdistää yhteiskuntaan nimenomaan yhteiskunnan normien ja normaaliuden täyttäminen ja syrjäytyminen voidaan nähdä poikkeamisena yhteiskunnallisesta normaaliudesta. (Raunio 2006, 12.) Liittämistä on kritisoitu juuri lähestymistavan normatiivisuudesta (Cameron 2006; Lister 2004, 79). Liittämisen näkökulmassa jaotellaan ihmisiä ”meihin” ja ”muihin”, jotka nähdään syrjäytyneiksi ja joiden edellytetään tulevan ”meidän” kaltaisiksi (Raitakari & Haahtela & Juhila 2015, 8). Syrjäytettyjä usein syyllistetään ja vastuutetaan tilanteestaan. Tällöin syrjäytymisen syyt nähdään yksilön patologioina, eikä esimerkiksi yhteiskunnallisina modernisaatiokehitykseen kuuluvina riskeinä, joita voitaisiin jakaa yhteisvastuullisesti. (Cameron 2006, 397.) Usein esimerkiksi poliittisessa retoriikassa tai yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa syrjäytymistä ei määritellä asiaksi, joka voi tapahtua kenelle tahansa, vaan syrjäytymisriski liitetään tiettyihin yksilöllisiin ominaisuuksiin kuten köyhyyteen, pitkäaikaistyöttömyyteen, päihdeongelmiin ja sairauteen tai tiettyihin maantieteellisiin alueisiin kuten kaupunkien lähiöihin (Cameron 2006, 398; Helne 2002b, 8, 83).

Liittämisen tehtävä kuuluu modernin yhteiskunnan perinteen mukaisesti sosiaalipolitiikalle ja sosiaalityölle (Eräsaari 2005, 252). Sosiaalityön yhtenä keskeisenä tehtävänä on syrjäytettyjen liittäminen takaisin yhteiskunnan valtakulttuuriin (Juhila 2006, 49; 2002, 13). Lisäksi sosiaalityöhön kuuluu kontrollointitehtävä, jolloin syrjäytettyjä, joiden liittymisessä yhteiskuntaan katsotaan olevan ongelmia, kontrolloidaan. Sosiaalityöntekijällä on kahtalainen rooli heikompiensaisten huolenpitäjänä ja syrjäytettyjen integroijana takaisin yhteiskuntaan, mutta myös ammatillisen vallan käyttäjänä, jolloin hän arvioi ja arvottaa asiakkaan elämäntilannetta (Raitakari 2006, 243).

Liittämisen näkökulmassa sosiaalityön asiakkaan osallisuutta suunnataan ulkopäin: lähtien yhteiskunnan, sosiaalityön instituution ja työntekijöiden näkökulmasta ja normatiivisesta normaaliudesta. Asiakkaan osallisuus toteutuu kun hän toimii yhteiskunnan normatiivisuuden edellyttämällä tavalla ja pääsee sitä kautta yhteiskunnan reunamilta, marginaalista, keskiöön eli osaksi valtavirtaa. Työntekijä näyttäytyy liittämisen näkökulmassa aktiivisena toimijana ja asiakas työntekijän toimenpiteiden kohteena. Liittämisen näkökulmassa osallisuuteen sosiaalityön asiakkaat voivat tulla osallisiksi työskentelyssä ja laajemmin koko yhteiskunnassa, jos he sopeutuvat työntekijöiden asettamiin normeihin.

Esimerkkinä uusliberalistisen ideologian mukainen työllisyyspolitiikka

Uusliberalistinen retoriikka on yhä enemmän tullut osaksi myös suomalaista poliittista keskustelua. Talouskasvua ja kilpailukykyä painotetaan sosiaalipolitiikan kustannuksella. (Helne 2009, 22; Helne & Laatu 2006, 30.) Suomalaista yhteiskuntaa on uudistettu 1980-luvun loppupuolelta lähtien uusliberalismin oppien mukaisesti (Patomäki 2007, 12). Uusliberalistisen ideologian mukaan jokaisella on velvollisuus menestyä. Syrjäytetyistä rakennetaan menestyjien vastakohtia ja syrjäytymisen käsitteeseen liitetään negatiivisesti sävyttyneitä, moralistisia konnotaatioita kuten, että köyhät ovat muutenkin ihmisinä puutteellisia ja heidän elämänhallintansa on huono. (Helne 2009, 32-33; 2002b, 82-83.) Uusliberalistisessa poliittisessa retoriikassa tuodaan myös esille, että työttömyys on työttömien oma valinta ja valtion nähdään kannustavan ihmisiä pysymään työttöminä muun muassa erilaisten taloudellisten tukien kuten työttömyyspäivärahan muodossa (Byrne 2005, 22).

Menestymisen pakko koskee jokaista yksilöä. Jokaisen tulisi olla oman elämänsä yksityisyrittäjä. Kuitenkin, paradoksaalisesti, kilpailuyhteiskunnassa kaikki ovat vaarassa epäonnistua ja pudota kilpailun ja jatkuvan kehityksen vauhdista ja joutua syrjäytetyksi. (Helne 2009, 32- 33; 2002b, 82-88.) Yhteiskunnan valtavirtaan liittymisestä ja integroitumisesta on tullut ennen kaikkea kansalaisten velvollisuus, ei oikeus (Levitas 2000, 362). Heidän täytyy pyrkiä integroitumaan yhteiskuntaan ja tästä vastineena he saavat yhteiskunnan tarjoamia ”mahdollisuuksia” (Lister 2004, 79). Poliittisessa retoriikassa ”täyden työllisyyden”- tavoitteen on korvannut termi ”työllistymismahdollisuudet”. Ihmisiä yritetään ohjata parantamaan omaa työllistettävyyttään mm.

koulutuksen avulla, mutta huomiota ei kiinnitetä itse työmarkkinoiden epävarmuuteen. (Levitas 2000, 360.)

Euroopan Unionissa on viime vuosikymmeninä tuotu paljon esille liittämisen- ja syrjäytymisen teemoja. Euroopan unionin näkökulmasta osallisuus on ennen kaikkea työmarkkinoille palkansaajana osallistumista ja työttömyys määrittyy suurimmaksi syrjäytymistä aiheuttavaksi riskitekijäksi. (Juhila 2006, 57.) EU:n tapa jäsentää syrjäytymistä lähinnä työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämisenä on samankaltainen kuin SID- näkökulmassa (Levitas 1998; ref. Lister 2004, 78). Voidaan puhua siirtymisestä hyvinvoinnin politiikasta (welfare) työperusteiseen hyvinvointiin (workfare) (Juhila 2006, 57). Suomi sitoutui vuonna 2000 Lissabonin sopimuksen noudattamiseen, jossa visiona on Euroopan kehittäminen dynaamiseksi talousalueeksi ja täystyöllisyyden saavuttaminen Euroopan unionin alueella. Lissabonin sopimuksen mukaisesti pitkäaikaistyöttömiä pyritään saamaan työmarkkinoille aktiivisella työvoimapolitiikalla.

Esimerkkinä aktivointitoimista on vuonna 2006 uudistettu työmarkkinatukijärjestelmä. Nykyisessä työmarkkinatukijärjestelmässä edellytetään, että työtön osallistuu työllistämistoimiin. Osallistumattomuutta sanktioidaan eli työttömyystuen määrää alennetaan tai sen voi jopa menettää määrääjäksi. (Luhtasela 2009, 8-9.) Aktiivinen työvoimapolitiikka on esimerkki liittämisen kautta tapahtuvasta osallisuudesta. Osallisuus on määritelty ulkopäin. Aktiivisena työvoimapolitiikan kohteena olevan henkilön osallisuus työelämässä voi toteutua, mutta vain instituution ja työntekijöiden asettamin ehdoin. Osallistumattomuudesta eli aktivointitoimista kieltäytymisestä rangaistaan. Työttömän henkilön täytyy osallistua työllistämistoimenpiteisiin, jotta hän voi saavuttaa osallisuuden yhteiskunnan täysivaltaisena jäsenenä eli toisin sanoen osallistua yhteiskuntaan palkansaajana.

Osallisuus riittävän vanhemmuuden ehdoilla

Lastensuojelun sosiaalityössä määritellään ja erotellaan hyvää tai riittävän hyvää vanhemmuutta poikkeavasta vanhemmuudesta. Kotiutus selvityksen työntekijöiden yksi tärkeimmistä tehtävistä on arvioida, miten vanhemmat pystyvät pitämään huolta lapsestaan ja tukemaan hänen kasvua ja

kehitystään, jos lapsi muuttaa takaisin kotiin. Lastensuojelun arviota vanhemmuudesta ohjaavat yhteiskunnassa vallalla olevat kulttuuris-normatiiviset ehdot, jotka vanhemmuudelle on asetettu. Kotiutuselvityksessä asiakasvanhempien tulee todistaa työntekijöille, että he täyttävät nämä vanhemmuuden ehdot, jotta lapsi voi kotiutua. Asiakasvanhempien osallisuus toteutuu liittämisen näkökulmasta sitä kautta, että he vakuuttavat työntekijöille pystyvänsä huolehtimaan lapsestaan eli täyttävänsä riittävästi hyvän vanhemman kulttuuriset normit.

Kulttuuri, aika ja paikka määrittävät vanhemmuuden normeja ja odotuksia. Ei ole olemassa mitään pysyvää, hyvän vanhemmuuden tai lapselle hyvän luonnollista perustaa. Se miten hyvä vanhemmuus määritellään, on muuttunut ajan saatossa. Aikaisemmin hyvä vanhemmuus liittyi lähinnä perimään ja lapsen perintöoikeuteen. Sittenkin hyvään vanhemmuuteen liitettiin lapsen ulkoisen hyvinvoinnin ja moraalisen kasvatuksen merkityksiä kuten ravitseminen, terveys, raitis ilma ja hyvät tavat. Nykyään edellä mainittujen tekijöiden lisäksi korostetaan lapsen psyykkistä hyvinvointia ja huomiota kiinnitetään erityisesti lapsen ihmissuhteiden laatuun ja tasapainoiseen kehitykseen. (Nätkin 2003, 37-38.)

Ferguson (2004) tuo esille seikkoja, joita painotettiin lastensuojelun tekemässä vanhemmuuden arviossa 1900-luvun alusta vielä 50-luvulle asti. Ferguson (2004) kuvaa teoksessaan erityisesti englantilaista ja irlantilaista lastensuojelua. Vanhemmuuden arviossa kiinnitettiin huomiota ulkoisten seikkojen ja puitteiden kuten kodin likaisuuden tai järjestyksen, syöpäläisten, hajun, lasten vaatetuksen ja ravitsemuksen tarkasteluun. Lika ja epämiellyttävä haju toimivat konkreettisen ulottuvuutensa lisäksi metaforana moraalisen epäpuhtauden yhteiskunnalle muodostamalle uhalle. Keskiluokkaiset ja rikkaat pelkäsivät köyhien uhkaavan yhteiskunnallista turvallisuutta ja moraalialia ja siten tämä kansanosia tuli saada muun muassa lastensuojelun keinoin hallintaan. (Mt., 63-67, 95-97.)

Nykyään lastensuojelun asiakkaina on myös hyvin toimeentulevia ja korkeasti koulutettuja, työssäkäyviä vanhempia. Toisaalta useimmilla lastensuojelun asiakasperheistä on keskimääräistä heikompi sosioekonominen asema. (Heino 2011, 63, 67.) Nykyäänkin lastensuojelussa tehtävässä vanhemmuuden arviossa kiinnitetään huomiota lapsen perustarpeiden täyttymiseen kuten esimerkiksi ravitsemukseen, uneen, puhtauteen, riittäviin virikkeisiin sekä fyysiseen ja psyykkiseen turvallisuuteen (Berg 2008, 41). Vanhemmuuden arviossa merkittävässä roolissa ovat lisäksi

vanhemman ja lapsen tunnesuhde kiintymyssuhdeteoreettisen ja kehityspsykologisen tutkimustiedon valossa (Berg 2008, 41; Vuori 2003, 45). Nykyään joissain tilanteissa lastensuojelussa painotetaan lapsen ja vanhemman tunne- ja kiintymyssuhteen laatua jopa enemmän kuin ulkoisia seikkoja kuten kodin likaisuutta ja järjestystä (Ferguson 2004, 146, 181).

Hyvää vanhemmuutta määritellään muun muassa mediassa ja erilaisen tutkimustiedon kautta (Beck & Beck-Gernsheim 1995, 108-110; Berg 2008, 15-16). Lastensuojelutyössä vanhemmuuden tarkastelua ohjaavat myös kansainväliset sopimukset lapsen oikeuksista ja lastensuojelulaki. ”Lastensuojelulaki jättää kuitenkin lapsen etua arvioivalle työntekijälle huomattavan tulkintaväljyyden” (Berg 2008, 42). Lastensuojelutyössä, kuten muussakin sosiaalityössä, laki ja sosiaalityön yleiset eettiset periaatteet eivät yksinomaan riitä työntekijöiden välineiksi työhön kuuluvien vaikeiden moraalisten ja eettisten ongelmien ratkomiseksi (Forsberg 2012, 8).

Perhearvot ovat moninaistuneet ja liberalisoituneet länsimaissa ja lisäksi esimerkiksi maahanmuuton myötä sosiaalityössä kohdataan eri kulttuureista tulevia perheitä sekä heidän näkemyksiään hyvästä vanhemmuudesta ja lapsen hyvästä. Perhettä ja vanhemmuutta normittavien arvojen moninaistuminen ja yhteiskunnan avautuminen erilaisille näkökulmille liittyy osaltaan postmoderniin yhteiskuntakehitykseen. Postmodernissa yhteiskunnassa ei ole itsestään selvää mikä määrittyy vain erilaiseksi elämäntavaksi ja mikä taas sosiaalisesti ongelmaksi. Kuitenkin tiettyjä asioita, kuten vanhemman päihdeongelmaa, tulkitaan moniarvoisessakin yhteiskunnassa ongelmana, johon lapsen edun nimissä tulee puuttua. (Nätkin 2003, 36.)

Käsitettä moraalinen järkeily käytetään kuvaamaan sosiaalityön arkipäivän moraalisten ja eettisten kysymysten ja keskenään kilpailevien arvojen välillä tapahtuvaa tasapainottelua, arvottamista ja päätösten tekemistä monitahoisissa ja haastavissa tilanteissa (Forsberg 2012, 8-9). Moraalisessa järkeilyssä korostuu päätöksenteon tilannesidonaisuus, neuvottelu sekä tulkinnallisuus. Lastensuojelun hankalien ja visaisten ongelmien edessä sosiaalityöntekijän on pakko tehdä päätöksiä, vaikka päätösten seurauksista ei ole varmuutta ja työntekijä on lopputuloksesta juridisesti tai vähintäänkin moraalisesti vastuussa. (Pösö 2012, 171-172.)

Moraalinen järkeily tuo kuitenkin lisää näkökulmia siihen, mikä on oikea ratkaisu tässä tilanteessa juuri tämän tietyn lapsen ja vanhemman kohdalla. Moraalisessa järkeilyssä yleistä hyödynnetään

juuri erityisen ehdoilla eli esimerkiksi ammattikunnan yleisiä periaatteita sovelletaan tiettyyn yksilölliseen asiakastilanteeseen yksilöllisen tilanteen ehdoilla. (Pösö 2012, 170-171.) Liittämisen näkökulmasta vanhemmuuden normatiivinen arvottaminen ja siten liittäminen monimutkaistuu ja ehtojen tulkinta yksilöllistyy. Lastensuojelun työntekijän tulee harkita millä ehdoin vanhemmuus on missäkin tilanteessa riittävää ja osallisuus yhteiskuntaan lapsen arjesta vastaavana huoltajana mahdollista. Lastensuojelussa, kuten myös kotiutusselvitystyöskentelyssä, on kyse vanhemmuuteen puuttumisesta, sen arvioimisesta ja moraalista arvottamisesta (Laakso 2012, 29, 37). Lastensuojelussa neuvotellaan yhdessä asiakkaiden kanssa lasten ja vanhempien oikeuksien toteutumisesta. Jotta neuvottelu asiakkaiden ja työntekijöiden välillä on mahdollista, heidän tulee jakaa yhteisesti sovitut ja tunnustetut, lapsen hyvän ja riittävän vanhemmuuden normit ja kriteerit. (Hurtig 2003, 189.)

Liittämisen näkökulma kotiutusselvityksessä

Liittämisen näkökulmasta katsottuna kotiutusselvityksen vanhemmat voivat päästä yhteiskunnasta osallisiksi ”tavallisen perheen” roolissa, jolloin he itse huolehtivat lapsestaan lastensuojelun sijasta, jos he täyttävät yhteiskunnan ja lastensuojeluinstituution heille asettamat hyvän vanhemmuuden ehdot. Liittämisen näkökulmassa osallisuus edellyttää vanhempien ja lasten normalisointia. Tällöin lastensuojelun muutostyön pyrkimyksenä on saada vanhemmat muuttamaan käyttäytymistään ja elämäntapaansa hyvälle vanhemmuudelle asetettujen normien mukaisiksi. Tätä kautta asiakkaat pystyvät tulemaan osallisiksi yhteiskunnassa ja pääsevät marginaalisesta asemastaan huostaan otettujen lasten vanhempina. Vaikka se mihin ja millä ehdoin yhteiskunnassa liitytään, on osin neuvottelu- ja sopimuksenvaraista, niin hyvän vanhemmuuden arvot ja normit ovat usein yhteisesti jaettuina työntekijöiden ja asiakkaiden kesken. Vanhemmuuden normit ovat vahvasti jaettuina arvoja länsimaisessa kulttuurissa. Usein sosiaalityön asiakkaat haluavat itsekin integroitua yhteiskuntaan jaettujen normien mukaisesti (Bereshford & Shamash & Forrest & Turner & Branfield 2005). Asiakkaat arvostavat normaalia elämää ja haluavat täyttää yhteiskunnan asettamat normit (Raunio 2006, 16; Strandell & Julkunen & Lamminen 2002). He eivät halua olla ”marginaalissa”, mutta ovat usein tahtomattaan vaikeassa elämäntilanteessa joutuneet sinne. Tosin lastensuojelun vanhemmat eivät välttämättä ole yhteiskunnan marginaalissa siinä mielessä, että heistä monet ovat esimerkiksi palkkatyössä ja tätä kautta osallisia yhteiskunnassa (Jokinen,

Huttunen & Kulmala 2004, 13; Juhila 2006, 65). Marginaalisuus saattaa muodostua vain ja ainoastaan lastensuojelun asiakkuuden kautta.

Liittämisen näkökulmassa työntekijän ja asiakkaan roolit ovat hierarkkiset. Työntekijä kontrolloi asiakasta ja asiakas on kontrollin kohteena. Niiranen (2002) on kuvannut tätä hierarkista suhdetta asiakkaan ja työntekijän välillä kohdeasiakkuutena. Sosiaalityön asiakkuus on kohdeasiakkuuden näkökulmasta ammatillisten toimenpiteiden kohteena olemista. Työntekijä määrittelee asiakkaan ongelman ja asettaa työskentelyn tavoitteet. ”Asiakkaan tehtävänä on toimia annettujen ohjeiden mukaisesti ja sopeutua tilanteeseen. Eri sosiaalityön asiakasryhmät tunnistavat ja käyttävät asiakkaan oikeuksiaan eri tavoin.” Taidot, joita tarvitaan itseä koskevaan päätöksentekoon osallistumiseksi ja tarjottuihin palveluihin vaikuttamiseen, kasautuvat eri tavalla eri yksilöille. Joillakin asiakkailla on kykyä ja voimavaroja olla palvelujärjestelmässä aktiivinen ja tuoda omaa näkökulmaansa esille, toisilla taas ei. (Niiranen 2002, 68-69.) Asiakkaan osallisuus voi toteutua liittämisen näkökulmassa, mutta vain järjestelmän ja työntekijöiden sallimissa puitteissa.

Asiakkaan normatiivinen liittäminen yhteiskuntaan voidaan nähdä myös pakkona asiakkaan näkökulmasta. Kotiutusselvityksen prosessissa tämä tarkoittaa, että asiakkaiden on pakko osallistua arviointijaksoon ja työskentelyyn, jos he haluavat, että lapsi kotiutuu. Jos vanhempi, jonka luokse lapsen suunnitellaan kotiutuvan, kieltäytyy osallistumasta tähän prosessiin, lasta ei kotiuteta ja selvitystyö keskeytyy. Kotiutusselvitystyöskentely voidaan nähdä asiakkaan näkökulmasta ”vapaaehtoisena pakkona” (Haahtela 2006, 34; Berg 2008, 91) tai Valokiven mukaan instituution asiakkaalle tekemänä ”tarjouksena josta ei voi kieltäytyä” (Valokivi 2008,77). Se miten ja mihin asiakkaita liitetään, voi olla heille enemmänkin syrjäyttämistä tai poissulkemista kuin sisään ottamista tai osallistumista (Helne 2002b, 125; Palomäki 2012, 23). Helne käyttää tästä käsitettä ulossulkeva integrointi. Asiakkaat pakotetaan sellaisiin ryhmiin tai instituutioihin, jotka eivät vastaa heidän käsitystään tuen tarpeestaan ja sitä mihin he haluavat kuulua. (Mt. 2002b, 125.) Kotiutusselvityksen asiakasvanhemmat haluavat lapsensa kotiin, mutta he saattavat olla eri mieltä keinoista eli siitä onko kotiutusselvitys se tapa, jolla lapsen kotiutus tulisi tapahtua. Kotiutusselvitys on pakollinen osa lapsen kotiutumisen prosessia, ja tämän asiakasvanhemmat saattavat kokea osallistumiseen pakottamisena. Asiakasvanhemmat voivat kokea, etteivät he tarvitse kotiutusselvityksen kaltaista prosessia kyetäkseen huolehtimaan lapsestaan, mutta siitä huolimatta heidän on siihen sitouduttava.

Instituutioiden ja yhteiskunnan valta yksilöitä kohtaan toteutuu usein yksilöitä normaalistamalla. Ihmisiä ohjailaan ”pehmeillä keinoilla” kuten sosiaalityön ja kasvatuksen avulla eikä esimerkiksi oikeusjärjestelmän rankaisuvaltaa käyttäen (Foucault 1980). Pehmeissä keinoissa valta kietoutuu ideologiaan ja retoriikkaan eikä henkilöidy tai asemoidu selkeästi kehenkään henkilöön tai mihinkään instituutioon (Foucault 1980; ref. Mökkönen 2007, 45). Sosiaalityön instituutioiden ja työntekijöiden asiakkaille välittämättä arvot ja normit esitetään ”normaaleina”, yhteiskunnan kaikkien jäsenten jakamina arvoina eikä arvoina, jotka on tuotettu valtakulttuurin näkökulmasta ja vallitsevan yhteiskunnallisen valtajärjestelmän ylläpitämiseksi.

Seuraavassa luvussa 3.2 siirryn liittämiseen vastakkaiseen osallisuuden näkökulmaan; elämänpoliittiseen osallisuuteen. Elämänpoliittinen osallisuus on osallisuuden vahvin muoto. Siinä sosiaalityön asiakas hyödyntää sosiaalityöstä saatavaa tukea ja asiantuntemusta oman elämänsä reflektointiin ja suunnitteluun.

3.2 Elämänpoliitiikan näkökulma asiakkaiden osallisuuteen

Anthony Giddens kehitti 1990 -luvulla käsitteen life politics eli suomeksi elämänpoliitikka. Elämänpoliitikka on elämää koskevien päätösten politiikkaa. Giddens määrittelee elämänpoliitiikan elämäntavan politiikaksi. (Giddens 1991, 214-215.) Elämänpoliitiikan näkökulma osallisuuteen on 90-luvun jälkeen nyt uudestaan ajankohtainen (Kivistö 2014, 49). Elämänpoliitikka on osallisuuden ulottuvuutta laajempi käsite. Kuitenkin osallisuutta voidaan tarkastella myös elämänpoliitiikan näkökulmasta. (Kivistö 2011, 30.)

Nykyaikaa kutsutaan yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa jälkimodernin tai postmodernin yhteiskunnan, riskiyhteiskunnan tai refleksiivisen modernisaation ajaksi (Beck & Giddens & Lash 1995). Postmodernissa yhteiskunnassa yksilö joutuu tekemään itse erilaisia valintoja ja päätöksiä omaa elämäänsä koskien eikä valintojen seurauksista ole varmuutta. Aikaisemmin erilaiset pienet ja tiiviit yhteisöt kuten suku, perhe ja kyläyhteisö säätelivät vahvasti yksilöiden elämää ja elämänvalinnat näyttäytyivät usein itsestään selvinä ratkaisuina. Myös yhteiskuntaluokka määritteli elämänvalintoja. Yksilön täytyi toimia tietyllä tavalla, koska yhteisö edellytti sitä häneltä eikä omille elämän valinnoille ollut juurikaan mahdollisuutta. (Beck 1995a, 20; Roos & Hoikkala 1998,

9-10.) Elämänpolitiikka liittyy yhteiskunnalliseen muutokseen, jossa aiemmin ihmisillä ei ollut vaihtoehtoja tai mahdollisuutta vaikuttaa elämäänsä ja jossa heitä velvoittivat traditiot, mutta postmodernissa yhteiskunnassa he voivat ja heidän täytyy jatkuvasti valita, harkita ja tehdä päätöksiä (Giddens 1994, 90-91; Roos & Hoikkala 1998, 8). Yhteisöllisyyden murtuminen ohjaa ihmisiä tekemään yksilöllisiä valintoja postmodernin yhteiskunnan hengessä. Tiiviiden yhteisöjen luomien sääntöjen ja elämänvalintoja ohjaavien moraalikoodien sijaan yksilöt ohjataan luomaan oma yksilöllinen elämäkertansa. Ihmiset joutuvat itse refleктоimaan valintoihinsa liittyvät riskit ja mahdollisuudet. (Beck 1995a, 20, 30.) ”Jälkitraditionaalisissa yhteyksissä meillä ei yksinkertaisesti ole muuta vaihtoehtoa kuin valita, miten olla ja toimia” (Giddens 1995, 107). Yksilöllisten valintojen tekeminen tarkoittaa kuitenkin myös, että ihmiset vastaavat itse valintojensa seurauksista (Beck & Giddens & Lash 1995; Beck 1992, 135). Valintojen tekeminen tarkoittaa, että tehty valinta sulkee pois muut vaihtoehdot (Roos & Hoikkala 1998, 14).

Ulrich Beckin mukaan elämme riskiyhteiskunnassa, jossa erilaiset riskit esimerkiksi ympäristökatastrofien ja taloudellisen taantumun muodossa koskettavat meistä jokaista (Beck 1995b). Riskiyhteiskunnassa eläminen vaatii epävarmuuteen sopeutumista sekä vastuuta riskien hallinnasta ja pyrkimystä suojautua riskeiltä. Postmoderni yhteiskunta korostaa yksilöllistä vastuuta ja valintoja. Yksilön täytyy tehdä omaa elämäänsä koskevia päätöksiä, halusi hän niitä tehdä tai ei. Yksilö myös joutuu kantamaan päätöksensä seuraukset yksin, ilman traditionaalisessa yhteiskunnassa vallinnutta yhteisön turvaa. (Beck 1992, 130-137.)

Tulkitsen että, elämänpoliittisilla arvoilla on samankaltaisuutta uusliberalististen arvojen kanssa. Uusliberalismissa yksilöillä on lainvastaisia tekoja lukuun ottamatta lähes rajaton valta tehdä omaa elämää koskevia päätöksiä, mutta riskit päätösten seurauksista he kantavat myös itse. Päävastuu yksilön hyvinvoinnista on hänellä itsellään, ei yhteiskunnalla (Valokivi 2008, 64). Kummassakin, uusliberalismissa ja elämänpolitiikassa yksilön täytyy arvioida riskejä ja tehdä niiden pohjalta erilaisia elämää koskevia valintoja ja päätöksiä. Uusliberalismissa valinnat kytkeytyvät taloudelliseen toimintaan, kun taas elämänpolitiikassa valinnat liittyvät humaaniin ajatteluun yksilön mahdollisuuksista valita itse oman elämänsä suunta ja oma elämäntarinansa. Uusliberalismi tarvitsee toimiakseen itsenäisiä ja elämänsuunnitteluun kykeneviä ihmisiä, joita elämänpolitiikka tuottaa. (Juhila & Raitakari & Hall tulossa 2017.)

Sosiaalityö keinona vahvistaa elämänpoliittista osallisuutta

Postmodernissa yhteiskunnassa kansalaiset pyrkivät reflektiovoittajan asemaan. Eräsaaren mukaan postmodernin yhteiskunnan reflektiovoittajilta vaaditaan itsekontrollia ja aktiivista pyrkimystä omien tavoitteiden saavuttamiseen. (Eräsaari 1998, 92-109.) Lashin mukaan (1995, 167) jälkiteollinen yhteiskunta jakautuu reflektiovoittajiin ja -häviäjiin. Reflektiovoittajilla on koulutuksellista pääomaa ja tietynlainen asema tietoyhteiskunnassa. Reflektiohäviäjiin kuuluvat muun muassa henkilöt, jotka joutuvat hengenpitimikseen ja huonoin työhöihin tekemään palvelusektorin pätkä- ja matalapalkkatyötä sekä pitkäaikaistyöttömät tai esimerkiksi huonomaineisissa lähiöissä asuvat köyhät yksinhuoltajavanhemmat. Heidän mahdollisuutensa rakentaa mielekäs, omannäköinen elämäntarina on vähäinen. Kuitenkin sosiaalityöllä voidaan merkittävästi auttaa asiakasta käsittelemään ongelmia, jotka estävät häntä muuttamasta elämäntilannettaan. Sosiaalityön tuen avulla asiakas voi reflektoida elettyä elämäänsä, parantua traumaista ja päästä elämässä eteenpäin. Tätä kautta sosiaalityön asiakkaalle avautuu mahdollisuus tehdä elämästään sen kaltainen kuin hän itse haluaa. (Ferguson 2004, 150.) Reflektiovoittajuus voi olla siis myös sitä, että henkilö saa oman vaikean elämäntilanteensa hallintaan ja elää itselleen mielekästä elämää. Reflektiovoittajuus ei ole vain menestymistä yhteiskunnallisessa työnjaossa.

Reflektiovoittajuuteen pääseminen edellyttää sosiaalityön asiakkaalta aktiivisuutta, tiedon hankintaa ja vuorovaikutuksessa olemista. Lisäksi sosiaalityön asiakkaan täytyy kyetä pysymään mukana yhteiskunnan muutoksissa ja arvioimaan riskejä ja mahdollisuuksia, joita hänen yksilöllisiin valintoihinsa liittyy. Sosiaalityö voi olla väline tai keino reflektiovoittajuuden saavuttamiseen. Elämänpolitiikan näkökulmassa vastuu osallisuudesta annetaan asiakkaalle itselleen. Asiakkaan osallistamisen vastuu ei ole sosiaalityöntekijällä tai järjestelmällä kuten liittämisen näkökulmassa, vaan asiakkaalla. Myös vastuu riskeistä; yksilöllisen elämänprojektin epäonnistumisesta ja yhteiskunnan marginaaliin joutumisesta on asiakkaalla itsellään. (Haahtela 2006, 42-45, 69.)

Elämänpolitiikan näkökulma osallisuuteen asettaa uudenlaisia vaatimuksia sosiaalityölle. Perinteinen hyvinvointivaltiomalli on joutunut uuden haasteen eteen. Ihmisten elämä ei ole enää julkisesti ohjattavissa ja turvattavissa samalla tavoin kuin 1980-luvulla (Juhila 2006, 116). Sosiaalityön tehtävänä on elämänpolitiikan näkökulmasta lisätä sosiaalityön asiakkaiden

mahdollisuuksia vaikuttaa omaan elämäänsä ja arkeensa ja parantaa heidän elämänhallintaansa. Elämänhallinnan kautta he voivat parantaa elämäntilannettaan ja vaikuttaa tulevaisuuteensa. ”Sosiaalinen ympäristö näyttäytyy heille turvallisena maaperänä elämän aktiviteeteille.” (Giddens 1991, 202.) Giddensia (1991, 202) mukaellen sosiaalityön asiakkaan osallisuuden rakentamisessa elämänsuunnittelu sekä elämänpoliittisten valintojen tekeminen ja oman elämän hallintaan ottaminen nousevat keskiöön. Sosiaalityön tehtävänä on parantaa haavoittuvien sosiaalityön asiakkaiden mahdollisuuksia tähän elämänsuunnitteluun ja elämänhallintaan. Sosiaalityö voi olla sosiaalityön asiakkaalle yksi tärkeä elämänsuunnittelun väline. (Ferguson 2001, 41-42.) Sosiaalityö siis tukee asiakkaita löytämään omat, yksilölliset elämänpolkinsa ja tekemään omat ratkaisunsa sen sijaan, että työntekijät tekisivät nämä ratkaisut asiakkaan puolesta ohjaamalla häntä vahvasti tietynlaiseen elämäntapaan ja tietynlaisiin elämänvalintoihin (Juhila 2006, 117). Lastensuojelun sosiaalityön tehtävänä postmodernissa yhteiskunnassa ei ole pelkästään lasten suojele kirjaimellisesti ja lasten tilanteen turvaaminen, vaan myös asiakkaiden, niin lasten kuin vanhempienkin, elämänsuunnittelun ja elämänmuutoksen tukeminen (Ferguson 2004, 150).

Elämänpoliittinen näkökulma kotiutusselvityksessä

Tulkitsen niin, että kotiutusselvityksessä asiakkaiden reflektiovoittajuus näyttäytyy lapsen kotiutumisen ja sijoituksen purkamisen kautta. Lapsen kotiutuessa kotiutusselvityksessä mukana olleet asiakasvanhemmat ovat saavuttaneet tavoitteensa. Useille aineistoni haastateltaville lapsen kotiutuminen on ollut monen vuoden ajan tavoitteena ja se on vaatinut heiltä reflektiovoittajilta edellytettävää itsekuria, elämän suunnittelua ja tahdonvoimaa muutoksen aikaansaamiseksi. He ovat myös valmiita kantamaan vastuun riskeistä, joita lapsen kotiutumiseen liittyy. Tulkitsen että, kotiutusselvityksen asiakasvanhemmille reflektiovoittajuus on myös sitä, että he siirtyvät sijaishuollon asiakkaan marginaalisesta asemasta ”normaaliperheen” vanhemman rooliin, jossa he itse huolehtivat lapsestaan eivätkä tarvitse siihen lastensuojelun tukea. Tätä kautta he voivat kokea olevansa yhteiskunnan täysivaltaisia jäseniä.

Postmodernin yhteiskunnan valinnanmahdollisuuksien kääntöpuoli, riskit, eivät koske vain sosiaalityön asiakkaita vaan myös työntekijöitä. Näin on erityisesti lastensuojelun sosiaalityössä, jossa työntekijät ovat moraalisisessa ja juridisessa vastuussa päätöksistään ja vakavat lasten kaltoinkohtelutapaukset tai liiallinen puuttuminen vanhempien oikeuksiin ja perheen yksityisyyteen

nähdään lähinnä lastensuojeluorganisaation epäonnistumisena. (Ferguson 2004, 115-119; Parton & Thorpe & Wattam 1997, 45.) Monet selvitykset ja toimenpiteet, joita sosiaalityössä tehdään, voidaan nähdä työntekijöiden tekeminä riskiarviointeina asiakkaiden tilanteista (Webb 2006, 73). Managerialismi ja riskiarviointien tekeminen sosiaalityössä voi olla seurausta pyrkimyksestä hallita postmodernin yhteiskunnan sirpaleisuutta ja epävarmuutta (Ruch 2005, 112).

Kautta lastensuojelun institutionaalisen historian lastensuojelutyössä on kohdattu vakavasti kaltoinkohdeltuja lapsia. Riski lapsen joutumisesta kaltoinkohdeksi ja jopa ääritilanteesta riski lapsen kuolemasta on aina läsnä lastensuojelutyössä. Johtuen länsimaisten yhteiskuntien modernisaatiokehitykseen liittyvistä teknologisista ja lääketieteellisistä keksinnöistä ja ylipäätään lasten oikeuksien kehityksestä, koskaan aiemmin lapset eivät ole olleet paremmin suojeltuja kuin he ovat nyt (Ferguson 2004, 58, 112). Tästä huolimatta lastensuojeluinstituutio ja sen työntekijät ovat erityisen julkisen tarkkailun ja epäluulon alla. Refleksiivisen modernisaation myötä asiantuntijat ovat menettäneet yksinkertaisen modernin yhteiskunnan aikana vallinneen auktoriteetin asemansa. Asiantuntijoita, esimerkiksi lastensuojelun työntekijöitä, ei pidetä enää pelkästään ongelmien ratkaisijoina, vaan myös yhtenä syynä ongelmiin. Jokainen päätös, jonka lastensuojelutyöntekijä työssään tekee, sisältää riskejä ja saattaa joutua julkisen arvioinnin kohteeksi. Vakavissa, lapsen kuolemaan johtaneissa kaltoinkohtelu- tapauksissa huomio on kiinnittynyt julkisuudessa lastensuojelun työntekijöiden virheiden ja laiminlyöntien tarkasteluun lapsensa tappaneiden vanhempien sijasta. Osin tästä syystä lastensuojelussa on pyritty rakentamaan luotettavia menetelmiä riskien ennakoimiseen ja arviointiin. (Ferguson 2004, 120-121.)

Kotiutusselvitys on asiakasperheen tukemisen ja auttamisen lisäksi myös riskiarvio lapsen kotiuttamiseen liittyvistä riskeistä. Huostaanoton purkamiseen liittyvät riskejä ovat esimerkiksi, että lapsen ja perheen tilanne huononee kotiutuksen jälkeen siinä määrin, että lapsi joudutaan sijoittamaan uudelleen. Pahimmillaan lapsi saattaa joutua vakavan kaltoinkohtelun tai laiminlyönnin kohteeksi. Riskejä sisältyy myös siihen, että lasta ei kotiuteta. Jos lapsi ei muodosta läheistä kiintymyssuhdetta kenenkään aikuisen kanssa, kuten biologisten vanhempiansa tai sijoituspaikan aikuisten kanssa, ja hänellä on lukuisia hylkäämiskokemuksia esimerkiksi sijaishuoltopaikkojen vaihtumisen takia, hänelle voi muodostua vakavia kiintymyssuhdehäiriöitä (Sinkkonen 2004, 1871). Tällä taas voi olla kauaskantoisia seuraamuksia sekä lapselle itselleen että yhteiskunnalle. Kotiutusselvityksessä sekä asiakasvanhemmat että lastensuojelun työntekijät arvioivat lapsen

kotiutukseen liittyviä riskejä. Silloin, kun fokus on työntekijöiden tekemässä riskiarviossa lapsen ja perheen tilanteesta, asiakkaan osallisuus saattaa olla heikkoa. Kun taas asiakas arvioi itse lapsen kotiuttamiseen liittyviä riskejä, hän on vahva elämänpoliittinen toimija, ja hänen osallisuutensa on vahvaa.

Postmodernissa yhteiskunnassa myöskään sosiaalityön asiakkaan käsitys itsestään ei ole pysyvä. Asiakkaan minäkuva muotoutuu tilanteesta riippuen. Tämä avaa asiakkaalle kuitenkin mahdollisuuksia rakentaa identiteettinsä uudelleen. Giddensin mukaan elämänpolitiikka mahdollistaa yksilölle toiset mahdollisuudet, ”second chances”. Jokaisessa uudessa tilanteessa sosiaalityön asiakkaalla on mahdollisuus muutokseen, uudenlaiseen ratkaisuun. Sosiaalityön asiakas voi löytää uuden suunnan elämälleen, saavuttaa elämänhallinnan ja uuden identiteetin. (Giddens 1994, 185-187; Ferguson 2001, 41.) Kariston mukaan sosiaalityö nousee tässä tärkeään rooliin niiden ”toisten mahdollisuuksien esiintuojana, asiakkaan valintakykyyn vaikuttavien voimavarojen vahvistajana ja tukijana sekä asiakkaan subjektiaseman edistäjänä” (Karisto 1997, 131). Kun lapsi kotiutetaan, vanhemmalla on mahdollisuus muuttaa käsitystä itsestään sosiaalityön asiakkaan marginaalisesta asemasta ”tavallisen kansalaisen” rooliin. Hän saattaa kokea, että aikaisemmin kun lapsi oli sijoitettuna, hänen vanhemmuutensa oli vain osittaista ja hän joutui jakamaan sen ammattikasvattajien kanssa. Kun lapsi kotiutuu, vanhempi saavuttaa vihdoinkin täyden vanhemmuuden.

Verrattuna muihin tässä tutkimuksessa esiteltäviin osallisuuden näkökulmiin, osallisuus elämänpolitiikkana on yksilön vallan näkökulmasta vahvinta osallisuutta. ”Elämänpolitiikka korostaa itsemääräämistä sekä omien valintojen tekemisen tärkeyttä, jopa valinnan pakkoa.” (Kivistö 2011, 34.) ”Elämänpolitiikka ei ole valmiiksi määriteltyä osallisuutta vaan yksilön itsensä omanlaisekseen muokkaamaa” (Kivistö 2014, 116). Oman elämän hallinta, elämään liittyvien riskien punnitseminen sekä elämänpoliittisten valintojen tekeminen on siis osallisuuden vahvin muoto.

Seuraavassa luvussa 3.3 käsittelen osallisuutta kumppanuuden näkökulmasta. Kumppanuuden näkökulmassa asiakkaan osallisuus rakentuu yhteistyössä työntekijöiden kanssa. Vuorovaikutus asiakkaan ja työntekijän välillä on dialogista ja työntekijän ja asiakkaan välillä vallitsee luottamus.

3.3 Kumppanuuden näkökulma asiakkaiden osallisuuteen

Participation- käsite on liitetty ajatukseen aktiivisesta kansalaisesta. Käsitteellä tarkoitettiin alun perin kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja poliittista osallistumista. Tässä näkökulmassa keskitytään usein siihen, miten palveluiden käyttäjät voisivat vaikuttaa julkisiin palveluihin ja niitä koskevaan poliittiseen päätöksentekoon. (Richardson 1983, 1-2.)

Omassa tutkimuksessani en tarkastele participation- käsitettä poliittisen tai yhteisöllisen osallistumisen näkökulmasta vaan tarkastelen osallisuutta sosiaalityön asiakkaan näkökulmasta, asiakas- ja työntekijä-kohtaamisissa rakentuvana. Tarkastelen osallisuutta tällöin ennen kaikkea yhteistyösuhteena ja kumppanuutena työntekijän ja asiakkaan välillä. Partnership-käsite kuvaa tällaista tasavertaista vuorovaikusta asiakkaan ja työntekijän välillä (Parton & O'Byrne 2000). Osallisuutta työntekijän ja asiakkaan kumppanuussuhteena on tarkastellut esimerkiksi Valokivi (2008, 64-65) ja Haahtela (2015, 229-238). Juhila (2006, 103-147) on myös tarkastellut sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden suhdetta kumppanuutena. Tosin Juhila on sisällyttänyt kumppanuuden käsitteeseen myös elämänpolitiikan, jonka erotan tässä tutkimuksessa omaksi osallisuuden näkökulmaksi. Myös Välimaan (2011, 215-216) väitöskirjassa työntekijöiden ja pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden työskentelyssä muodostui työntekijöiden ja asiakkaiden välille liittolaisuus- ja kumppanuussuhde. ”Työntekijät ja asiakkaat olivat yhdessä rintamassa puolustamassa, selittämässä ja oikeuttamassa työttömyyttä ja purkamassa siihen liitettyä negatiivista leimaa.”

Yhteistyösuhde työntekijän kanssa kuuluu olennaisesti myös elämänpoliittiseen osallisuuteen, mutta elämänpoliittisessa näkökulmassa asiakas tekee omaa elämäänsä koskevat päätökset itse ja vastaa itse myös seurauksista. Kivistö (2014, 116) on erottanut osallisuuden elämänpoliittisen näkökulman muista osallisuuden näkökulmista nimenomaan sosiaalityön asiakkaan valintojen ja päätösten tekemisen kautta. Elämänpoliittisessa näkökulmassa asiakkaalla on mahdollisuus valita ja toisaalta hänen on myös pakko tehdä elämäänsä koskevia päätöksiä.

Dialogisuus, luottamus ja horisontaalinen asiantuntijuus osallisuuden edellytyksenä

Dialoginen vuorovaikutus työntekijän ja asiakkaan välillä on avainasemassa kumppanuuden näkökulmassa osallisuuteen. Konkreettisesti neuvottelut sosiaalityön asiakkaan osallistumisoikeuksista käydään työntekijän ja asiakkaan vuorovaikutuksessa (Haahtela 2006, 48). Ihmisille monet merkittävät asiat, kuten kokemus osallisuudesta, syntyvät vuorovaikutuksessa toisten kanssa ja kieli on tässä merkityksellisessä asemassa (Mönkkönen 2007, 90). Vuorovaikutustilanteeseen tullessaan sosiaalityön asiakas voi kokea olevansa syrjäytynyt yhteiskunnasta ja että hänellä ei ole toimija-asemaa omassa sosiaalityön asiakkuudessaan, vaan hän on pikemminkin kohteen asemassa. Osallistamalla sosiaalityön vuorovaikutukseen asiakas voi parantaa toimija-asemaansa. (Haahtela 2006, 48-50.) Työntekijän tehtävänä on asiakkaan subjektiaseman tukeminen ja siten osallistumiseen kannustaminen. Asiakkaan toimijuuden ja subjektiuden vahvistumisen kautta, hän kykenee vaikuttamaan itse omaan elämäntilanteeseensa eikä koe, että ulkoiset tekijät vievät hänen elämänsä suuntaan, jota hän ei itse halua. (Mönkkönen 2007, 142-144.) Tätä kautta asiakkaan osallisuus toteutuu.

Kumppanuuden näkökulmassa osallisuuteen sosiaalityön asiakkaan kokemustieto on yhtä tärkeässä asemassa kuin työntekijän asiantuntijatieto. Asiakkaiden katsotaan olevan oman elämänsä parhaita asiantuntijoita: heillä on tietoa ja kokemusta omasta elämästään, siihen liittyvistä ongelmista ja miten näitä ongelmia tulisi ratkoa, ja tämä määrittyy relevanttina asiakkaan kanssa työskennellessä käytettävänä tietona. (Laitinen & Nikupeteri 2013, 430- 431, 439.) Työntekijöiden ja asiakkaan tulisi olla yksimielisiä asiakkaan ongelmien ratkaisutavoista ja työn tavoitteista, jotta sosiaalityöllä voidaan saavuttaa tavoiteltu muutos asiakkaan elämään (Särkelä 2001). Vaikuttava sosiaalityö voi perustua vain asiakkaan lupaan ja yhteistyöhön (Rostila & Vinnurva 2013, 218). Edellytys asiakkaan osallisuudelle on, että hänen omaan elämäänsä liittyvä kokemustieto otetaan mukaan työskentelyyn vaikuttavana tietona. Asiakkaan kokemus kuulluksi tulemisesta on yksi osallisuuden tärkeä ulottuvuus. Kuitenkaan, asiakkaan kuunteleminen ei yksin riitä vaan asiakkaan esiintuoma tieto täytyy ottaa yhteisen työskentelyn välineeksi ja sillä tulee olla myös vaikutusta työskentelyyn (Juhila 2006, 118).

Työntekijän ja asiakkaan kumppanuussuhteessa asiantuntijuus on horisontaalista. Horisontaalinen asiantuntijuus mahdollistaa asiakkaan ja työntekijän tasa-arvoisen aseman tiedontuottajana.

Työntekijän asiantuntijuus ei määriy hierarkkisesti ylemmälle tasolle suhteessa asiakkaan asiantuntijuuteen. (Juhila 2006, 137.) Sekä työntekijä että sosiaalityön asiakas mielletään kumppanuuteen perustuvassa yhteistyösuhteessa auttajiksi ja autettaviksi. Työntekijä ei voi ratkaista ongelmaa yhdessä asiakkaan kanssa ja onnistua työssään, jos asiakas ei lähde yhteistyöhön mukaan eikä auta työntekijää ymmärtämään tilannettaan. (Särkelä 2001, 31-33.)

Jotta kumppanuuteen perustuva osallisuus voisi toteutua, työntekijän tulee tunnistaa asiakkaan ainutlaatuisuus. Granfeltin mukaan ”Kategorian edustajaa ei voi kohdata ihmisenä eikä hänen kanssaan voi muodostaa ihmissuhteelle rakentuvaa yhteistyösuhdetta” (Granfelt 2008, 44). Sosiaalityöntekijän tulisi työssään kohdata ihminen, jolla on ongelma eikä määrittää ongelman kautta koko ihmistä. Osallisuuden kumppanuuteen perustuvassa näkökulmassa ajatellaan, että sosiaalityöntekijän tulisi nähdä ja kohdata asiakas kokonaisuutena. Asiakkaita ei saisi kategorisoida tiettyihin leimaaviin ryhmiin kuten ”mielenterveysongelmainen” tai ”päihdeongelmainen” ongelmansa perusteella. Kategorisointi voi helposti johtaa käsitykseen, että kaikilla tiettyyn ryhmään kuuluvilla ihmisillä on samat ongelmat, selviytymismahdollisuudet ja tuen tarpeet. (Laitinen & Kempainen 2010, 155.) Asiakkaan ääni jää kuulumattomiin eikä hän voi kokea osallisuutta, jos työntekijä tekee yleistyksiä ja oletuksia asiakkaasta pelkästään hänen ongelmansa perusteella.

Kumppanuuden näkökulmassa lähdetään siitä, että osallisuus ja arvostava kohtaaminen voivat toteutua vain jos sosiaalityöntekijä kohtaa asiakkaan tavallisena ihmisenä ja hänen perheensä tavallisena perheenä, joka tällä hetkellä tarvitsee sosiaalityöntekijän tukea (mt.,155). Juhila (2006) puhuu erojen hyväksymisestä ja ottamisesta sosiaalityön lähtökohdaksi. Ihmistä ei tule nähdä vain yhden ominaisuuden, esimerkiksi huostaan otetun lapsen vanhemmuuden, kautta tai luokitella häntä suhteessa omaan elämäänsä uhriksi tai syylliseksi, aktiiviseksi tai passiiviseksi. Erot huomioivassa sosiaalityössä ihmisiä ei yritetä pakottaa ideaalikansalaisen muottiin vaan tämä sosiaalityön lähestymistapa mahdollistaa avoimuuden ihmisten monille eri puolille. (Juhila 2006, 111.)

Työntekijän ja sosiaalityön asiakkaan välistä kumppanuutta kuvaa yhteistyösuhteen dialogisuus, hyvä vuorovaikutus ja molemminpuolinen kuuleminen. Vuorovaikutuksessa tavoitellaan vaivattomuutta, luottamuksellisuutta ja miellyttävyyttä sekä sitä, että sekä työntekijä että sosiaalityön asiakas arvostavat toisiaan. (Valokivi 2008, 64.)

Särkelän mukaan muutoksen aikaansaamiseksi asiakkaan elämässä on tärkeämpää, että asiakkaalla ja työntekijällä on yhteinen tavoite kuin yhteinen käsitys asiakkaan ongelmasta. Tavoitteet suuntaavat tulevaa toimintaa ja ongelmat ratkeavat nimenomaan tavoitteiden ja niiden saavuttamisen kautta. (Särkelä 2001, 12, 82-85.) Yhteinen tavoite vahvistaa asiakkaan kokemusta osallisuudestaan. Kotiutus selvityksen asiakasvanhemmat toivovat muutosta elämäntilanteeseensa sitä kautta, että he haluavat lapsensa kotiin ja lapsen huostaanoton purkua. Jos asiakkaat voivat kokea, että työntekijät auttavat heitä tämän tavoitteen saavuttamisessa ja löytävät konkreettisia keinoja siihen pääsemiseksi, tämä auttaa merkittävästi siinä, että asiakkaiden ja työntekijöiden välille muodostuu liittolaisuus- ja kumppanuussuhde, jossa asiakas voi kokea osallisuutta. Tällöin sekä asiakkaalla että työntekijällä on yhteinen tavoite.

Työntekijän ja asiakkaan keskinäinen luottamus on tärkeässä roolissa asiakkaan osallisuuden toteutumisessa. Työntekijän tulee olla asiakkaan luottamuksen arvoinen. Jokaisessa kohtaamisessa työntekijän tulee ansaita asiakkaan luottamus. Asiakkaan tulee pystyä luottamaan siihen, että työntekijä työskentelee hänen hyväkseen eikä asiakas joudu pettymään työntekijään. (Banks 2004, 167-169.) Työntekijällä tulisi olla riittävästi aikaa, jotta asiakas ja työntekijä voisivat tutustua toisiinsa ja tätä kautta heidän keskinäinen luottamuksensa voisi vahvistua. Usein kuitenkin arviointityöskentelyssä, jollaisena kotiutus selvitystäkin voidaan pitää, tavoitteena on, että selvitys valmistuu mahdollisimman nopeasti. Tämä on ristiriidassa luottamuksen syntymiseen tarvittavan ajan kanssa. Kun asiakas ja työntekijä luottavat toisiinsa, asiakas voi olla kohtaamisissa työntekijän kanssa omana, aitona itsenään. Hänen ei tarvitse esittää olevansa jotakin muuta tai kaunistella työntekijälle ongelmiaan. (Mönkkönen 2007, 93.) Luottamuksellisessa yhteistyösuhteessa myöskään työntekijän ei tarvitse kontrolloida asiakasta. Nämä tekijät parantavat asiakkaan osallisuutta työskentelyssä.

Thompson (2007) on tutkinut terveydenhuollon asiakkaan osallisuutta ja osallistumista liittyen heidän hoitoonsa. Tutkimuksessa määritelty yksi osallisuuden muoto on asiakkaan osallisuus yhteistyössä työntekijän kanssa. Asiakkaat toivat esille, että he tekivät päätöksiä hoitoaan koskien yhteistyössä terveydenhuollon ammattilaisten kanssa ja yhteistyösuhde oli dialoginen. Dialogisuuden he määrittivät niin, että ammattilaiset kysyvät heidän mielipidettään ja osallistavat heitä tällä tavoin työskentelyyn ja he itse ovat aktiivisia tiedontuottajia. Asiakkaiden näkemyksen

mukaan dialogisen vuorovaikutuksen mahdollisti avoimuus ja molemminpuolinen kunnioitus työntekijän ja asiakkaan välillä. Jaetussa päätöksenteossa ammattilaisten kanssa asiakkaat edellyttivät, että he saivat riittävästi tietoa ja heillä oli oikeus päätösvaltaan ja, että ammattilaiset ohjasivat ja kannustivat heitä ilmaisemaan mielipiteitään. Osallisuuden näkökulmasta asiakkaat ajattelivat, että jaettu päätöksenteko yhdessä ammattilaisten kanssa varmisti parhaan lopputuloksen. Tämä johtuu luultavasti siitä, että asiakkaan päättäessä hoidostaan yksin, päätökseen sisältyy suurempia riskejä. (Mt. ,56-59.)

Kumppanuuden näkökulmassa asiakkaan osallisuutta tuottavat sekä sosiaalityön järjestelmä, että asiakas (Haahtela 2006, 70). Työntekijä mahdollistaa asiakkaan osallisuuden toteutumisen vahvistamalla asiakkaan subjektiasemaa. Kuitenkin myös asiakkaan itsensä täytyy olla aktiivinen toimija, jotta hän tulee osalliseksi työskentelyssä. Asiakkaan tulee olla tiedontuottajan roolissa, ei vain tiedon passiivisena vastaanottajana. Työntekijän tulee mahdollistaa asiakkaan kokemustiedon määrittämisen työskentelyssä rinnakkaiseksi työntekijän asiantuntijatiedon kanssa. Luottamus asiakkaan ja työntekijä välillä ja dialoginen vuorovaikutus ovat avainasemassa asiakkaan osallisuuden mahdollistajana.

Haahtela tutki väitöskirjansa (2015) toisessa artikkelissa ”Asunnottomien naisten identiteetit ja osallisuuden odotukset kuntoutumiseen tähtäävässä palveluketjussa” asunnottomille naisille suunnattua diakoniatyöhön kuuluvaa naistyön kokonaisuutta. Hän haastatteli sekä naistyön asiakkaita että työntekijöitä. Naistyön eri toiminnoissa hahmottui asiakkaiden osallisuutta, jota voidaan jäsentää elämänpolitiikan, kumppanuuden ja liittämisen näkökulmien kautta. Sekä asiakkaat että työntekijät kuvasivat naistyössä osallisuutta kumppanuuden näkökulmasta. Haahtelan artikkelissa osallisuus kumppanuuden näkökulmasta hahmottui työntekijän läsnäolemisena, kuuntelemisena ja käytettävissä olemisena sekä työntekijän kanssakulkijuutena. Työntekijän ja asiakkaan yhteistyö oli joissain tilanteissa kehittynyt ystävyysuhteeseen verrattavissa olevaksi kumppanuudeksi. Lisäksi työntekijä on hahmottunut tässä näkökulmassa asiakasta varten olevana henkilönä, jonka asiakas määrittelee puheessaan henkilökohtaiseksi diakonikseen. (Haahtela 2015, 229-238.)

Kumppanuus kotiutusselvitysprosessissa

Tavoitteena kotiutusselvityksessä osallisuuden kumppanuuden näkökulmasta on, että asiakasvanhempien henkilökohtainen valta määrätä omasta elämästään on kotiutusprosessin aikana kasvanut. Lisäksi tavoitteena on, että kotiutusselvityksen työntekijät auttavat asiakkaita tunnistamaan omia vahvuuksiaan vanhempina. Asiakkaat saavat työntekijöiltä tukea ja kannustusta vaikeissa tilanteissa. Tämä auttaa heitä uskomaan itseensä ja lapsen kotiutumisen mahdollisuuteen.

Kotiutusselvitysprosessissa asiakkaiden kokemustieto on osallisuuden kumppanuuden näkökulmassa mukana työskentelyssä vaikuttavana asiana ja määrittyy lähes tasa-arvoisena työntekijöiden asiantuntijatiedon kanssa. Tämä edellyttää, että työntekijät antavat tilaa asiakkaiden kokemustiedolle ja sen jäsentymiseksi tasa-arvoisena työntekijöiden asiantuntijatiedon kanssa. Oman työkokemukseni perusteella katson, että erityisesti tilanteissa, joissa huostaanottoon on päädytty lähinnä lapsen oireilun vuoksi, työskentely vanhempien ja työntekijöiden välillä voi määrittäytyä yhteistyöksi. Tosin myös tilanteissa, jossa huostaanoton alkuperäisenä syynä ovat olleet vanhemman ongelmatilanteet, myöhemmin, vanhemman elämäntilanteen parantuessa, työskentely voi jäsentyä yhteistyösuhteeksi vanhemman ja työntekijöiden välillä.

Kumppanuuden näkökulmassa osallisuuteen työntekijät ja vanhemmat neuvottelevat yhdessä esimerkiksi siitä, millaisissa ongelmatilanteissa työntekijät puuttuvat lapsen / nuoren tilanteeseen keskeyttämällä nuoren kotiloman vanhempiensa luona. Vanhemmat saattavat toivoa, että kotiutusselvityksen työntekijät toimivat heille tukena haasteellisissa kasvatustilanteissa esimerkiksi siten, että vanhempi voi soittaa työntekijälle, jos lapsen kanssa tulee kotona sellaisia ongelmia, joihin vanhempi toivoisi apua. Tällaisissa tilanteissa voidaan puhua kotiutusselvityksen työntekijöiden ja vanhemman kasvatuskumppanuudesta. Erityisesti niissä tilanteissa, joissa vanhempi on lapsensa yksinhuoltaja ja läheisverkostoa, joka voisi tukea lapsen kasvatuksessa ei juuri ole, vanhempi saattaa kokea luottamuksellisen ja hyvän yhteistyösuhteen työntekijän kanssa kasvatuskumppanuutena. Bergin (2008, 92) mukaan lastensuojelun perhetyön asiakaslähtöisyydellä tavoitellaan vanhemman ja työntekijöiden välistä kasvatuskumppanuutta, jossa vanhempien, erityisesti äitien kanssa neuvotellaan tuen tarpeista, keinoista ja työskentelyn tavoitteista.

Luottamus työntekijöiden ja vanhemman välillä on ratkaisevan tärkeä tekijä kasvatuskumppanuuden rakentumisessa. Jotta hyvä yhteistyösuhde ja kumppanuus voi rakentua vanhempien ja kotiutusselvityksen työntekijöiden välille, vanhempien tulisi voida luottaa, että työntekijöillä ja heillä on yhteinen tavoite; lapsen kotiutuminen. Tosin, kotiutusselvityksen tarkoituksena työntekijöiden näkökulmasta on selvittää, voiko lapsi kotiutua vanhemman luokse. Työntekijöiden tavoitteena ei tällöin tosiasiallisesti voi olla lapsen kotiuttaminen vaan sen varmistaminen selvityksen avulla, että kotiutus on lapsen etu ja että lapsi kotiutuu ympäristöön, jossa hänestä huolehditaan ja jossa on turvallista. Jos nämä ehdot eivät täyty, lasta ei voida kotiuttaa. Voidaan ajatella, että kotiutusselvitys on siis ennen kaikkea selvitys lapsen ja perheen tilanteesta, eikä ensisijaisesti kotiutumisprosessin tukemista sinänsä.

Kumppanuuden näkökulmassa asiakkaan osallisuuteen, vanhemman osallisuus näyttäytyy ennen kaikkea yhteistyönä ja kumppanuutena työntekijöiden kanssa. Vanhemmat kokevat, että työntekijät kuuntelevat heitä ja heidän näkemyksillään on vaikutusta kotiutusprosessiin. Vanhemmat ja työntekijät neuvottelevat ja päättävät yhdessä kotiutusselvitysprosessiin kuuluvista tärkeistä päätöksistä. Seuraavaksi siirryn luvussa 4 kertomaan tutkimukseni tekemisestä ja siihen liittyvistä eettisistä kysymyksistä.

4. Tutkimuskysymykset, aineisto ja etiikka

Tässä luvussa 4. kuvaan tutkimukseni tekemistä. Kuvaan tutkimuskysymykset, aineiston keruun, osallisuuden puhetaipojen paikantamisen empiirisestä aineistosta ja käsittelen tutkimukseeni liittyviä eettisiä kysymyksiä.

4.1 Tutkimuskysymykset ja tavoitteet

Tutkimuskysymyksinäni ovat

1)Miten asiakasvanhemmat puhuvat osallisuudestaan kotiutusselvityksessä?

ja

2)Miten näistä puhetavoista on luettavissa liittämisen, elämänpolitiikan ja kumppanuuden näkökulmia?

Tutkimukseni tarkoituksena on eritellä, millaisia erilaisia puhetapoja kotiutusselvitysprosessissa mukana olevat vanhemmat tuottavat osallisuudestaan. Lähtökohtana on, että nämä puhetavat heijastavat, uusintavat ja hyödyntävät kulttuurisia merkityksiä sosiaalityön asiakkaan osallisuudesta (liittäminen, elämänpolitiikka ja kumppanuus.) Tutkimukseni tarkoituksena on kotiutusselvityksen asiakasvanhempien osallisuuden tarkastelu diskurssianalyttisestä näkökulmasta. Tarkoituksenani ei ole tällä tutkimuksella tavoittaa kotiutusselvityksen ”faktuaalista todellisuutta” vaan ennen kaikkea jäsentää niitä kulttuurisia merkityksiä, joita vanhemmat osallisuudestaan tuottavat ja, jotka heijastavat laajemmin käsityksiä sosiaalityön asiakkaan osallisuudesta. Koen, että on tärkeää, että lastensuojelun vanhempien puhe- ja ymmärrystapoja tuodaan enemmän mukaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tällä tutkimuksella on mahdollista tuoda esille kotiutusselvitysprosessissa olevien vanhempien käsityksiä osallisuudestaan sekä siitä mitä mahdollisuuksia ja reunaehtoja prosessi heidän toiminnalleen tuottaa.

4.2 Tutkimusaineistona asiakkaiden teemahaastattelut

Käyttämäni aineisto on haastatteluaineisto. Siten käytössäni ei ole niin sanottu luonnollinen aineisto, tutkijasta riippumatta syntynyt aineisto (Juhila & Suoninen 2016, 448). Olen haastatellut kotiutusselvityksessä mukana olleita kuutta asiakasvanhempaa. Kaikkien haastateltavien kohdalla kotiutusselvitys oli päättynyt haastatteluntekohetkellä. Haastateltavista suurimmalla osalla kotiutusselvitys oli päättynyt 1-1½ vuotta sitten haastattelun toteuttamisajankohdasta. Kahden haastateltavan kohdalla kotiutusselvitys oli päättynyt, mutta lapsi oli koekotiutuksessa eli

huostaanottoa ei oltu vielä purettu. Yhden haastateltavan kohdalla kotiutusselvitys oli päättynyt jo vuosia sitten. Haastateltavista neljä oli naisia ja kaksi miehiä. Haastateltavista yksi oli maahanmuuttajataustainen. Haastattelujen kielenä oli suomi.

Tutkimukseni tekeminen lähti käyntiin sillä tavoin, että eräästä kotiutusselvityksiä tekevästä sosiaaliohjaajien yksiköstä otettiin minuun yhteyttä ja kysyttiin kiinnostustani tehdä gradu liittyen heidän yksikkönsä toimintaan. Olin tuolloin samassa kunnassa töissä kuin mihin kyseinen yksikkö kuului ja työskentelin sijaishuollon sosiaalityöntekijänä. Tunsin yksikön työntekijät ja olin työskennellyt heidän kanssaan kotiutusselvityksissä. Päätin, että teen pro gradu- tutkielmani liittyen kotiutusselvitykseen. Yksiköstä minulle annettiin tutkimuksellisesti vapaat kädet, eikä aiheen käsittelytapaa rajattu siten etukäteen. Minun oli helppo saada haastateltavia yksikön kautta: yksikön työntekijät etsivät minulle heitä nopealla aikataululla. Tutkimussuunnitelmani tein kotiutusselvitysten onnistumisen kokemusten ja asiakaslähtöisyyden näkökulmasta. Toisin sanoen osallisuuden puhetavat rajautuivat tutkimuskohteeksi vasta aineiston keruun jälkeen. Teemahaastattelurunkoa ei ole näin ollen rakennettu osallisuuden näkökulmien pohjalta. Teemahaastattelukysymyksillä oli pikemminkin tarkoitus saada tietoa siitä millaisia tekijöitä liittyi onnistuneisiin kotiutusselvityksiin. Tutkimussuunnitelmassa lähestyin onnistunutta kotiutusselvitystä asiakkaiden näkökulmasta, siten työntekijöitä en tutkimustani varten haastatellut.

Toteutin haastattelut kesä-elokuussa 2014. Haastateltavat valikoituivat erään suuren etelä-suomalaisen kaupungin kotiutusselvityksiä tekevän yksikön asiakkaista. Yksikön työntekijät ovat pääasiallisesti koulutukseltaan sosiaaliohjaajia. En paljasta tutkimuksessani yksikön nimeä ja sijaintikaupunkia enkä muitakaan yksityiskohtaisia tietoja, joiden perusteella yksikkö voitaisiin helposti tunnistaa. Olen päättänyt tähän siitä syystä, että turvaan tällä tavoin haastateltavieni anonymiteettiä. Aineisto-otteet ovat melko pitkiä ja niissä on avattu haastateltavan ja haastattelijan välistä keskustelua, jotta lukijoiden olisi mahdollista tehdä omia tulkintoja aineistosta ja verrata niitä tutkijan tekemiin tulkintoihin. Diskurssianalyttisessä tutkimuksenteossa ajatellaan, että tutkimuksen lukijat ovat samalla tavoin kielenkäytön asiantuntijoita kuin tutkija itsekkin. Tästä syystä tutkijan tulee tuoda esille mahdollisimman avoimesti aineistoaan ja päättelyketjua, joka on johtanut tulkintoihin. (Juhila & Suoninen 2016, 446-447.)

Hain tutkimuslupaa kaupungin sosiaali- ja terveystoimen kehittämissyksiköstä. Luvan saatuani sosiaaliohjaajien yksikön työntekijät rekrytoivat minulle haastateltavia ja kysyivät heiltä kiinnostusta osallistua tutkimukseen ja haastatteluun. Jollain tavalla se, että työntekijät valitsivat haastateltavat, on saattanut vaikuttaa aineistoon. Työntekijät valitsivat haastateltavia, jotka heidän näkökulmastaan kokivat kotiutusselvityksen onnistuneeksi. Voi olla, että aineistossa on tästä syystä enemmän vahvan osallisuuden puhetapoja, kuin olisi, jos haastateltaviksi olisi valikoitunut pelkästään kotiutusselvityksessä mukana olleita asiakkaita, jotka kokivat kotiutusselvityksen epäonnistuneena. Työntekijät lähettivät haastatteluihin suostuneille asiakkailla tekemäni esittelykirjeeni, jossa kerroin tekeväni haastatteluja pro graduani varten, tutkimukseni aiheesta ja tutkittavien henkilötietojen käsittelystä tutkimuseettisesti. Otin yhteyttä niihin haastateltaviin, jotka olivat suostuneet osallistumaan tutkimukseen ja haastatteluun ja sovin heidän kanssaan haastattelun. Ottaessani yhteyttä haastateltaviin varmistin vielä, että he halusivat osallistua haastatteluun ja tutkimukseeni.

Haastattelupaikkoina olivat sosiaaliohjaajien yksikön tilat, haastateltavan koti ja yksi haastattelu tehtiin huoltoasemalla haastateltavan pyynnöstä. Haastateltavat saivat valita itse paikan, jossa haastattelu tehtiin. Kerroin heille tekeväni haastatteluja pro gradu-tutkielmaa varten ja pyysin heidän lupaansa haastattelun nauhoitukseen. Kaikki haastateltavat antoivat luvan. Kerroin heille, että litteroituani haastattelut hävitän nauhat asianmukaisesti. Haastattelut kestivät vajaasta tunnista lähes kahteen tuntiin, joten haastatteluaineistoa kertyi paljon.

Haastattelumenetelmänä käytin teemahaastattelua. Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelumuoto. Puolistrukturoidussa haastattelussa kysytään kaikilta haastateltavilta samat kysymykset, mutta kysymysjärjestys voi vaihdella. Strukturoidussa tai lomakehaastattelussa taas haastattelukysymykset täytyy kysyä haastateltavilta tietyssä järjestyksessä ja muodossa ja haastateltavien vastausvaihtoehdot on ennalta määritelty. ”Teemahaastattelussa haastattelu etenee yksityiskohtaisten kysymysten sijasta tiettyjen keskeisten teemojen varassa.” Teemahaastattelu mahdollistaa sen, että haastateltavien tulkinnat asioista ja heidän tapansa merkityksellistää käsiteltäviä aiheita ovat keskeisiä tutkimuskohteita. Lisäksi teemahaastattelussa otetaan huomioon se, että haastateltavien tuottamat merkitykset muodostuvat vuorovaikutuksessa haastattelijan kanssa. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 44-48.)

Haastatteluja tehtäessä useimpien haastateltavien kohdalla kotiutusselvitysprosessista oli kulunut aikaa yli vuosi tai jopa enemmän. Vaikka muisteltu tieto on usein keskeinen tutkimustiedon lähde, monet asiat saattavat muuttua kun niitä muistellaan pitkän ajan jälkeen. Kotiutusselvitysprosessi on myös saattanut olla joillekin haastateltaville emotionaalisesti kuormittava, mutkikas ja ristiriitainen prosessi. (Pösö 2014, 77.) Voi olla, että haastateltavat muistavat kotiutusselvityksen positiivisempänä tai negatiivisempänä asiana kuin he sen kokivat kotiutusselvitysprosessissa ollessaan. Näin ollen haastateltavat saattoivat kokea haastatteluhetkellä, että heidän osallisuutensa oli vahvaa kotiutusselvitysprosessin aikana, vaikka silloin kun he olivat mukana kotiutusselvitystyöskentelyssä, he saattoivat kokea, että heidän osallisuutensa oli heikkoa tai he eivät olleet osallisia työskentelyssä. Saattaa olla myös, että he kokivat jälkikäteen että, heidän osallisuutensa oli ollut kotiutusselvitysprosessin aikana heikkoa, vaikka he olivatkin olleet selvityksen aikana toista mieltä. Tutkimukseni keskittyy kuitenkin osallisuuden puhetapoihin, joita tuotettiin haastatteluhetkellä, eikä arvioi näiden puhetapojen ”oikeellisuutta” suhteessa haastateltavien kotiutusselvitysprosessin aikaisiin kokemuksiin.

Haastattelujen keskustelua ohjasi teemahaastattelurunko. Haastattelun alussa keskustelimme tutkimuksen taustakysymyksiin liittyvistä aiheista. Taustakysymyksiä olivat kuinka kauan lapsi oli ollut sijoitettuna ennen kotiutusselvityksen aloittamista, kauanko selvitys kesti ja ketä työntekijöitä oli kotiutusselvityksessä mukana. Haastatteluteemoja olivat 1) kotiutusselvityksen käynnistyminen: miten kotiutusselvitys käynnistyi, kuka ehdotti lapsen kotiuttamista; 2) vuorovaikutus kotiutusselvityksen työntekijöiden ja asiakkaiden välillä: vuorovaikutus työntekijöiden kanssa, vuorovaikutuksen merkitys sille miten haastateltavat kokivat kotiutusselvityksen, haastateltavan mahdollisuus päätöksentekoon kotiutusselvitysprosessissa, eroja/samankaltaisuuksia eri ammattiryhmien suhtautumisessa haastateltavaan kotiutusselvitysprosessissa; 3) työntekijöiden toimintatavat: haastateltavan kokemukset työntekijöistä, haastateltavan arvio työntekijöiden toimintatavoista; 4) kokemukset kotiutusselvityksestä: haastateltavan kokemukset kotiutusselvityksestä, oliko selvitys onnistunut vai epäonnistunut haastateltavan mielestä; 5) kehittämissuhteet: kehittämissuhteita kotiutusselvitystyöskentelylle. (ks. liite 1)

Tein haastattelurunkoon kutakin pääteemaa kartoittamaan melko yksityiskohtaisia kysymyksiä, joihin siirryin, jos keskustelu ei näyttänyt lähtevän muuten käyntiin. Toimin näin, koska haastattelutilanteet jännittivät minua etukäteen ja pelkäsin, etteivät haastattelut etenisi ilman

yksityiskohtaisia kysymyksiä. Haastateltavista suurimman osan kanssa syntyi rikas keskustelu ja haastateltavat keskustelivat mielellään tutkimukseni teemoista. Haastattelujen kesto kertoo haastateltavien innokkuudesta keskustella kotiutusselvityksestä ja heidän verbaalisesta ja analyttisestä lahjakkuudestaan. Suurin osa haastatteluista kesti tunnin ja yksi haastatteluista jopa kaksi tuntia. Muutaman haastateltavan kanssa huomasin, että oli hyvä, että olin varautunut haastattelutilanteeseen myös yksityiskohtaisilla kysymyksillä. He olivat selvästi muita vähäsanaisempia ja keskustelua helpotti kun pystyin lisäkysymyksillä konkretisoimaan väljemmin muotoiltuja haastattelukysymyksiä.

Haastattelukysymysten järjestys saattoi haastattelun aikana vaihdella, mutta kysyin kuitenkin samat peruskysymykset jokaiselta haastateltavalta. Haastateltavat vastasivat omin sanoin haastattelukysymyksiin. (ks. Hirsjärvi & Hurme 2011, 47.) Lisäksi keskustelimme kotiutusselvitykseen liittyvistä aiheista, joita haastateltavat toivat itse esille. Tällaisia kysymyksiä olivat esimerkiksi kotiutusselvitystyöskentelyn institutionaalisiiin rakenteisiin liittyvät asiat, kuten sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuus ja se, ettei sosiaalityöntekijöillä ollut aina riittävästi aikaa tavata haastateltavia kotiutusselvityksen aikana. Haastattelut nostivat esiin mielenkiintoisia teemoja, joista en kuitenkaan voinut käyttää tutkimuksessani kaikkea. Tämä on varsin yleistä laadullisessa tutkimuksessa. Aineistosta ei voida hyödyntää kaikkea informaatiota vaan tutkija joutuu tekemään rajauksia.

Tutkimukseni on aineiston, teorian ja metodin vuoropuhelua. Haastatteluaineisto ohjasi tutkimusaiheen ja -kysymyksieni uudelleen muotoilua. Haastatteluja litteroidessani huomasin, että keskeisin käsite, jonka avulla voi tulkita haastateltavien puhetta on osallisuus, ei niinkään onnistumisen kokemukset. Luovuin onnistumisen kokemusten tutkimisesta osin myös siksi, että minulla oli vaikeuksia muodostaa tarkkaa käsitystä siitä kokivatko asiakkaat kotiutusselvityksen onnistuneeksi vai eivät. Tuolloin kiinnitin ensimmäisen kerran huomiota siihen, että haastateltavani puhuivat moniäänisesti (Suoninen 1997, 11). Toisin sanoen, haastateltavat puhuvat kotiutusselvityksestä ristiriitaisesti. He mielsivät kotiutusselvityksen jossain kontekstissa hyvänä kokemuksena ja jossain toisessa yhteydessä he kritisoivat kotiutusselvityksen toimintatapoja. Tällainen moniäänisyys ja ristiriitaisuus on puheessa aivan tavallista. Ihmiset jäsentävät ja merkityksellistävät samaa asiaa eri näkökulmista. (Suoninen 2016, 61.) Lopulta päätin tutkia asiakasvanhempien erilaisia tapoja puhua osallisuudestaan.

Olen ollut töissä sijaishuollon sosiaalityöntekijänä vuosina 2011-2012 kyseisessä kaupungissa mistä keräsin aineistoni. Yksi haastateltavista oli entinen asiakkaani. Perheessä tehtiin kotiutusselvitystä silloin kun minä olin perheen sijaishuollon sosiaalityöntekijä. Tämä on saattanut vaikuttaa haastateltavan tapaan puhua. Useimmissa haastatteluissa puhelinhaastatteluja lukuun ottamatta kohdataan kasvokkain toinen ihminen ja tähän kohtaamiseen pätevät ainakin osin samat säännöt kuin muuhunkin kasvokkain tapahtuvaan vuorovaikutukseen. Goffman (1955) puhuu kasvotyöstä, jolla hän tarkoittaa sosiaalisen vuorovaikutuksen sääntöjä ja tapoja, joita liitetään kasvokkain tapahtuvaan vuorovaikutukseen. Kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa henkilöt usein pyrkivät suojelemaan omaa ja toisen ”kasvoja” eli vuorovaikutuksessa muodostuvaa sosiaalista roolia tai arvoa. He pyrkivät välttämään tilannetta, jossa he itse tai toinen vuorovaikutuksen osapuolista ”menettää kasvonsa” eli tulee nöyryytetyksi. Kasvojen menetys tarkoittaa, että henkilö näyttäytyy vuorovaikutuksen osapuolille huonompana kuin mitä hän kokee olevansa ja mikä rooli hänellä vuorovaikutuksessa kuuluisi olla. (Goffman 2012, 23-29.) Haastateltava saattoi varoa haastattelussa kritiikin esittämistä työrooliani kohtaan ja voi olla, että tästä syystä hän ei tuonut niin paljon esille epäkohtia ja kriittistä palautetta kotiutusselvityksestä kuin hän olisi tuonut, jos olisin ollut haastateltavalle entuudestaan tuntematon. Toisaalta voi olla, että haastateltava myös puhui avoimemmin ja luottamuksellisemmin minulle, koska olin hänelle tuttu henkilö. On myös mahdollista, että haastateltava jätti kertomatta jotakin asioita, koska ajatteli, että ne ovat niin itsestäänselvyksiä minulle ammattini vuoksi, ettei niitä ole tarpeen tuoda esille.

Muut haastateltavat olivat minulle ennestään tuntemattomia. Heille kerroin, että olen sosiaalityön opiskelija ja teen haastattelua pro gradu-tutkielmaani varten, mutta en oma-aloitteisesti kertonut olleeni töissä haastateltavien asuinpaikkakunnan sijaishuollon sosiaalityöntekijänä. Toimin näin, koska haastatteluntekohetkellä työsuhteeni oli jo päättynyt ja olin kokoaikaisesti opiskelijana. Halusin, että minun ja haastateltavan välille tulisi mahdollisimman tasa-arvoinen vuorovaikutus ja haastattelun ilmapiiri olisi miellyttävä ja luonnollinen haastateltavalle. Ajattelin, että haastateltavat saattaisivat alkaa jännittää haastattelutilanteessa, jos kertoisin olleeni aikaisemmin työntekijänä kotiutusselvityksissä. Mietin myös jättäisivätkö haastateltavat joitakin olennaisia asioita kertomatta, koska he ajattelisivat, että ne ovat minulle entisenä työntekijänä itsestäänselvyksiä.

4.3 Osallisuuden puhetapojen tunnistaminen aineistosta

Tässä alaluvussa kerron, miten olen käsitellyt haastatteluaineistoa ja millä tavoin olen tunnistanut eri osallisuuden puhetapoja haastateltavien puheesta. Litteroin haastattelut sanasta sanaan, mutta en kirjannut ylös sanattomia tunne- tai muita ilmauksia kuten naurua tai itkua tai puheen taukoja. Litteroitua aineistoa kertyi 136 sivua. Sen jälkeen luin litteraatteja läpi useita kertoja ja alleviivasin kohtia, jossa tulkitsin haastateltavien kuvaavan osallisuutta tai osallisuuden puuttumista. Siirsin nämä osallisuutta merkityksellistävät aineistokatkelmät Wordille ja tein niille oman tiedostonsa. Tämän jälkeen luokittelin osallisuutta kuvaavia aineistokatkelmia teoreettisten osallisuuden näkökulmien (liittäminen, elämänpolitiikka ja kumppanuus) avulla, joita olen esitellyt aikaisemmin luvussa kolme.

Etsiessäni haastatteluaineistosta puhetta, jossa haastateltavat merkityksellistävät osallisuuden liittämisen näkökulmaa kiinnitin huomiota ilmauksiin, jossa haastateltava kuvasi olleensa työntekijöiden kontrollin kohteena ja kotiutusselvitystyöskentelyssä lähinnä kohteen asemassa. Liitin tähän näkökulmaan haastateltavien kuvauksia tilanteista, joissa heillä ei ole oikeutta määritellä työskentelyn suuntaa, toimenpiteitä tai tehdä päätöksiä kotiutusselvitykseen liittyen vaan työntekijät tekevät ne heidän puolestaan. Lisäksi sisällytin liittämisen näkökulmaan haastateltavien kuvauksia työntekijöistä arvioimassa lapsen kotiuttamisen riskejä, jolloin kotiutusselvitys näyttäytyy työntekijöiden tekemänä riskiarviona.

Etsiessäni haastattelupuheesta osallisuuden elämänpolitiikan näkökulmaa merkityksellistävää puhetta kiinnitin huomioni sanoihin ja ilmauksiin, joissa haastateltavat korostivat omaa subjekti- ja päätöksentekijä-asemaansa. Haastateltavat esimerkiksi kertoivat tehneensä päätöksiä kotiutusselvitystä koskien ja arvioineensa lapsen kotiutukseen liittyviä riskejä sekä ottaneensa vastuun valinnoistaan. Monet haastatelluista kuvaavat vaatineensa aktiivisesti lapsen kotiutusta ja usein kotiutusselvitys käynnistyy asiakkaan aktiivisuuden ansiosta. Lisäksi haastateltavat merkityksellistivät osallisuuttaan myös sitä kautta, miten työntekijät mahdollistivat haastateltavien osallisuuden toteutumisen. Liitin osallisuuden elämänpolitiikan näkökulmaan kuvaukset vuorovaikutuksesta, jossa työntekijät olivat tukeneet haastateltavien subjekti-asemaa ja päätöksentekoa.

Liitin osallisuuden kumppanuuden näkökulmaan haastateltavan puhetta, jossa kuvataan hänen ja työntekijöiden yhteistyötä, hyvää ja sujuvaa vuorovaikutusta asiakkaiden ja työntekijöiden välillä sekä tilanteita, joissa työntekijä on ottanut asiakkaan mukaan päätöksentekoon. Tässä näkökulmassa haastateltavat merkityksellistävät osallisuuttaan ennen kaikkea työntekijöiden ja heidän välisen yhteistyön ja kumppanuuden kautta. Vuorovaikutus työntekijöiden kanssa määrittyy dialogisena ja tasa-arvoisena. Asiakas on tässä näkökulmassa tasa-arvoinen tiedontuottaja työntekijän kanssa. Haastateltavat merkityksellistävät tässä näkökulmassa työntekijät heitä tukevin ja kannustavin.

Haastatteluaineistossa oli myös kuvauksia, jotka voitaisiin määritellä osattomuudeksi. Tällaisia olivat muun muassa tilanteet, joissa haastateltavia ei otettu työskentelyyn, vuorovaikutukseen tai päätöksentekoon mukaan ollenkaan joidenkin työntekijöiden taholta. Otin nämä aineisto-otteet mukaan analyysiini, koska ne ovat mielestäni tutkimukseni keskeisiä tuloksia. Haastateltavat kertoivat sekä osallisuudesta, että osattomuudesta, joten tutkimuksen analyysiin tulee kokonaisvaltaisuuden nimissä sisällyttää molemmat näkökulmat. Osattomuus on mielestäni yksi näkökulma osallisuuteen, jota vasten osallisuutta usein määritellään. Se kuvaa ennen kaikkea puuttuvaa osallisuutta.

Valitsin parhaiten eri osallisuuden näkökulmia kuvaavat aineisto-katkelmat ja tein niille oman tiedostonsa. Tutkimusprosessin tässä vaiheessa analyysistä rajautui pois muun muassa aineisto-otteita, joista oli erotettavissa useita eri osallisuuden puhetapoja eli haastateltavat merkityksellistivät osallisuuttaan ristiriitaisesti samassa aineisto-otteessa. Valitsin selkeyden vuoksi tarkemman analyysin kohteeksi vain aineisto-otteita, jotka kuvasivat kukin yhtä osallisuuden puhetapaa. Tämän jälkeen analysoin valikoimiani aineisto-otteita käyttäen diskurssianalyysiä menetelmänä. Kerron tarkemmin miten käytin diskurssianalyysiä tutkimuksessani luvussa 5. Tässä vaiheessa analysoin aineisto-otteita yksityiskohtaisesti kiinnittäen huomioita esimerkiksi haastattelupuheessa käytettyihin yksittäisiin sanoihin, kuten esimerkiksi osallisuutta merkityksellistäviin verbeihin.

4.4 Tutkimukseni eettiset kysymykset

Tässä alaluvussa tarkastelen tutkimukseni eettisiä kysymyksiä. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietinnössä (2009) tutkimusta koskevat eettiset periaatteet jaetaan kolmeen osa-alueeseen, joita

ovat tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuojat.

Tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittamisessa yksi keskeinen asia on tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuus. (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan.. 2009, 4.) Haastateltavani ovat osallistuneet tutkimukseeni vapaaehtoisesti. Sosiaaliohjaajien työryhmän työntekijät valikoivat minulle sopivia haastateltavia ja kysyivät heiltä, haluavatko he osallistua tutkimukseen. Ottaessani puhelimitse yhteyttä haastateltaviin kysyin vielä heidän haluaan osallistua tutkimukseen ja haastatteluun ja painotin vapaaehtoisuutta ja sitä, että tutkimukseen osallistumatta jättäminen ei vaikuta mitenkään heidän asemaansa lastensuojelun työskentelyssä. ”Itsemääräämisoikeus koskee myös tutkittavan oikeutta keskeyttää osallistumisensa tutkimukseen, osallistua vain haluamallaan tavalla tai esimerkiksi olla vastaamatta haastattelussa kysymyksiin” (Rauhala & Vironkangas 2011, 241). Kukaan haastateltava ei tuonut esille haluaan keskeyttää haastattelu tai myöhemmin, ettei heidän haastatteluaan saa käyttää tutkimuksessa. Kaikki haastateltavat myös vastasivat haastattelukysymyksiin. Muutamit haastateltavat kielsivät tai olivat epävarmoja joidenkin heidän kertomiensa asioiden esiintuomisesta tutkimusraportissa. Näitä asioita en ole ottanut mukaan tutkimukseeni ollenkaan.

”Tutkimus ei saa aiheuttaa vahinkoa tutkimuskohteelle eikä vaikuttaa haitallisesti ilmiön ymmärtämiseen ammatillisessa kontekstissa tai tiedeyhteisössä” (Laitinen & Uusitalo 2007, 321). Haitan arviointi ei ole tutkimuksenteossa yksinkertaista. Tutkittavat ihmiset eivät tiedä tai pysty arvioimaan tutkimukseen suostuessaan mitä hyötyä tai pahimmassa tapauksessa haittaa tutkimuksesta heille voisi olla. Tutkittava voi kokea esimerkiksi haastattelutilanteen ahdistavaksi ja tämä voi olla yllätys haastateltavalle itselleenkin. (Rauhala & Vironkangas 2011, 241.) Pysin tekemään haastattelutilanteesta niin miellyttävän kuin mahdollista. Haastateltavat saivat itse valita haastattelupaikan. Pysin siihen, että vuorovaikutukseni haastateltavien kanssa olisi mahdollisimman empaattista ja haastateltavia kunnioittavaa. Koin, että haastatteluissa oli pääasiallisesti leppoisa ilmapiiri. Kaksi haastateltavista kuitenkin kyynelehtivät haastattelun aikana. Oli vaikea tulkita itkivätkö haastateltavat helpotustaan siitä, että lapsi oli vihdoinkin päässyt kotiin vai tuliko heidän mieleensä ikäviä muistoja huostaanoton ajalta, vai oliko syy joku muu syy. Tässä tilanteessa toin esille sen, miten hyvin vanhempi on vaikeuksista huolimatta pärjännyt ja yhtenä vahvimpana osoituksena siitä on, että lapsi oli kotiutettu. Haastateltavat yrittivät peitellä tunnereaktioitaan, joten

en kysynyt heiltä suoraan, miksi he itkivät. Tutkijalta vaaditaan haastattelutilanteessa herkkyyttä ja empatiaa haastateltavien tunteiden havaitsemiseen ja toimimiseen niin, ettei haastateltava joudu kokemaan kohtuutonta henkistä kipua (Laitinen & Uusitalo 2007, 322).

Haastatteluun osallistumisella voi olla myös terapeuttisia vaikutuksia haastateltavalle. Voi olla, että haastateltava kokee helpottavana sen, että hän voi kertoa vaikeista asioista jollekin. (Laitinen & Uusitalo 2007, 324.) Haastattelija voi olla haastateltavan näkökulmasta myös turvallinen kuuntelija, koska hän on riittävän etäällä haastateltavan yksityiselämästä. Haastateltava voi kokea ettei halua rasittaa läheisiään vaikeilla asioilla. Työntekijät, erityisesti lastensuojelun työntekijät, ovat kahtalaisessa roolissa asiakkaan kontrolloijana ja tukijana. Haastateltavat eivät välttämättä uskalla kertoa vaikeiksi kokemiaan asioita työntekijöille, koska se saattaa vaikuttaa asiakkaan näkökulmasta negatiivisella tavalla työskentelyprosessiin. On vaikea jälkikäteen arvioida oliko haastattelun haastateltavissa herättämällä tunteilla enemmän myönteisiä vai kielteisiä vaikutuksia. Itku saattaa kertoa helpotuksen tunteesta kun haastateltava pääsi purkamaan ikäviä asioita haastattelijalle. Se voi myös johtua tuskallisista tunteista, joita muistot huostaanotosta herättävät. Tunteet kuuluvat kuitenkin ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja haastattelutilanteen herättämät tunteet eivät sinänsä ole merkki siitä, että haastateltavalle olisi koitunut vahinkoa haastattelusta tai tutkimuksesta (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan.. 2009, 7).

Tässä kohdin täytyy ottaa huomioon tutkimukseni luonne. Tutkimukseni konteksti on sensitiivinen, koska asiakasvanhempien lapset ovat olleet huostaan otettuja. Lapsen huostaanotto aiheuttaa vanhemmalle emotionaalista tuskaa ja vaikeita tunteita liittyen esimerkiksi omassa vanhemmuudessa epäonnistumiseen ja suruun lapsen sijoituksesta. Lisäksi vanhempi ei välttämättä voi jakaa tätä surua kenenkään kanssa eikä sitä sosiaalisesti tunnusteta tai sitä vähätellään (Lonne ym. 2009, 85). Tämä saattaa lisätä vielä entisestään vanhemman häpeää ja itsesyytöksiä tapahtuneesta. Osa vanhemmista on saattanut kokea viranomaisten puuttumisen perhetilanteeseensa epäoikeudenmukaisena. Kaiken kaikkiaan lapsen huostaanotto on vanhemmalle traumaattinen kokemus. Toisaalta, tutkimuksessani kartoitetaan asiakasvanhempien näkemyksiä saamastaan kotiutusselvitys-palvelusta ja heidän osallisuutensa rakentumisesta työskentelyssä. Tutkimuskohteeni ei sinänsä ole sensitiivinen aihe. Haastattelukysymyksissä ei käsitelty syvällisesti huostaanottoa vaan siihen liittyvät kysymykset olivat tutkimuksen taustakysymyksiä. Useimmat vanhemmista kuitenkin kertoivat oma-aloitteisesti joitakin asioita huostaanotosta ja sitä edeltävästä

elämäntilanteestaan tai työntekijöiden toimista huostaanoton aikaan, joiden he kokivat olleen epäoikeudenmukaisia tai muutoin epäonnistuneita.

Tärkeä näkökulma tutkittavien vahingoittamisen välttämiseksi on tutkimusraportissa käytetty kieli. Tutkimusraportissa käytetty kirjoittamistapa tulee olla tutkittavia kunnioittavaa. (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan.. 2009, 7.) Jos tutkimukseen osallistunut kuuluu johonkin vähemmistöryhmään, on merkityksellistä, miten tutkija häntä ryhmän osana nimittää. Aina kun vähemmistöön kuuluvista ihmisistä kirjoitetaan, olipa kyse tutkimuksesta tai jostakin muusta, yhteiskunnalliset valtasuhteet ovat läsnä. ”Tutkijan sanavalinnat ovat poliittisia ja sen myötä tutkimuseettisiä kysymyksiä.” (Rastas 2008, 150-152.) Kotiutus selvityksen vanhempien voidaan ajatella kuuluvan kahteen vähemmistöryhmään eli lastensuojelun asiakasvanhempiin ja vanhempiin, joiden lapsi on ollut huostaan otettuna. Aiemmin kappaleessa 3.1 olen tuonut esille, etteivät sijoitettujen lasten vanhemmat kuulu välttämättä yhteiskunnan marginaaliin siinä mielessä, että monet heistä ovat töissä ja osalla vanhemmista sosioekonominen asema on hyvä. Kuitenkin, lastensuojelun asiakasvanhempiin saatetaan liittää stereotyyppisiä ominaisuuksia ja kategorisoida leimaaviin ryhmiin. Siksi on hyvin merkittävää millaisena lastensuojelun asiakasvanhemmat tutkimuksissa esitetään; moniongelmaisina ja yhteiskunnasta syrjäytyneinä ihmisinä vai vahvoina selviytyjinä, jotka ottavat vastuun lapsestaan ja elämästään.

Skeggs (1995, 200) mukaan tutkijan on tarkkaan mietittävä miten hän kirjoittaa tutkittaviensa ajatuksista ja toiminnasta tutkimusraportissaan. Tutkittavia kuvatessaan tutkija samalla representoi sitä, millaisia tutkittavat ovat. ”Tutkijan vastuu korostuu erityisesti silloin kun kyse on yhteiskunnallisesti marginaalisesta asemassa olevasta ryhmästä tai kulttuurisesti negatiivisesti määrittyneistä ilmiöistä” (Keskinen 2005, 143). Olen pyrkinyt kiinnittämään tutkimusraportin kirjoittamisen kaikissa vaiheissa huomioita siihen, että kuvaan haastateltaviani sensitiivisesti ja kunnioittavasti.

Olen tullut välillisesti tuottaneeksi kuvaa myös kotiutus selvityksen työntekijöistä haastateltavien representoidessa puheessaan työntekijöiden toimintaa. Olen myös analyysissäni tulkinnut työntekijöiden vuorovaikutusta ja toimintaa suhteessa haastateltaviin. Tässä kohdin täytyy huomata, että tutkimukseni aineisto ei ole luonnollinen vuorovaikutusaineisto asiakkaiden ja työntekijöiden välillä vaan haastateltavat kuvaavat puheessaan vuorovaikutusta työntekijöiden kanssa. Aineisto

muodostuu siis haastateltavien tulkinnoista, siitä millaista vuorovaikutus on työntekijöiden kanssa ollut ja tätä kautta rakentuu kuva haastateltavien osallisuudesta. Tutkimusaineisto on siis jo kertaalleen tulkittu haastateltavien taholta. Tämä ei sinänsä ole diskurssianalyttisessä tutkimusasetelmassa ongelma, koska tarkoitukseni ei ole kuvata kotiutusselvityksen faktuaalista todellisuutta vaan keskittyä tutkimaan eri puhetapoja, joita haastateltavat osallisuudestaan tuottavat. Tapahtumia ja kokemuksia kuvataan eri tavoin eikä tutkittavien tulkintoja tapahtumista pidä ymmärtää ainoa oikeana kuvana todellisuudesta vaan yhtenä tulkintana monista muista mahdollisista tulkinnoista. Olen päättänyt kuitenkin etten tuo esille, missä kunnassa kotiutusselvitystyöskentelyä on tehty enkä ole kertonut tutkimuksessani sosiaaliohjaajien työryhmän nimeä. Olen halunnut tällä tavoin suojata haastateltavien lisäksi työntekijöiden anonymiteettiä. Toimin näin myös siitä syystä, että tällöin haastateltavien puheessaan esittämä kritiikki ei kohdistu nimettyyn kaupunkiin tai organisaatioon vaan yleisemmin kotiutusselvitystyöskentelyn toimintatapoja kohtaan.

Olen poistanut tutkimusraportista haastateltavien yksilölliset tunnistetiedot kuten nimet sekä epäsuorat tunnistetiedot kuten heidän asuinpaikkansa (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan.. 2009, 10). Lisäksi olen poistanut tutkimusraportistani työntekijöiden nimet sekä heidän organisaationsa tunnistetiedot. Olen käyttänyt raportissa työntekijöistä heidän ammattinimikettään. Haastateltavien kohdalla toin esille vain heidän sukupuolensa käyttäen aineisto-otteista haastateltavista ilmaisua äiti tai isä asiakasvanhemman käsitteen rinnalla. En ole kerännyt mihinkään tiedostoon haastateltavien nimiä, ikiä, heidän osoitteitaan tai muuta yksityiskohtaista tietoa, koska tämä ei ole ollut tutkimuksen tekemisen kannalta välttämätöntä (Tutkimuseettisen neuvottelukunnan.. 2009, 9). Haastattelun jälkeen olen hävittänyt haastateltavien osoitetiedot. En ole kerännyt systemaattisesti haastateltavien osoitetietoja vaan olen saanut ne vain haastattelun tekemistä varten, jos haastattelupaikkana on ollut haastateltavan koti. Olen hävittänyt myös haastateltavien puhelinnumerot. Haastattelunauhat ja haastattelujen litteraation hävitän välittömästi, kun tutkimukseni on hyväksytty. Haastattelunauhoja ei ole kuunnellut kukaan muu kuin minä.

5 Diskurssianalyysin lähtökohdat, periaatteet ja soveltaminen

Tässä kappaleessa 5 kuvaan diskurssianalyysin peruslähtökohtia ja sitä miten olen soveltanut diskurssianalyysiä omassa tutkimuksessani.

5.1 Diskurssianalyysin lähtökohdat ja periaatteet

Methodinen viitekehyseni nojaa sosiaaliseen konstruktionismiin. Metodisena analyysivälineenä käytän diskurssianalyysiä. ”Diskurssianalyysin lähtöajatus on, että todellisuus rakentuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jossa kieli on tärkeässä roolissa” (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 12). Diskurssianalyysi ei useinkaan anna tiukkoja raameja aineiston analyysiin vaan se toimii väljänä viitekehysenä (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 25). Diskurssianalyysin metodologinen väljyys mahdollistaa tutkijan metodisten ratkaisujen rakentamisen tutkimuskohtaisesti (Suoninen 1997, 15). Diskurssianalyysissä tutkijan tulee pohtia sitä, mikä on paras tapa analysoida kyseistä aineistoa ja saada vastauksia tutkimuskysymyksiin (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 163).

Kieli on itsessään valtava merkitysvarasto. Merkit, kuten sanat, sisältävät tiettyjä kulttuurisia merkityksiä. Sanat eivät sinänsä viittaa mihinkään pysyvään, kielestä ja kulttuurista riippumattomaan ulkoiseen todellisuuteen. Diskurssianalyttisen tutkimuksen ei tule ottaa tiettyjä käsitteitä, kuten vaikka osallisuutta, todellisuutta vastaavana käsitteenä, vaan osoittaa käsitteen historialliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset perusteet sekä kontekstisidonnaiset ja moninaiset ymmärtämis- ja käyttötavat. (Alasuutari 2001, 102-103.) Analyysimetodin mukaisesti tutkin sitä, miten kotiutusselvityksen asiakasvanhemmat konstruoivat osallisuuttaan sosiaalityön asiakkaan roolissa. He jäsentävät osallisuuttaan tavoilla, jotka ovat länsimaisessa yhteiskunnassa tuttuja ja laajalti jaettu tapoja ymmärtää sosiaalityön asiakkaana olemista ja, jotka pohjautuvat rinnakkaisiin tai keskenään ristiriitaisiin ideologioihin ja yhteiskuntateorioihin (ks. luku 3).

Diskurssianalyysiä voidaan Jokisen, Juhilan ja Suonisen (2016, 26) mukaan kuvata seuraavien suoraan lainaamieni lähtökohtaoletusten kautta:

- 1) Kielenkäyttö rakentaa sosiaalista todellisuutta; 2) Oletus useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssystemien olemassaolosta; 3) Merkityksellinen toiminta on kontekstisidonnaista; 4) Oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssystemeihin ja 5) Oletus kielenkäytön seurauksia tuottavasta luonteesta.

Käyn läpi seuraavaksi diskurssianalyysin periaatteita ja mitä ne merkitsevät omassa tutkimuksessani. Alla esittämäni periaatteet eivät ole identtisiä yllä esitettyjen Jokisen, Juhilan ja Suonisen (2016) lähtökohtien kanssa vaan olen lisäksi käsitellyt muiden tutkijoiden esittämiä periaatteita.

Kielenkäyttö rakentaa sosiaalista todellisuutta

Tutkielma perustuu sosiaalisen konstruktionismin ja diskurssianalyttisen tutkimuksen näkemykseen kielestä. ”Sosiaalinen konstruktionismi on tutkimuksellinen viitekehys, jonka mukaan sosiaalinen todellisuutemme rakentuu sosiaalisessa, kielellisessä vuorovaikutuksessa.” Sosiaalinen konstruktionismi on diskurssianalyysin kuten kaiken kielellisen sosiaalitieteellisen tutkimuksen, laajempi viitekehys. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Burr (2015) listaa sosiaalisen konstruktionismin peruslähtökohtia kriittisyys itsestäänselvyksiä kohtaan, historian ja kulttuurin vaikutus käsitykseen todellisuudesta, tieto tuotetaan sosiaalisissa prosesseissa ja tieto ja toiminta kietoutuvat toisiinsa. Selitän alla, mitä nämä peruslähtökohdat tarkoittavat.

Kriittisyys itsestäänselvyksiä kohtaan. Sosiaalinen konstruktionistinen näkemys kyseenalaistaa asioiden ja käsitteiden luonnollistamisen ja pysyvyyden. Konstruktionistisen näkökulman mukaan esimerkiksi sukupuoli tuotetaan sosiaalisissa prosesseissa. Erityisesti tämä tulee näkyviin tilanteissa, jossa naiseuteen liitetään tiettyjä kulttuurisia ominaisuuksia kuten hoivaavuus tai pääasiallinen vastuu lastenhoidosta ja kotitöistä. Sosiaalisen konstruktionismin mukaan nämä tavat toimia ovat sosiaalisesti tuotettuja eivätkä itsessään sukupuolesta jollakin luonnollisella ja epäproblemaattisella tavalla nousevia.

Historian ja kulttuurin vaikutus käsitykseen todellisuudesta. Sosiaalisen konstruktionismin mukaan ei ole olemassa mitään universaaleja, ajasta ja paikasta riippumattomia totuuksia. Käsityksemme todellisuudesta, käyttämämme kategoriat ja käsitteet ovat kulttuurisesti ja historiallisesti muovautuneita. (Burr 2015, 2-4.) Esimerkiksi nykyään lapsuuden ajatellaan olevan viattomuuden ja

haavoittuvuuden aikaa ihmisen kehityksessä. Ajatellaan, että vanhempien velvollisuutena on suojella ja pitää huolta lapsistaan. Viktoriaanisena aikana lapsia pidettiin pieninä aikuisina, joilla ei kuitenkaan ollut aikuisen oikeuksia. (Burr 2015, 4.) Lapset siirtyivät esimerkiksi keskiajalla usein jo 10-vuoden iässä aikuisuuteen esimerkiksi työnteon muodossa (Katajala-Peltomaa & Vuolanto 2013, 120).

Tieto tuotetaan sosiaalisissa prosesseissa. Sosiaalisen konstruktionismin mukaan tieto rakennetaan sosiaalisesti. Tieto ei ole absoluuttista, vaan meidän tämänhetkinen ymmärryksemme asioista. Tämän lisäksi tieto on sosiaalisesti rakennettu ja sille on annettu sosiaalisissa prosesseissa hyväksytty tiedon asema. Kukaan ei voi yksin tuottaa tietoa vaan sen täytyy aina käydä läpi sosiaalisia prosesseja, jotta se voi saada tiedon aseman yhteiskunnassa. Tieto rakentuu sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta. Tästä syystä sosiaalisessa konstruktionismissa kieli ja sen tutkiminen on tärkeässä roolissa.

Tieto ja toiminta kuuluvat yhteen. Tieto ja erilaiset konstruktiot todellisuudesta vetävät tietynlaista toimintaa puoleensa. Tämänhetkinen tietomme asioista vaikuttaa siihen miten toimimme. Esimerkiksi aikaisemmin alkoholismia katsottiin olevan yksilön oma syy ja alkoholisteja mm. suljettiin vankiloihin. Raittiusliikkeen myötä alkoholismia alettiin 1800-luvun Englannissa ja USA:ssa tarkastella enemmän sairauden ja riippuvuuden näkökulmasta ja suhtautuminen päihdeongelmista kärsiviin ihmisiin muuttui humanimmaksi. Heitä yritetään nykyään hoitaa ja auttaa rankaisun sijasta. (Burr 2015, 4-5.)

Seuraavaksi kuvaan miten kieltä tarkastellaan diskurssianalyttisessä tutkimussuuntauksessa. ”Jos tutkimuksen viitekehyyksiä valitaan jokin sosiaalisen konstruktionismin mukainen tarkastelutapa, on tutkimuskohteena kieli” (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Kieltä voidaan tarkastella kahdesta eri näkökulmasta, joko faktuaalisena kuvana todellisuudesta tai vaihtoehtoisesti sosiaalista todellisuutta rakentavana funktionaalisenä toimintana. Ensimmäisessä näkökulmassa kielestä todellisuuden kuvana kieli on väline, jonka avulla saadaan tietoa olemassa olevista faktoista. Diskurssianalyttisessä ja konstruktivistisessä näkökulmassa kieltä ei ajatella välineenä todellisuuden faktuaaliseen hahmottamiseen vaan osana todellisuutta itseään. Kielen ei ajatella kuvastavan ulkoista todellisuutta eikä myöskään kieltä tuottavan henkilön psyykkistä todellisuutta.

(Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 17, 28.) Diskurssianalyysissä kieli ei ole siis väline, jonka avulla pääsisimme selvyyteen, mitä henkilö ajattelee tai tuntee tai siitä mitä todellisuus on.

Diskurssianalyysissä kielenkäyttö ja sen tuottamat merkitykset ovat itsessään tutkimuksen kohteina. Tutkimukseni haastateltavat eivät ole informanteja, joiden tuottamien osallisuuden eri puhetapojen tulkitsen olevan suoraa kuvausta kotiutusselvityksen ulkoisesta todellisuudesta (Silverman 1985,11; 1988, 259; ref. Jokinen & Juhila 1991, 42). En problematisoi myöskään sitä, kertovatko haastateltavat mahdollisimman totuudenmukaisesti omista osallisuuden kokemuksistaan. En siis pyri pääsemään tutkittavien ”pään sisälle” tarkastelemaan, mitä he aidosti ajattelevat osallisuudestaan. Olennaista diskurssianalyttisen tutkimuksen näkökulmasta ovat ihmisten tuottamat puhe- ja toimintatavat, eivät heidän ominaisuutensa, aikomukset ja ajatuksensa (Jokinen & Juhila 1991, 42-44). Tutkimuksessani tuotetut osallisuuden puhetavat ovat haastateltavien tulkintoja kotiutusselvityksestä, mutta se ei tarkoita, että ne olisivat sen lähempänä kotiutusselvityksen ”todellisuutta” kuin jotkin muut tulkinnat samasta aiheesta.

Sosiaalisen konstruktivismin näkökulmasta kieltä jäsenetään sosiaalisesti jaettuina merkityssystemeinä. Käyttäessämme kieltä merkityksellistämme kohteet, joista puhumme ja kirjoitamme. ”Kielen käyttö ja muu todellisuus ovat erottomattomasti yhteenkietoutuneita: näemme sekä aineelliset asiat että käsitteelliset asiat erilaisten merkityssystemien avulla. Todellisuus ei muodostu pelkistä merkityksistä, mutta emme voi tarkastella asioita tai esineitä ilman niiden merkityksellistämistä.” Merkitykset muodostuvat suhteessa ja erotuksena toisiinsa. Diskurssianalyttisen tutkimuksen yhtenä tehtävänä on tuoda näkyväksi ja selittää sekä tulkita sanojen luomia konstruktioita todellisuudesta, jotka saattavat arkisissa tilanteissa näyttää ”luonnollisilta” ja pysyviltä käsitteiltä. (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 26-29.)

Merkityksenannon tavat, joihin tukeutuen jäsenämme eri asioita ja ilmiöitä eivät ole yksilöllisesti vaan sosiaalisessa prosessissa tuotettuja, koska puhujien on käytettävä kulttuuriin sopivia merkityksenannon tapoja tullakseen vuorovaikutuksessa ymmärretyksi ja hyväksytyksi (Suoninen 1993, 111, 130). Haastattelemanani asiakasvanhemmat hyödyntävät länsimaisen kulttuurin merkitysvarastoa jäsentäessään osallisuuttaan sosiaalityön asiakkaan roolissa. Kotiutusselvityksen asiakasvanhempien konstruoidessa osallisuuttaan he sekä uusintavat kulttuurisesti mahdollisia osallisuuden puhetapoja että muokkaavat niitä kontekstin ja puheen funktion vaatimalla tavalla.

Mitkään diskurssit eivät rakennu tyhjiössä vaan yksilöiden tuottamat puhutavat pohjautuvat sosiaaliseen todellisuuteen ja siinä tuotettuihin diskursseihin. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 40-44; Suoninen 2016, 52.)

Oletus useiden rinnakkaisten ja keskenään ristiriitaisten merkityssysteemien olemassaolosta.

Diskurssianalyysin vahvuutena on, että sen avulla sosiaalista todellisuutta voidaan hahmottaa erilaisten tulkintamallien kautta. Ilmiötä ei pyritä selittämään yhden kaiken kattavan teorian avulla vaan nähdään moninaisuus, joka ilmiöön liittyy. (Jokinen & Juhila 1991, 45-46.) Omassa tutkimuksessani moninaisuus ja tulkintamallien läsnäolo on analyysin tärkeä lähtökohta. Tutkimuksessani ei ole yhtä tapaa merkityksellistää ja toteuttaa osallisuutta vaan sama ilmiö saa eri sisältöjä eri konteksteissa ja vuorovaikutustilanteissa. Siten ei ole vain yhtä mahdollista osallisuuden puhetapaa vaan niitä on useita. Kielenkäyttötilanteessa, jossa kuvataan tiettyä ilmiötä kuten sosiaalityön asiakkaan osallisuutta, on aina, ainakin potentiaalisesti, läsnä useampi mahdollinen diskurssi (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 57).

Kotiutusselvityksen asiakasvanhemmat tuottavat puheessaan monenlaisia näkökulmia osallisuuteen. Tutkimuksessani useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolo tulee esille siten, että kotiutusselvityksen asiakasvanhemmat käyttävät puheessaan ja kiinnittyvät useisiin erilaisiin merkityssysteemeihin (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 26, 32). Tässä kohdin on tarpeen määritellä merkityssysteemin käsite. Omassa tutkimuksessani ymmärrän merkityssysteemin rinnakkaisena käsitteenä diskurssin ja puhutavan kanssa. Merkitykset ovat sanoja ja lauseita eli kielellisesti tuotettuja kuten puhetta tai kirjoitusta. Kielellisen muotonsa lisäksi merkitykset voivat olla non-verbaalisia kuten eleitä, kuvia ja tekoja. Nämä merkitykset voivat yhdessä muodostaa diskurssin tai merkityssysteemin. (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 34.) Jatkossa käytän merkityssysteemin, diskurssin ja puhutavan käsitteitä rinnakkaisina toisilleen. Nämä kaikki kolme käsitettä tarkoittavat tutkielmassani siis samaa asiaa.

Sama haastateltava voi konstruoida osallisuuttaan keskenään rinnakkaisin tai ristiriitaisin tavoin. Haastateltava saattaa esimerkiksi puhuessaan osallisuudestaan merkityksellistää osallisuutta elämänpolitiikan näkökulmasta. Jossain muussa kontekstissa, esimerkiksi kun sama haastateltava ei ole ollut tyytyväinen kotiutusselvityksen työntekijöiden toimintatapoihin, hän on

merkityksellistänyt osallisuuttaan liittämisen näkökulmasta. Länsimaisessa kulttuurissa ihmisten on mahdollista jäsentää ja perustella asioita monesta eri näkökulmasta. Ihmisten puheen, mielipiteiden ja asenteiden oletetaan usein olevan johdonmukaisia ja verrattain pysyviä. Arkielämän tilanteissa puheella tuotetaan kuitenkin erilaisia versioita samoistakin kohteista kuten itsestä, läheisistä ja ylipäättään ympäröivästä todellisuudesta. Länsimaisten ihmisten voidaan sanoa olevan moniäänisiä ihmisiä. (Suoninen 1997, 11.)

Kielen käytön vaihtelevuuden ei siis diskurssianalyysissä ajatella johtuvan henkilön epäjohdonmukaisuudesta vaan siitä, että yksilö voi tuottaa kielen avulla erilaisia asioita ja funktiota. Funktiot tarkoittavat kielen käyttämisen mahdollisia seurauksia. (Suoninen 2016, 51.) Tarkoitukseni on tuoda diskurssianalyysin avulla esille sosiaalisen todellisuuden ja osallisuuteen liitettävien merkityssysteemien eli diskurssien moninaisuutta. Toimijoiden kiinnittyminen merkityssysteemeihin näkyy tutkielmassani niin, että kotiutusselvityksen asiakasvanhemmat tekevät kielenkäyttäjänä valintoja, mitä merkityssysteemejä he käyttävät ja mihin osallisuuden merkityssysteemeihin kiinnittyvät. Olen kiinnostunut siitä mitä valintoja asiakasvanhemmat puheessaan tekevät ja millaiset osallisuuden puhuvat ovat heille mahdollisia tai tarkoituksenmukaisia. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 41; Salkolahti 2011, 28-29.)

Merkityksellinen toiminta on kontekstisidonnaista

Diskurssit rakentuvat erilaisissa tapahtumatilanteissa eli konteksteissa. Konteksti on olennainen osa diskurssin tuottamista, uusintamista ja muuntumista. (Jokinen & Juhila, & Suoninen 2016, 36.) Merkitykset vaihtelevat kontekstin mukaan. Konteksti siis rajaa kielenkäyttöä ja laittaa sen tietyn asiayhteyden raameihin. Merkityksiä on mahdollista tulkita juuri kontekstinsa kautta. Konteksti voidaan määritellä useilla eri tavoilla. ”Kontekstilla voidaan tarkoittaa esimerkiksi asiayhteyttä, vuorovaikutustilannetta, toimintaympäristöä tai yhteiskunnallista tilaa.” Kontekstit ovat usein monikerroksisia ja sisäkkäisiä eli kielenkäyttötilanteessa on läsnä aina suppeampi mikrotaso mutta myös laajempi makrotaso. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 29-31.)

Vuorovaikutustilanne, jossa kirjoitettu teksti tai puhe on syntynyt, on tällainen mikrotason konteksti. Vuorovaikutuksen ominaisuudet ovat merkityksellisiä mikrotason kielenkäytön tulkinnassa. Tämä tarkoittaa, että esimerkiksi haastattelussa haastateltavan vastauksia on

analysoitava suhteessa siihen, millaisia kysymyksiä hänelle esitetään tai mitä haastattelun aikana on keskusteltu ennen haastateltavan vastausta. Tällaisessa vuorovaikutteisessa näkökulmassa haastattelijan kysymykset ovat analyysin kohteena haastateltavan vastausten lisäksi. (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 38.) Omassa tutkimuksessani vuorovaikutus haastateltavan ja haastattelijan välillä ei ole analyysin kohteena. Avaan kuitenkin hieman jokaisen aineisto-otteen alussa aiemmin haastattelussa käytyä keskustelua ja tulkiten miten se saattaa joissain tilanteissa vaikuttaa haastateltavan vastaukseen.

Makrotason konteksti on yhteiskunnallinen ja kulttuurinen kehys, joista mikrotason vuorovaikutustilanteissa käytetyt merkitykset kumpuavat (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 27). Makrotason kontekstina ovat omassa tutkimuksessani osallisuuden teoreettiset jäsenyydet, joita olen esitellyt luvussa 3 eli osallisuus liittämisen, elämänpolitiikan ja kumppanuuden näkökulmasta. Lisäksi haastateltavat saattavat merkityksellistää osallisuuttaan jostain muusta yhteiskuntateoreettisesta näkökulmasta käsin.

Diskurssin käsitettä käytetään kriittisessä diskurssintutkimuksessa kahdessa eri merkityksessä; yleisenä käsitteenä diskurssi on teoreettinen näkemys kielestä sosiaalisissa tilanteissa ja vuorovaikutuksessa rakentuvana resurssina ja spesifimpinä käsitteenä diskurssi on kieliyhteisössään tunnistettava ja erilaisista vuorovaikutustilanteista toiseen käytetty tapa merkityksellistää ja kuvata asioita tietystä näkökulmasta (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 27). James Geen (1999) mukaan nämä käsitteet voidaan erottaa englannin kielessä käyttämällä isoa tai pientä alkukirjainta: diskurssi tai Diskurssi. Diskurssia isolla kirjaimella käytetään kun tarkoitetaan laajemmin tapaa ajatella, hegemonisia puhetapoja tai ideologioita (White 2009, 163). Nämä laajemmat Diskurssit rakentuvat kuitenkin uudelleen yksittäisissä vuorovaikutus- ja kielenkäyttötilanteissa eli diskursseissa (Walker 1988, 55). Tulkiten, että näitä kahta diskurssin käsitettä voidaan kuvata kontekstinsa kautta. Pikku d:ssä kontekstina on vuorovaikutuksen mikrotaso ja isossa D:ssä taas yhteiskunnallinen ja kulttuurinen kehys, jota mikrotason vuorovaikutuksessa, kuten esimerkiksi haastattelussa käytetyt diskurssit hyödyntävät ja josta ottavat vaikutteita.

Käytän omassa tutkimuksessani diskurssin käsitteen kumpaakin merkitystä. Keskityn enimmäkseen analysoimaan mikrotasolla millaisia vuorovaikutuksessa rakentuvia merkityksiä ja sitä kautta tuotettuja diskursseja kotiutusselvityksen asiakasvanhemmat käyttävät puheessaan, mutta analysoin

myös jonkin verran sitä millaisia laajempia makrotason Diskursseja sosiaalityön asiakkaan osallisuudesta vanhemmat puheessaan hyödyntävät. En keskity kielen tai haastatteluissa kuvattujen vuorovaikutustilanteiden yksityiskohtaiseen analysointiin, vaan asiakkaiden kuvaamien osallisuuspuheen sisältöön. Kotiutus selvityksen asiakkaiden osallisuus on siinä mielessä konstruktiivinen, että se rakentuu vuorovaikutuksessa yhteiskunnan ja erityisesti kotiutus selvityksen työntekijöiden kanssa.

Toimijoiden kiinnittyminen merkityssysteemeihin

Diskurssianalyttisessä tutkimustavassa tutkimuksen kohteena ei ole yksilö vaan sosiaaliset käytännöt. Tarkastelun kohteena on esimerkiksi yksilöiden kielenkäytön vaihtelu eri konteksteissa ja diskurssit, joita he tässä prosessissa tuottavat. Tämä tarkoittaa, ettei tutkittavien tuottamaa puhetta tarkastelemalla ole tarkoitus selvittää heidän aikomuksiaan tai ajatuksiaan. (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 43.) Tutkijan ei tällöin tarvitse esimerkiksi haastattelussa murehtia sitä, vastaako haastateltava mahdollisimman totuudenmukaisesti haastattelukysymyksiin tai, jos haastateltava tuottaa puheessaan ristiriitaisia versioita samasta aiheesta, mikä näistä versioista on totta.

Diskurssianalyttisessä tutkimuksessa tarkastellaan minän rakentumisen tai rakentamisen prosesseja eli sitä, miten sama ihminen voi eri kontekstissa tuottaa itsestään erilaisia, jopa ristiriitaisia versioita. ”Minän merkitysten nähdään rakentuvan sosiaalisissa käytännöissä, määräytyissä konteksteissa.” Minän nähdään tässä näkökulmassa rakentuvan joustavasti. Yhden minän sijasta yksilölle voi rakentua monta erilaista minää tai identiteettiä kontekstista riippuen. (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 44.) Tutkimukseni kohteena eivät ole haastateltavieni identiteetit. Tutkimukseni haastateltavat puhuvat osallisuudestaan osin ristiriitaisesti ja kiinnittyvät useisiin rinnakkaisiin tai keskenään vastakkaisiin/ristiriitaisiin merkityssysteemeihin. En kuitenkaan tarkastele tätä prosessia identiteettien tai minän tuottamisen kautta vaan tutkin haastateltavien puheessaan tuottamia merkityksiä ja sitä mihin puhetapoihin he merkitysten myötä kiinnittyvät.

Kielenkäytön seurauksellisuutta tuottava luonne

Kielenkäyttö ymmärretään usein pelkästään asioiden kuvaamisena. Diskurssianalyysissä kielen käyttämistä ajatellaan tekoina. Kielen avulla paitsi kuvataan jotakin myös tehdään jotakin.

Kielenkäyttö siis paitsi kuvaa todellisuutta myös rakentaa ja uusintaa sitä. Kielenkäytön seurauksia tuottava luonne eli kielen funktionaalisuus voi diskurssianalyysissä olla yksi tärkeä tutkimuskohde. Tällöin tarkastellaan sitä, mitä puhuja ilmauksillaan tekee ja tuottaa. (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 47.)

Kiinnitän huomiota kielenkäytön seurauksellisuuteen tutkimukseni johtopäätöksissä. Tutkimukseni haastateltavat tuottavat merkityksellistämisen kautta erilaisia osallisuuden puhetapoja. Nämä puhetavat tuottavat ja uusintavat erilaisia tapoja asemoitua sosiaalityön asiakkaana. Toisin sanoen osallisuuden puhetavat mahdollistavat erilaisia toimijuuksia sosiaalityön asiakkaille. Ne tuottavat ja rakentavat osaltaan myös sosiaalityön asiakkaan asemaa ja roolia yhteiskunnassa. Näitä puhetapojen tuottamia asiakkaan toimijuuteen ja asemaan liittyviä asioita pohdin johtopäätöksissä. Sosiaalityön asiakkaiden ja työntekijöiden välisessä vuorovaikutuksessa sosiaalityön järjestelmä ja työntekijät määrittävät vahvasti millainen osallisuus on asiakkaalle mahdollista. Valta on aina läsnä sosiaalityön asiakkaiden ja työntekijöiden välisessä vuorovaikutuksessa. Valta on epätasaisesti jakautunut, koska työntekijällä on toimivaltaa ja resursseja määrittellä työskentelyä. Työntekijöiden rooli asiakkaiden osallisuuden mahdollistajana tai sivuuttajana on merkittävä.

5.2 Diskurssianalyysin soveltaminen tutkimuksessani

Omassa tutkimuksessani hyödynnän joitakin edellä esitellyistä diskurssianalyysin peruslähtökohdista.

Periaatetta ”Kielenkäyttö rakentaa sosiaalista todellisuutta” en explisiittisesti tuo esille analyysissäni. Kuitenkin kotiutusselvityksen asiakasvanhempien puhetavat ovat muodostuneet osana haastateltavien sosiaalisista todellisuutta. Jos olisin haastatellut kotiutusselvityksen työntekijöitä, kotiutusselvityksen sosiaalinen todellisuus olisi mahdollisesti näyttäytynyt erialaisena ja osallisuutta kuvaavat puhetavat olisivat todennäköisesti muodostuneet toisenlaisiksi kuin mitä tässä tutkimuksessa esitellyt puhetavat.

Tuon analyysissäni esille merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuutta. Haastateltavieni puheessa voidaan ajatella olevan läsnä makrotason yhteiskunnallinen konteksti ja yhteiskunnassa vallalla olevat hegemoniset puhetavat liittyen sosiaalityön asiakkaan osallisuuteen. Tuon esille tätä

makrokontekstia jokaisen puhettavan yhteenvedossa, kunkin alaluvun lopussa. Analysoin miten kotiutusselvityksen asiakkaiden tuottamissa osallisuuden puhetavoissa merkitykset, toimijat ja toiminta määrittyvät kontekstisidonnaisesti. Kontekstina tutkimuksessani toimii yhteiskunnallisen tason konteksti eli makrotaso ja tilanteisen vuorovaikutuksen mikrotaso. Analyysissä keskityn erityisesti mikrotasoon, jossa tarkastelen kotiutusselvityksen asiakasvanhempien puheessaan merkityksellistämää osallisuuttaan. Vaikka en analysoi asiakas-työntekijä vuorovaikutusaineistoa, analyysinäkökulma on siinä mielessä vuorovaikutteinen, että asiakasvanhemman osallisuus merkityksellistyy haastattelupuheessa kerrotussa kotiutusselvityksen työntekijöiden ja haastateltavan eli asiakasvanhemman vuorovaikutuskontekstissa. Toimijuuden avulla pääsen tarkastelemaan tarkemmin asiakkaiden osallisuutta. Kun asiakkaiden toimijuus on vahvaa esimerkiksi niin, että asiakas tekee merkittäviä päätöksiä kotiutusselvitystä koskien, hänen osallisuutensa on tulkintani mukaan vahvaa. Kun asiakas taas sivuutetaan päätöksenteossa ja vuorovaikutuksesta tai hänellä ei ole toimija-asemaa muulla tavoin kuin työntekijän määrittelemissä puitteissa, asiakkaan osallisuus on nähdäkseni tällöin heikkoa. Asiakkaiden toimijuuden lisäksi tarkastelen myös työntekijöiden toimijuutta. Nähdäkseni työntekijöiden kerrottu toiminta joko vahvistaa tai heikentää asiakkaan tiettyä osallisuuden puhetapaa. Makrotason kontekstissa tulkitsen, miten haastateltavieni käyttämät sanavalinnat heijastavat luvussa kolme käsiteltyjä osallisuuden teoreettisia näkökulmia. Johtopäätöksissä tarkastelen lyhyesti kielen käytön seurauksellisuutta.

Diskurssianalyysissä on tärkeää tuoda esille tarkasti tutkijan omat päätelmät ja tulkinnat sekä aineisto-otteet, joihin tutkija perustaa tulkintansa. Tätä kutsutaan tutkimuksen lukijoiden tekemäksi arvioksi. Diskurssianalyttisessä tutkimuksessa tulee avata tutkimuksen tekemistä ja käytettyä aineistoa niin tarkasti, että myös lukija pystyy arvioimaan tehtyä tulkintoja. Tutkijan täytyy kuvata päättelypolkujaan sekä tuoda tutkimuksessaan riittävästi esille aineisto-otteita. Tutkimuksesta ei vain epämääräisesti ”nouse” tulkintoja. Diskurssianalyttisessä tutkimuksen teossa ajatellaan, että tutkimuksen lukijat ovat samalla tavoin kielenkäytön ja vuorovaikutuksen asiantuntijoita kuin tutkija itsekin. (Juhila & Suoninen 2016, 446-447.) Olen tutkimukseni analyysiosiossa tuonut esille melko pitkiä aineistolainauksia haastatteluista. Toimin näin juuri siitä syystä, että tutkimuksen lukijoilla on mahdollisuus perehtyä aineisto-otteissa ilmenevään puheeseen sekä sen perusteella arvioida tekemääni tulkintaa.

Seuraavissa luvuissa 6. ja 7. raportoin aineiston analyysin ja sen tulokset: luvussa 6 käsittelen kotiutusselvityksen asiakasvanhempien vahvan osallisuuden ja luvussa 7 heikon osallisuuden puhetapoja. Raportoin analyysini seuraavalla tavalla: ensin kerron aineisto-otteen taustasta ja sitten esitän sen ja tämän jälkeen analysoin aineisto-otteesta tulkittavaa puhetapaa. Olen numeroinut aineisto-otteet juoksevilla numeroinilla (Ote 1–15). Leipätekstin sisällä olen kursivoinut aineisto-otteesta lainaamaani, kyseistä puhetapaa, kuvaavat ilmaukset. Nämä ilmaukset saattavat olla lauseen tai yksittäisen sanan mittaisia. Kunkin alaluvun loppuun olen tehnyt yhteenvedon, jossa tuon esille puhettavan yhteiskuntateoreettista makrokontekstia ja millaista asiakasvanhemman osallisuutta puhetapa mahdollistaa.

6 Vahvan osallisuuden puhetavat

Vahvan osallisuuden puhetapoja jäsensin kolme; vanhempi valitsijana, vanhempi oikeuksiensa palauttajana ja vanhempi kumppanina. Näissä puhetavoissa kotiutusselvityksen asiakasvanhemman osallisuus määrittyy tulkintani mukaan vahvana ja työntekijät tukevat toiminnallaan asiakkaan osallisuutta ja toimijuutta. Asiakkaan vahva osallisuus merkityksellistyy esimerkiksi niin, että asiakas puheessaan arvioi kotiutukseen liittyviä riskejä ja tekee elämänpoliittisia valintoja ja päätöksiä tai vastaa kotiutusselvityksen ja lapsen kotiutuksen myötä kokonaan lapsensa arjesta ja kasvatuksesta.

6.1 Vanhempi valitsijana

Vanhempi valitsijana puhettavassa kotiutusselvityksen asiakasvanhemman osallisuus ja päätöksentekoaikana on vahvaa. Hän arvioi lapsen kotiutumisen riskejä ja tekee elämänpoliittisia valintoja koskien lapsen kotiutusta. Tämän puhettavan avainkäsitteitä ovat *riskien arviointi* ja *valinnan tekeminen*. Työntekijät mahdollistavat asiakkaan päätöksenteko aseman toteutumisen ja tukevat asiakkaan osallisuutta.

Olen valinnut aineisto-otteen nro. 1, koska siinä kuvastuu hyvin asiakkaan päätöksentekoaikana kotiutusselvityksen kontekstissa. Haastattelua tehtäessä kyseisen isän lapsi on muutama viikko sitten kotiutettu sijaishuolto- ja huostaanottoa ei ole vielä purettu vaan lapsi asuu koekotiutus- päätöksen nojalla kotona. Ennen allaolevaa aineisto-otetta on haastattelussa keskusteltu siitä, miten isä kokee kotiutusselvityksen onnistuneeksi ja mainitsee onnistumiskokemuksen yhtenä tekijänä sosiaaliohjaajien suhtautumisen häneen. Isä kertoo, että sosiaaliohjaajat suhtautuivat häneen hyvin ja hän tuli hyvin toimeen heidän kanssaan. Isä mainitsee kouluvaikeudet syynä lapsen huostaanottoon.

Ote 1.

Haastattelija: Joo. Minkälainen mielikuva sulle jäi noista sosiaalityöntekijöistä ketä teillä oli?

Isä: No erittäin..

Haastattelija: Sen kotiutusselvityksen aikana?

Isä: Erittäin hyviä.

Haastattelija: Mikä heistä teki hyviä?

Isä: Esimerkiksi kun mä sanoin..mä sanoin siitä silloin että lasta ei saa, lasta ei kotiuteta vielä ennen kun koulu on loppu. Niin nii, ne oli sitä mieltä kanssa sitte että..kerran isä haluaa sen niin, näin tehään.

Haastattelija: Joo.

Isä: Nii. Ettei ne ruennu purnaamaan vastaan ja mulle että..että ei käy, ei käy.

Ensimmäisessä aineisto-otteessa kotiutusselvitysprosessissa oleva isä määrittelee asemaansa vahvana toimijana. Tätä ilmentävät puheessa käytetty minä-muoto ja verbi, jossa ”minä” toimii ja ottaa kantaa: *mä sanoin*. Isä käyttää myös puheessaan passiivimuotoa, jonka voi tulkita ohjeita antavaksi ja siten vahvaksi pyrkimykseksi vaikuttaa asioiden kulkuun: *käydään ensin koulu loppuun ja sen jälkeen vasta ruetaan sitä kotiuttamista; lasta ei kotiuteta*. Koulun loppuminen konstruoituu olennaiseksi kulminaatiopisteeksi kotiuttamisen ja sen onnistumisen näkökulmasta. Toisin sanoen isä puhuu sellaisen selvityspäätöksen puolesta, että lapsi kyllä kotiutetaan, mutta ei vielä. Isä puhuu myös tavalla, joka ilmentää vahvaa näkemystä siitä millainen lapsen tilanne on, mitä tilanteessa tuli tehdä ja mikä on hyvä lopputulos. Siten isä merkityksellistyy puheessaan kotiutukseen kuuluvien riskien arvioijana. Lisäksi hän merkityksellistyy elämänpoliittisten valintojen tekijänä.

Isä määrittelee puheessaan sosiaalityöntekijöiden toimintaa: sosiaalityöntekijät konstruoituvat *erittäin hyviksi* työntekijöiksi. Sosiaalityöntekijät merkityksellistyvät hyviksi työntekijöiksi, koska

he hyväksyvät isän näkemyksen ja ovat isän kanssa samaa mieltä: *ne oli sitä mieltä kanssa*. Sosiaalityöntekijät mahdollistavat isän aseman valitsijana ja päätöksentekijänä ottamalla hänen tekemänsä valinnan omaa toimintaansa ohjaavaksi lähtökohdaksi *kerran iskä haluaa sen niin, näin tehään*. Aineisto-otteessa sosiaalityöntekijöiden toiminta tulee arvioiduksi ja on asiakkaan hyväksymää: *Ettei ne ruennu purnaamaan vastaan*. Ilmaus kuitenkin osoittaa, että asiakas on tietoinen mahdollisuudesta, että työntekijä voi olla erimieltä ts. arvioida lapsen tilannetta eri tavalla. Tällä kertaa kuitenkin asiakas tulkitsee vuorovaikutuksen samanmielisenä dialogina, joka edesauttaa isää saavuttamaan päämääränsä.

Aineisto-ote nro. 2 on haastattelusta, jota tehtäessä lapsen kotiutumisesta ja huostaanoton purkamisesta oli kulunut noin vuosi. Olen valinnut tämän aineisto-otteen, koska se kuvaa hyvin vanhemman valitsija-asemaa kuten edellinenkin aineisto-esimerkki. Aineisto-ote on haastattelun alusta. Haastattelijan esittämä kysymys on haastattelun ensimmäinen kysymys. Kysymyksellään haastattelijä johdattaa haastateltavan pohtimaan omaa asemaansa kotiutusselvityksen käynnistymisessä. Haastateltava määrittäytyy aktiivisena toimijana lapsen kotiutuksen käynnistämässä.

Ote 2.

Haastattelijä: Miten toi kotiutusselvitys teillä alko, tarkoitan sillä sitä että ehotitko sinä tai lapsi, että nyt pitäis alkaa selvittää sitä, että pääsiskö joskus, jossaki vaiheessa kotiin vai ehotitko esimerkiks joku työntekijä?

Äiti: Minä.

Haastattelijä: Joo. Minkälainen tausta siinä oli? Toitko sää sen ensimmäisen kerran esille vai olitko sää jo pitemmän aikaa tuonu sitä esille?

Äiti: Kaiken aikaa.

Haastattelijä: Joo.

Äiti: Kaiken aikaa kaikki ne vuodet, mutta ihan vakavasti sanottuna niin se... Ensimmäisen kerran kun mä ihan tosissani koin että nyt olen vahva ja asiat ovat kunnossa ja kotiuttaminen todella on mahdollista. Niin otin vakavasti sen sosiaalityöntekijän kanssa puheeksi joka myös sitten oli samaa mieltä.

Kotiutusselvitysprosessissa oleva äiti määrittelee asemaansa vahvana toimijana. Tätä ilmentää puheessa käytetty minä- muoto ja äidin puhe itsestään aktiivisena kotiutusselvityksen käynnistäjänä. Äiti puhuu tavalla, joka ilmentää oman elämän ja voinnin reflektointia. *Koin, että nyt olen vahva ja asiat kunnossa; Kotiuttaminen todella on mahdollista*. Äiti on pohtinut ja esittänyt työntekijöille lapsen kotiutusta jo usean vuoden ajan: *kaiken aikaa, kaikki nämä vuodet*. Puhuja tuo esille, ettei

katsonut elämäntilanteensa aikaisemmin mahdollistavan lapsen kotiutusta: *ensimmäisen kerran kun mä ihan tosissani*. Tässä puhettavassa kotiutusselvityksessä oleva äiti arvioi itse omaa vanhemmuuttaan sekä kotiuttamisen edellytyksiä ja parasta ajankohtaa eli elämänpoliittisia ratkaisuja. Hän arvioi vanhemmuuttaan suhteessa hyvän vanhemmuuden normeihin ja oman arvionsa mukaan täyttää ne kun kotiutusselvitysprosessi aloitetaan. Äiti konstruoi puheessaan riskien arvioijana sekä elämänpoliittisten valintojen tekijänä ja tätä kautta vahvana toimijana. Kotiutusselvitysprosessissa oleva äiti arvioi puheessaan myös sosiaalityöntekijän toimintaa. Sosiaalityöntekijä asemoituu äidin näkemyksen hyväksyväksi: *joka (sosiaalityöntekijä) myös oli sitten samaa mieltä*.

Olen valinnut aineisto-otteen nro. 3 koska se kuvaa hyvin työntekijän asiakasvanhemmalle mahdollistamaa valitsija-asemaa liittyen lapsen kotiutumisen ajankohtaan. Haastattelua tehtäessä lapsen kotiuttamisesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut useampi vuosi. Ennen valittua aineisto-otetta haastattelussa äiti kritisoi lapsen sijoituspaikan työntekijöiden toimintatapoja. Äiti kertoo, että sijoituspaikan työntekijät toivat esille vain negatiivisia asioita äidistä ja lapsesta. Sosiaalityöntekijään ja kotiutusselvityksen sosiaaliohjaajiin äiti kertoi olleensa tyytyväinen.

Ote 3.

Haastattelija: Koiksää että sä olit työntekijöiden kans tasa-arvonen yhteistyökumppani?

Äiti: Joo. Se oli ensimmäinen kerta itse asiassa kun tuli sellanen niinku tän koko aikana niinku..

Haastattelija: Nii sen koko huostaanoton aikana?

Äiti: Joo, et sekin mua vielä..seki oli just yks asia mikä mua niinku vähä kans sit ku mä oon ite ollu se aloitteen tekijä tossa asiassa(lapsen huostaanotto) nii et pidettiin silleen ettei oikein saanu semmosta kohteluu ja palveluu mitä ois tarvinnu ja vaatinu. Nii itse tääl Kotiutusselvityksen sosiaaliohjaajien työryhmässä ensimmäisen kerran tuli sellanen olo että oli samalla viivalla.

Haastattelija: Miten nää työntekijät teki sen että sulle tuli semmonen olo että sä oot samalla viivalla tai mitä he, miten he toimi?

Äiti: No just no ainakaan ne ei syyllistäny ja justiin et ku ne näki et valmiita kotiin niin justiin tuki sitä ja kannusti.

Haastattelija: Joo. Mitä sä aattelet tosta että kuunneltiinko sun mielipiteitä ja toiveita riittävästi ton kotiutusselvityksen aikana?

Äiti: No joo.

Haastattelija: Miten se näky? Muistatsä vaikka jotain iha esimerkkejä tai sitten iha yleisesti että miten se niinku näky et kuunneltiin?

Äiti: No kyl se oli jo heti niinku kysyttiin oikeestaan jo siitä et milloin ois ite valmis et (lapsi) siirtyy sitte kotiin.

Haastattelija: Kuka sulta kysy sitä? Oliko se sosiaalityöntekijä vai sosiaaliohjaajat?

Äiti: Muistaakseni just sosiaalityöntekijän kanssa. Sen kanssa juteltiin.

Tässä aineisto-otteessa kotiutusselvitysprosessissa oleva äiti määrittää itseään vahvana toimijana ja valitsijana. Hän määrittelee asemaansa päätöksen ja valinnan tekijänä liittyen lapsen kotiuttamisen ajankohtaan. *Jo heti niinku kysyttiin siitä milloin ois ite valmis et (lapsi) siirtyy sitte kotiin.* Äidin puheessaan käyttämä verbi *kysyttiin* ilmentää sitä miten kotiutusselvityksen sosiaalityöntekijä ottaa äidin mukaan jaettuun päätöksentekoprosessiin. Ilmaus mahdollistaa tulkinnan myös siitä, että sosiaalityöntekijä jättää äidille mahdollisuuden päättää lapsen kotiutumisen ajankohdan. Äidin käyttämä sanavalinta *milloin ois ite valmis* voidaan tulkita niin, että ennen kotiuttamisen ajankohdan päättämistä, äiti punnitsee kotiutukseen liittyviä riskejä.

Aineisto-otteessa kotiutusprosessissa oleva äiti määrittelee puheessaan myös kotiutusselvityksen sosiaaliohjaajia. Sosiaaliohjaajat määrittyvät tasa-arvoisesti äitiin suhtautuvina ja dialogisina. Äidin konstruktion mukaan vuorovaikutus sosiaaliohjaajien kanssa on dialogista, ei hierarkista, jossa työntekijät moraalisesti arvottaisivat äidin vanhemmuutta. *Tuli ensimmäisen kerran sellanen olo että oli samalla viivalla; Ne ei syyllistäny.* Äiti merkityksellistää puheessaan sosiaaliohjaajat tukevin ja kannustavina. Äidin konstruktion mukaan sosiaaliohjaajat luottivat hänen kykyynsä huolehtia lapsestaan. *Ne näki et valmiita kotiin nii justiin tuki sitä ja kannusti.*

Yhteenvedon totean, että vanhempi valitsijana- puhettavassa käytetyt merkitykset hyödyntävät ja resonoivat elämänpolitiikan näkökulman kanssa. Tämä puhetapa mahdollistaa asiakasvanhemman vahvan toimijuuden, päätösten ja valintojen tekemisen sekä vastuunoton omista päätöksistä, joka edellyttää kotiutukseen liittyvää riskien arviointia, jolloin asiakasvanhemman osallisuus on osallisuutta vahvimmillaan. Työntekijät määrittyvät neuvotteleviksi, dialogisiksi ja asiakkaan päätöksentekijä asemaa kunnioittavaksi. Vaikka asiakkaan ja työntekijän toimijamahdollisuudet näyttäytyvät molemmat vahvoina, niin kuitenkin viimekädessä työntekijät mahdollistavat asiakkaan osallisuuden antamalla hänelle tilaa valitsijana, sosiaalisen todellisuuden määrittelijänä ja vahvana päätöksentekijänä.

6.2. Vanhempi oikeuksiensa palauttajana

Vanhempi oikeuksiensa palauttajana- puhettavassa asiakkaan osallisuus voidaan tulkinta vahvana. Tämä ilmenee puhettavassa siten, että asiakasvanhempi saa tai ottaa kotiutusselvityksen myötä

takaisin vanhemman oikeuksiaan ja vastaa lapsen arjesta. Vanhempi saavuttaa kotiutusselvityksen ja lapsen kotiutumisen myötä täyden vanhemmuuden eli hän vastaa lapsensa kasvatuksesta ja huolenpidosta itse ilman lastensuojelua ja lapsi asuu kotona eikä sijaishuolto paikassa. Avainkäsitteet tässä puhettavassa ovat *lapsen arjesta vastaaminen* ja *vanhemman oikeudet*.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiutuksesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut yli vuosi. Olen valinnut aineisto-otteen nro. 4, koska se kuvaa vanhemman oikeuksien palauttamista kotiutusprosessissa. Ennen alla olevan aineisto-otteen keskustelua haastattelija on pyytänyt äitiä arvioimaan kotiutusselvityksen työntekijöiden toimintaa. Äiti kuvaa, ettei lapsen huostaanoton aikana tiennyt omista oikeuksistaan vanhempana kuten, oliko hänellä oikeutta hakea lapsen kotiuttamista. Hän kertoo, ettei vanhempien oikeuksia tuotu työskentelyssä avoimesti esille. Äiti kertoo, että vasta kun hän rohkaistui kysymään lapsen kotiutuksesta, tilanne muuttui. Haastattelija kysyy saiko äiti kotiutuskysymykseen vastauksen työntekijöiltä. Vuorovaikutustilanne on kuitenkin epäselvä. Haastattelija kysyy haastateltavalta monitulkintaisen kysymyksen: *Saitko sä silloin sit vastauksen jos sä tossa tilanteessa sitte kysyit?* Äiti ei välttämättä ymmärrä, että haastattelija viittaa kysymyksellään hänen pyyntöönsä kotiuttaa lapsi.

Ote 4.

Haastattelija: Saitko sä silloin sit vastauksen jos sä niinku?

Äiti: Mun mielestä niinku..

Haastattelija: Tossa tilanteessa sitte kysyit?

Äiti: Kotiselvityksen vaiheessa niin aika paljon mitkä asiat oli mietityttäny niit uskals tuoda Sosiaaliohjaajien työryhmän kanssa esille. Ja he selvitti kyl ihan asioita ..ja teki mun puolestaki niitä jotain asioita et aina kun nähtiin seuraavalla kerralla et hei et tämmönenkin on vaihtoehto ja tälleen näin. Sitte tietysti no ..Sosiaalityöntekijä nyt pääasiassa nähään neuvotteluissa et siinä nyt ei ihmiset ehkä paljoo kyselekään asioita. Lastenkoti työnnettiin vähä niinku pois siinä kohtaa. Eli siinä kohtaa jos ei ois tullukaan kotiuspäättöstä nii ois ollu iso työskentely takasinpäin. Ei nyt sillee työnnetty mut siis ruettiin itsenäistyy itsekin.

Haastattelija: Mmm..

Äiti: Tämmösii oikeuksii mulla on nyt, mä voin tehdä näin.

Haastattelija: Mitä sä tarkoitat siis työnnettiin siis miltä taholta tai?

Äiti: Me perheenä ruvettiin löytää ne omat oikeudet että mullon oikeus tehdä näin ja mullon oikeus tehdä tälleen. Et koska siin vaihees kun sijotus tulee niin lastenkoti kyl aika kylmästi ottaa ne kaikki oikeudet itselleen. Mut sit me vähän saatiin ne takasinpäin.

Neljännessä aineisto-otteessa kotiutusselvitysprosessissa oleva äiti määrittelee asemaansa vahvana toimijana. Tätä ilmentää puheessa käytetty *mullon oikeus tehdä tälleen; tämmösii oikeuksii mulla on*

nyt; mä voin tehdä näin eli äidin puhe itsestään aktiivisena toimijana, jolla on tietyt oikeudet ja toimivalta. Tulkitsen, että äidin puheessaan käyttämä sana *oikeudet* merkityksellistyvät oikeuksina lapsen arkiseen vanhemmuuteen ja lapsen asioista päättämiseen. Tätä ilmentää äidin puheessaan käyttämät sanavalinnat: *kun sijoitus tulee lastenkoti aika kylmästi ottaa ne kaikki oikeudet itselleen*. Huostaanotossa lapsen arjesta vastaaminen ja tästä näkökulmasta vanhemman oikeudet siirtyvät vanhemmilta sijoituspaikan työntekijöille.

Äiti määrittelee puheessaan myös kotiutusselvityksen työntekijöiden toimintaa. Sosiaaliohjaajat merkityksellistyvät äidin puheessa tukevinä ja helposti lähestyttävinä. Näitä ilmentävät puheessa käytetyt sanavalinnat: *Mitkä asiat oli mietityttänny niit uskals tuoda sosiaaliohjaajien kans esille ; He selvitti asioita ja teki mun puolestaki niitä jotain asioita*. Äiti käyttää puheessaan verbin passiivimuotoa määritellään kotiutusselvityksen sosiaalityöntekijää. *Sosiaalityöntekijä pääasiassa nähään neuvotteluissa, siinä nyt ei ihmiset ehkä paljoo kyselekään asioita*. Neuvottelu tilanteena merkityksellistyy äidin puheessa viralliseksi ja sosiaalityöntekijä etäiseksi asiantuntijaksi, jota asiakkaan on vaikea lähestyä kysymyksineen.

Lastenkodin työntekijät määrittyvät äidin puheessa sivuun työnnettyinä. Heillä ei ole vahvaa toimijuutta vaan kotiutusselvityksen myötä vanhemmat merkityksellistyvät vahvoina toimijoina. Äidin puheessa vanhemmat ovat aktiivisia toimijoita ja syrjäyttävät lastenkodin työntekijät lapsen kasvatustehtävästä lastenkodin jäädessä passiiviseen sivullisen asemaan. Tätä ilmentää äidin puheessa käyttämät sanavalinnat *lastenkoti työnnettiin vähä niinku pois siinä kohtaa; ruettiin itsenäistyy itekin*. Kotiutusselvitys määrittyy puheessa prosessiksi, jonka aikana asiakasvanhemmat saavat vanhemman oikeutensa takaisin *Mut sit me vähän saatiin ne(oikeudet) takasinpäin*. Äidin puheessa oikeudet ovat vahvasti arvottuneet. Kun oikeudet ovat vanhemmilla ne saavat positiivisen merkityksen ja ne ovat ”oikeutettuja”. Kun oikeudet ovat lastenkodilla ne saavat negatiivisen merkityksen. Lastenkodin työntekijät merkityksellistyvät äidin puheessa huostaanoton tilanteessa vanhempien oikeuksien viejinä: *lastenkoti aika kylmästi ottaa kaikki oikeudet itselleen*.

Kotiutusselvitysprosessissa oleva äiti merkityksellistyy vahvana toimijana, joka ottaa häneltä lapsen sijoituksen myötä viedyt oikeudet vanhempana takaisin. Työntekijät määrittyvät tässä puhettavassa vaihtelevin tavoin. Sosiaaliohjaajat määrittyvät asiakasta tukeviksi ja dialogisiksi. Sosiaalityöntekijä määrittyy etäiseksi. Lastenkodin työntekijät määrittyvät sivuun työnnettyinä ja passiivisina

toimijoina. Sosiaalityöntekijä ja lastenkodin työntekijät eivät kuitenkaan estä asiakasvanhemman vahvan toimijuuden toteutumista ja vanhemman oikeuksien takaisin ottamista.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiutuksesta ja huostaanoton purkamisesta oli kulunut yli vuosi. Olen valinnut aineisto-otteen nro. 5, koska siinä äiti merkityksellistää puheessaan asiakkaan vahvaa osallisuutta ja toimijuutta vanhemman oikeuksien näkökulmasta. Ennen allaolevaa aineisto-otetta äiti kertoo, että hän tulkitsee lapsen oikeuksien mm. lapsen oikeuden sananvapauteen hävinneen sijoituksen aikana. Äiti kertoo, että kotiutusselvitysvaiheessa lapsi alkoi saamaan oikeuksiaan takaisin ja nimenomaan hän äitinä vaikutti siihen, että lapsi sai oikeuksiaan takaisin. Haastattelijan kysymys *Oisko voinu joissaki asioissa kuunnella enemmänki?* houkuttelee haastatteltavaa kuvaamaan työntekijöiden toimintatapoja kriittisestä näkökulmasta.

Ote 5.

Haastattelija: Koetko että sun mielipiteitä ja toiveita kuunneltiin riittävästi sen kotiutusselvityksen aikana nimenomaan?

Äiti: Joo.

Haastattelija: Miten se näky? Ja oisko voinu joissaki asioissa kuunnella enemmänki?

Äiti: Muistaakseni meil oli semmonen halu et me haluttiin vielä enemmän sitä lasta kotiin. Mut siinä kohtaa lastenkoti pisti hanttiin. Siinä alussa..mutta tota emmä tiedä ..ehkä se oli ihan hyväkin ettei kaikkee herkkuu kerralla. Ku sanoin pienis paloissa. Siinä kotiutusvaihees mul oli semmonen tunne et mul oli aika paljon kuitenkin valtaa sanoo.

Haastattelija: Miten se näky et sulla oli valtaa sanoo?

Äiti: No ensinnäki just toi et saatiin vielä enemmän sitä lasta kotiin ja oikeesti harjotella sitä yhdessäoloo taas ja ...Pääsin kaikkiin vanhempainiltoihin ihan yksin menemään. Ei tarvinnu lastenkodista jonkun tulla mukaan ja tämmösi. Ei se oo ollenkaan sama et jos sä lähet lastenkodin työntekijän kanssa sinne.

Aineisto-otteessa äiti kuvaa asemaansa vahvana toimijana. *Mul oli aika paljon kuitenkin valtaa sanoo.* Valta sanoa merkityksellistyy äidin puheessa vanhemman oikeutena vastata lapsen arjesta ja elää arkea lapsen kanssa. Puheessa tätä ilmentävät lauseet *saatiin vielä enemmän sitä lasta kotiin; pääsin kaikkiin vanhempain-iltoihin ihan yksin menemään.* Äidin konstruktion mukaan hänen toimijuutensa ja vanhemmuutensa vahvistuvat kotiutusselvityksen aikana. Kotiutusselvityksen alussa äiti merkityksellistää lastenkodin työntekijöiden sivuuttavan hänen toiveensa siitä, että lapsi olisi enemmän kotilomilla. *Meil oli semmonen halu et me haluttiin vielä enemmän sitä lasta kotiin. Mut siinä kohtaa lastenkoti nii pisti hanttiin. Siinä alussa.*

Äiti konstruoi puheessaan kotiutusselvityksen kotiutusvaiheen muutoksena, jolloin hänen toiveitaan lapsen kotilomista kuultiin ja hän sai oikeuksiaan vanhempana takaisin. *Siinä kotiutusvaihees mul oli semmonen tunne et mul oli aika paljon kuitenkin valtaa sanoo.* Kotiutusselvitysprosessin eri vaiheissa lastenkodin työntekijät merkityksellistyvät eri tavoin. Kotiutusselvityksen alussa he eivät tue äidin toimijuutta. Kotiutusselvityksen kotiutumisvaiheessa he taas merkityksellistyvät asiakasvanhemman toimijamahdollisuuksia ja osallisuutta tukevina. Lastenkodin työntekijät antavat tilaa äidin vanhemmuudelle päästämällä hänet yksin lapsensa vanhempainiltaan ja päästämällä lapsen useammin kotilomille. Äidin meneminen yksin lapsen vanhempainiltaan ilman sijaishuoltopaikan työntekijöitä on tässä aineisto-otteessa täyden vanhemmuuden sekä symbolinen että konkreettinen ilmentymä. Äiti ei ole puheessaan määritellyt muita kuin lastenkodin työntekijöitä. Hän ohittaa muiden työntekijöiden määrittelyn käyttämällä verbin passiivimuotoa *saatiin* ja korostamalla omaa toimijuuttaan *pääsin*.

Yhteenvedona päättelen, että vanhempi oikeuksiensa palauttajana–puhetapa mahdollistaa asiakasvanhemman vahvan osallisuuden ja toimijuuden. Vanhempi määrittyy toimijana, joka saa tai ottaa kotiutusselvityksen myötä takaisin oikeutensa vanhempana. Tässä puhettavassa vanhemman oikeudet konstruoituvat ennen kaikkea arkisena vanhemmuutena ja kotiutusselvitys vastaavasti merkityksellistyy tässä puhettavassa prosessina, joka mahdollistaa vanhempien oikeuksien takaisin saamisen tai ottamisen. Käytetyt sanavalinnat hyödyntävät osallisuuden elämänpoliittikan näkökulman merkitysvarastoa. Asiakasvanhemman osallisuus määrittyy tässä puhettavassa vahvana elämänpoliittisena osallisuutena, joka mahdollistaa asiakasvanhemman identiteetin muuttumisen huostaan otetun lapsen vanhemmasta vanhemmaksi, jonka ei tarvitse jakaa vanhemmuuttaan sijaishuoltopaikan työntekijöiden kanssa. Tulkitseen, että kotiutusselvitys ja lapsen kotiutus merkityksellistyvät elämänpoliittisen ideologian mukaisesti asiakasvanhempien toisena mahdollisuutena kirjoittaa uusiksi oma elämäntarinansa (Giddens 1994, 185-187).

Työntekijät määrittyvät tässä puhettavassa eri tavoin. Yhteistä on kuitenkin, että työntekijät kuvataan asiakkaan osallisuutta tukevina tai mahdollistavina. Neljännen aineisto-otteen sosiaalityöntekijä ja lastenkodin työntekijät merkityksellistyvät etäisinä ja passiivisina. He eivät kuitenkaan estä asiakkaan vahvan toimijuuden ja osallisuuden toteutumista. Sosiaaliohjaajat taas merkityksellistyvät asiakkaan osallisuutta aktiivisesti tukevina ja vahvistavina. Viidennessä

aineisto-otteessa työntekijöiden toiminta merkityksellistyy kotiutusselvityksen loppuvaiheessa asiakkaan osallisuutta tukevana.

6.3 Vanhempi kumppanina

Myös vanhempi kumppanina-puhetavassa asiakkaan osallisuus on vahvaa. Asiakkaan osallisuus tässä puhetavassa ilmenee asiakkaan ja työntekijän yhteisenä kasvatuskumppanuutena lapsen asioissa ja työntekijöiden tukena ja kannustuksena. Puhetavan avainkäsite on *kumppanuus*. Asiakasvanhemmat osallistuvat kotiutusselvitystyöskentelyyn työntekijöiden kumppanina ja työntekijät tukevat, kannustavat ja lohduttavat asiakasta. Asiakasvanhemman kokemustieto määrittyy tasa-arvoiseksi työntekijän asiantuntijatiedon rinnalla.

Haastattelua tehtäessä lapsi asuu koekotiutuspäätöksellä kotona, jolloin huostaanottoa ei ole vielä purettu. Olen valinnut aineisto-otteen nro. 6, koska se kuvaa hyvin äidin ja kotiutusselvityksen työntekijän yhteistyötä ja kasvatuskumppanuutta. Ennen alla olevaa aineisto-otetta äiti kertoo haastattelussa, että hän pystyi purkamaan sosiaalihojajalle lapsen liittyviä huoliaan kuten, että lapsi ei päässyt äidin toivomaan kouluun. Äiti kertoi saaneensa sosiaalihojajalta tukea tällaisissa tilanteissa.

Ote 6.

Äiti: Ja totta kai silloin kun keskusteleet oman lapsen kanssa ja yrität laittaa jotain hänen päähän, tottakai että ..se kaikki mitä äiti puhuu, se on roskaa.

Haastattelija: No näinhän se on.

Äiti: Hyvä että jos on välikäsiä kenelle sä voit purkautua ja sitten se ihminen sanoo lapselle sitä uudestaan ja ehkä toisella tavalla ja silloin lapsi kuuntelee.

Haastattelija: Niin. Ketä tämmösiä ihmisiä oli?

Äiti: Se oli juuri Sosiaalihojaja.

Aineisto-otteessa kotiutusprosessissa oleva äiti määrittelee asemaansa tasa-arvoisena toimijana työntekijän kanssa. Äiti määrittelee puheessaan kotiutusselvityksen sosiaalihojajan toimintaa. Äidin puheessa sosiaalihojaja merkityksellistyy välittäjänä äidin ja hänen lapsensa suhteessa. Äidin ja pojan keskusteluyhteys on äidin tulkinnan mukaan huono. Sosiaalihojaja toimii äidin tukena ja vie äidin viestiä lapselle muotoilemalla sen sellaiseksi, että lapsen on se mahdollista hyväksyä. *Sitten se ihminen sanoo lapselle sitä uudestaan ja ehkä toisella tavalla ja silloin lapsi*

kuuntelee. Sosiaaliohjaaja merkityksellistyy äidin toimijuutta ja vanhemmuutta tukevaksi. Sosiaaliohjaaja on tässä puhettavassa äidin kasvatuskumppanina haastavissa kasvatuksellisissa tilanteissa. Hän ei ota tässä puhettavassa asiantuntija-asemaa suhteessa äitiin. (Berg 2008, 92.) Äidin kokemustieto liittyen hänen omaan lapseensa otetaan työskentelyn välineeksi tasa-arvoisena asiantuntijatiedon rinnalle.

Haastattelua tehtäessä isän lapsi on muutama viikko sitten kotiutettu sijaishuoltopaikasta. Lapsi on koekotiutuspäätöksellä kotona. Olen valinnut aineisto-otteen nro. 7, koska siinä kuvataan selkeällä tavalla asiakasvanhemman osallisuutta kumppanuutena työntekijöiden kanssa. Ennen alla olevaa aineisto-otetta isä kertoo haastattelussa, että sijoituspaikan työntekijät tukivat lapsen kotiuttamista.

Ote 7.

Haastattelija: Nii, no tässä kyllä on puhuttukin siitä mutta ehkä voin vielä tolleen yleisesti että minkälainen kokemus sulla jäi noista..niistä kaikista työntekijöistä jotka oli tässä kotiutusselvityksessä mukana?

Isä: No mun mielestä ihan hyvä.

Haastattelija: Niinku semmonen..?

Isä: Hyvä vaikutelma. Kannustava..kannustavat ihmisiä.

Haastattelija: Joo.

Isä: Niinku pitääki ettei heti maanrakoon potkita että..Se menee kuitenkin plärinäks ja .. Kannustaa ja aina sanovat että jos tulee jotakin ongelmia nii ottakaa yhteyttä nii..

Haastattelija: Joo

Isä: ..eiköhän me niistä selvitä.

Aineisto-otteessa kotiutusprosessissa oleva isä määrittelee puheessaan kotiutusselvityksen työntekijöitä. Isä ei yksilöi työntekijöitä vaan haastattelijan kysymyksen mukaisesti arvioi kaikkia kotiutusselvityksen työntekijöitä yhtenäisenä ryhmänä. Isä merkityksellistää puheessaan työntekijöitä tukevinä ja kannustavina. *Kannustavat ihmisiä; Kannustaa ja sanoo että jos tulee ongelmia nii ottakaa yhteyttä, eiköhän niistä selvitä.* Isän tulkinnan mukaan työntekijät luovat hänelle uskoa siihen, että vaikeuksista selvitään. Isä ei suoraan määrittele puheessaan omaa toimijuuttaan. Kuitenkin isän osallisuus ja toimijuus määrittyvät välillisesti työntekijöiden toimintatapojen kuvailun kautta. Isän rooli merkityksellistyy vahvana toimijana, jolloin myös hänen osallisuutensa on vahvaa. Työntekijät merkityksellistyvät isän puheessa asiakkaan osallisuuden tukijoina ja mahdollistajina.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiutuksesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut yli vuosi. Ennen valittua aineisto-otetta nro.8 haastattelussa keskustellaan onko kotiutusselvityksen tekeminen edesauttanut lapsen kotiutumista. Äidin mukaan kotiutusselvityksellä ei ollut vaikutusta lapsen kotiutumiseen, koska lapsen vanhemmat ja ennen kaikkea lapsi itse olivat saaneet myönteisen muutoksen aikaan, joka mahdollisti kotiutumisen. Kotiutusselvityksen työntekijöillä ei äidin tulkinnan mukaan ollut vaikutusta lapsen kotiutumiseen. Aiemmin äiti kertoi, että oli hyvä, että heidän perheessään oli kotiutusselvitystyöskentelyä, koska he tutustuivat kotiutustyöryhmän sosiaaliohjaajaan ja saivat häneltä tukea. Haastatteli saattaa ohjata haastateltavaa mieltämään erityisesti sosiaaliohjaajat tukijoiksi ja kannustajiksi esittäessään tarkentavan kysymyksen *Ja se oli sieltä sosiaaliohjaajien työryhmästä?*

Ote 8.

Äiti: Et sillä millä he pysty tukee nii oli must niit ihanii hetkii just se et sit ku sattu jotain niin oli se tuki siinä et lohdutettiin ja sit oli oikeesti se tuki, että kun oli tapahtunu jotain et hyvä kun teit näin, tää meni hienosti ja näin ..et semmonen tsemppari.

Haastatteli: Ja se oli sieltä Sosiaaliohjaajien työryhmästä?

Äiti: Joo

Haastatteli: Se tsemppari?

Äiti: Joo. Et sil oli varmasti et se, se anto semmost tietyn tyyppistä hedelmää et jakso taas sen yli. Et koska kyl siellä niit tiukkoja tilanteit aina tulee.

Aineisto-otteessa kotiutusprosessissa oleva äiti määrittelee puheessaan kotiutusselvityksen sosiaaliohjaajia. Äiti määrittelee vuorovaikutusta työntekijöiden kanssa myönteisenä ja merkityksellistää sitä sanoilla *lohdutettiin ja tsemppari. Et sit ku sattu jotain niin oli se tuki siinä et lohdutettiin; semmonen tsemppari.* Äidin konstruktion mukaan sosiaaliohjaajat auttoivat häntä vaikeiden tilanteiden yli kannustamalla ja lohduttamalla. Samalla äiti määrittelee itseään kotiutusselvityksessä vahvana toimijana. Äiti määrittyy sitkeänä ja vahvana toimijana, joka selviää ja jaksaa vaikeuksien yli. Äidin puheessa kuitenkin nimenomaan työntekijöiden kannustus, tuki ja lohdutus merkityksellistyvät asioina, jotka antavat hänelle voimaa selvitä vaikeuksista. *Et jakso taas sen yli. Et koska kyl niit tiukkoja tilanteita aina tulee.* Äiti määrittää puheessaan työntekijät kehuvina ja kannustavina; *Kun oli tapahtunu jotain et hyvä kun teit näin, tää meni hienosti.*

Yhteenvedon totean, että *vanhempi kumppanina* -puhetapa mahdollistaa kotiutusselvityksen asiakasvanhemman vahvan osallisuuden yhdessä työntekijän kanssa. Tässä puhettavassa

asiakasvanhempi ja työntekijät ovat vahvoja toimijoita. Työntekijät antavat tilaa vanhemman toimijuudelle. Työntekijät merkityksellistyvät dialogisina, neuvottelevina ja asiakasvanhemman osallisuutta tukevana. Asiakasvanhemman osallisuus määrittyy kumppanuudeksi työntekijöiden kanssa. Tässä puhetavassa käytetyt merkitykset hyödyntävät makrokontekstissa osallisuuden kumppanuus- näkökulmaa. Vanhemman kokemustieto omaan lapseensa liittyen määrittyy työskentelyyn vaikuttavana tietona. Yhteistyö vanhemman ja työntekijöiden välillä määrittyy kasvatuskumppanuudeksi. Yhteistyösuhde vanhemman ja työntekijöiden välillä on luottamuksellista ja vanhemmat merkityksellistävät kotiutusselvitystyöskentelyn heitä tukevana ja kannustavana. Työntekijät mahdollistavat vanhemmalle tilaa vaikuttaa kotiutusselvitysprosessin kulkuun ja tukevat hänen vanhemmuuttaan. Osallisuuden kumppanuus näkökulmassa sekä työntekijän että vanhemman osallisuus työskentelyssä toteutuu yhteisessä vuorovaikutuksessa ja yhteistyössä, jossa molemmilla on vahva rooli. Tämä tarkoittaa ennen kaikkea sitä, että työntekijät mahdollistavat vanhemman vahvan osallisuuden työskentelyssä.

7 Heikon osallisuuden puhetavat

Heikon osallisuuden puhetavoissa on kolme puhetapa; sivuutettu vanhempi, arvioitavana oleva vanhempi ja vaikutusvallaton vanhempi. Kotiutusselvityksen asiakasvanhemman toimijuus on tulkittavissa heikon osallisuuden puhetavoissa heikkona tai sille ei jää tilaa työskentelyssä. Vanhemman sijaan työntekijät merkityksellistyvät tässä puhetavassa vahvoina toimijoina, jotka arvioivat asiakkaiden vanhemmuutta, sivuuttavat asiakkaan päätöksentekoaikojen ja määrittävät päätöksentekijöinä, jotka eivät ota vanhempaa mukaan työskentelyyn tai vuorovaikutukseen. Asiakasvanhemmat merkityksellistyvät sekä aktiivisina että passiivisina toimijoina, mutta asiakkaan aktiivisuudella ei ole vaikutusta kotiutusselvityksen kulkuun. Lisäksi heikon osallisuuden puhetavoissa osallisuutta tarkastellaan kriittisestä näkökulmasta ja se konstruoituu lähes osattomuudeksi.

7.1 Sivuutettu vanhempi

Tässä puhettavassa vanhemman osallisuus on heikkoa tai sitä ei ole eli vanhempi on työskentelyssä osaton. Tämä merkityksellistyy siten, että vanhempaa ei oteta kotiutusselvityksen työskentelyyn mukaan, vanhemman päätöksentekoa sija siva u u t e t a a n e l i k o t i u t u s s e l v i t y k s e n t y ö n t e k i j ä t p ä ä t t ä v ä t a s i a s t a i l m o i t t a m a t t a s i i t ä v a n h e m m a l l e t a i a s i a k a s v a n h e m p i s i v u u t e t a a n v u o r o v a i k u t u k s e s t a t y ö n t e k i j ö i d e n k a n s s a . P u h e t a v a n a v a i n k ä s i t e o n *vanhemman sivuuttaminen*.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiutuksesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut yli vuosi. Aineisto-otteen nro. 9 tehtävä on toimia esimerkkinä asiakkaan kuvauksesta sivuutetuksi tulemisesta työskentelyssä. Ennen allaolevan aineisto-otteen keskustelukatkelmaa äiti kertoo nykyisen lastensuojelun sosiaalityöntekijän suhtautumisesta perheeseen ja lapseen. Äiti kertoo olevansa tyytymätön nykyiseen sosiaalityöntekijään ja hän kokee, että sosiaalityöntekijän hänen vanhemmuuttaan kohtaan asettamat odotukset ovat liian suuria. Haastattelijan aloituskysymyksen muotoilu ”Oisko he voinu toimii jossaki asiassa paremmin?” saattaa luoda haastateltavalle tulkinnan, että häneltä odotetaan kriittistä arviota työntekijöistä.

Ote 9.

Haastattelija: Mitä sä näet siinä kotiutusselvityksessä sen psykiatrian roolin et miten he suhtautu teihin? Oisko he voinu toimii jossaki asiassa paremmin? Minkälainen se yleiskokemus siitä nimenomaan sen kotiutusselvityksen ajasta jäi heijän kans?

Äiti: Lopuks psykiatrinen oli aika lailla siel sivussa mun mielestä. Ne ei perheen kaa työskennelly sillon yhtään. Eli mun on hirveen vaikee ottaa kantaa. Ne kävi vaa lasten kodilla tapaa lasta.

Haastattelija: Joo

Äiti: Joka oli must erittäin jännä et siinä vaihees vasta kun tehtiin se ihan kotiin se ..kotiutus

Haastattelija: Joo. Koekotiutus?

Äiti: Ei se siinä vaiheeskaa..eiku olipas joo, koekotiutuksen lopus sillon toukokuussa mä kävin lapsen kanssa lastenpsykiatrisella joka oli viimeinen käynti.

Haastattelija: Mm..

Äiti: Se oli ainut käynti. Emmä ollu koskaan nähnykään..

Haastattelija: Eli muuten he tapas vaan lasta eikä teitä perhettä?

Äiti: Nii ja sitten lasten kotia..kodin työntekijöitä

Aineisto-otteen äiti merkityksellistää puheessaan osattomuuttaan kotiutusselvitystyöskentelyssä. Äidin konstruktio tilanteesta on, että lastenpsykiatria ei ottanut häntä mukaan työskentelyyn

kotiutus selvityksen aikana. *Ne ei perheen kaa työskennelly sillon yhtään. Ne kävi vaan lastenkodilla tapaa lasta.* Asiakasäidille ei määrity toimijaroolia tai osallisuutta työskentelyssä lastenpsykiatrian kanssa. Asiakasäidin tulkinta on, että vasta koekotiutuksen lopussa hänellä on yksi tapaaminen lastenpsykiatrialla, joka on samalla viimeinen käynti siellä. *Koekotiutuksen lopussa kävin lapsen kanssa lastenpsykiatrisella joka oli viimeinen käynti; Se oli ainut käynti.* Tässä aineisto-otteessa lastenpsykiatrian tapaamisiin kutsutaan vain lastenkodin työntekijät, mutta ei lapsen biologista vanhempaa. Äidin tulkinnan mukaan vanhemman rooli ja oikeudet määrittyvät lastenpsykiatrian näkökulmasta lastenkodin työntekijöille kuuluvina. Äidin konstruktio asiasta on, että lastenpsykiatria on sivuuttanut hänet työskentelystä. Äiti on siis syrjäytetty koko organisaation taholta.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiutuksesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut yli vuosi. Olen valinnut tämän aineisto-otteen nro.10, koska se kuvaa asiakkaan sivuuttamista työskentelystä. Ennen valittua aineisto-otetta äiti kertoo lapsen huostaanottoa koskevasta ajasta ja miten huostaanottoa äidin tulkinnan mukaan pitkitettiin lupaamalla äidille, että huostaanotto kestää vain tiettyyn ajankohtaan saakka ja sen jälkeen huostaanottoa kuitenkin taas jatkettiin. Äidin tulkinnan mukaan hänelle ei kerrottu suoraan, että huostaanotto kestää niin pitkän aikaa vaan hänen annettiin ymmärtää, että olisi kyse vain lyhytaikaisesta sijoituksesta.

Ote 10.

Haastattelija: Entäs sit sen kotiutus selvityksen aikana, mites siinä oli?

Äiti: Mun mielest se eteni aika hyvin. Jotenki lapsi yritti hirveen paljon et se ties ..Siel oli se tietty lopputulos mihin hän pyrki kuitenkin. Totta kai me yritettiin niinkun parhaamme. Sanotaan et ihan loppuvaihees ehkä must..mulle tuli semmonen tunne että meit ei ehkä tietyis asioissa kuunneltu vaan lastenkoti teki omat johtopäätökset ja ihan viimesenähän oli just nää et meil ei esimerkiks kerrottu kun tehtiin huumeseulat (lapselle)

Kymmenes aineisto-ote kuvaa kotiutusprosessissa olevan äidin osattomuutta työskentelyssä. Äidin konstruoi tilanteensa siten, että hän yrittää tehdä parhaansa, mutta tämä ei paranna hänen asemaansa tai vahvista hänen osallisuuttaan työskentelyssä. Äiti ei voi omalla toiminnallaan vaikuttaa vuorovaikutuksen onnistumiseen lastenkodin työntekijöiden kanssa. *Me yritettiin parhaamme.*

Äiti määrittelee puheessaan kriittisesti lastenkodin työntekijöiden toimintatapaa. Äidin tulkinnan mukaan lastenkodin työntekijät eivät kuunnelleet häntä eivätkä kunnioittaneet hänen asemaansa päätöksentekijänä vaan he ottivat lapselta huumesekulan kysymättä lupaa vanhemmilta. *Meil ei kerrottu kun tehtiin huumesekulat.* Äiti määrittelee vuorovaikutusta lastenkodin työntekijöiden kanssa luottamuksen ja dialogisuuden puutteena. Äidin tulkinnan mukaan työntekijät eivät mahdollistaneet hänen päätöksentekijä-asemaansa. Äiti merkityksellistää itseään päätöksenteosta syrjäytettynä ja sivuutettuna. *Meit ei kuunneltu vaan lastenkoti teki omat johtopäätökset.*

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiuttamisesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut useampi vuosi. Ennen allaolevaa aineisto-otetta nro. 11 äiti ja haastattelija keskustelevalta siitä huomasivatko ja toivatko työntekijät esille äidin vahvuuksia. Äiti kertoo, että sosiaalityöntekijä ja sosiaaliohjaajat puhuivat hänestä tavalla, jonka hän tulkitsi, että työntekijät olivat tyytyväisiä häneen ja perheen tilanteeseen. Sosiaaliohjaajat toivat myös suoraan äidille esille hänen vahvuuksia. Aineisto-otteessa haastattelija on muotoillut aloituskysymyksensä niin, että se johdattelee äitiä analysoimaan työntekijöitä kriittisestä näkökulmasta.

Ote 11.

Haastattelija: Oisko sun mielestä voinu enemmänki jotkut työntekijät niinku huomioda niitä teidän perheen tai sinun tai lapsen hyviä puolia, vahvuuksia?

Äiti: No joo, ainaki toi laitos ois mikä tossa on. Ois voinu..Et sielt ei kyl, mä en saanu minkäänäköst tukee että ..Aina ku meni sinne nii oli kyl nii vaivautunu olo että ..Et anteeks että mä oon olemassa et mä oo täällä kauaa..Mä lähen ihan kohta.

Aineisto-otteessa numero 11 kotiutusprosessissa oleva äiti määrittelee asemaansa työskentelyssä. Äiti merkityksellistää toimijuuttaan ja osallisuuttaan vuorovaikutuksessa lastenkodin työntekijöiden kanssa heikkona. Äidin tilanteesta tekemä konstruktio on, että hänen läsnäolonsa lastenkodilta ei ollut työntekijöiden puolelta toivottavaa. *Aina kun meni sinne nii oli kyl nii vaivautunu olo; Et anteeks että mä oon olemassa, mä lähen ihan kohta.* Äiti merkityksellistää työntekijöiden toimintaa hänen sivuuttamisenaan vuorovaikutuksesta.

Yhteenvedon totean, että kotiutusselvityksen asiakasvanhempi näyttäytyy sivuutettu vanhempi-puhetavassa työskentelystä ja vuorovaikutuksesta syrjäytettynä eikä vanhemmalla ole työskentelyssä toimijuutta. Asiakasvanhemman osallisuus ei työskentelyssä toteudu. Tämä määrittää työntekijät vastaavasti vahvoina, autoritäärisinä toimijoina, jotka eivät mahdollista

asiakasvanhemman osallisuutta työskentelyssä. Tässä puhettavassa työntekijät määrittelevät työskentelyä järjestelmäkeskeisesti ja oman organisaationsa lähtökohdista käsin. Sivutettu vanhempi-puhetapa tukeutuu erilaisiin kulttuurisiin merkityksiin kuin mitä osallisuuden näkökulmat tarjoavat.

7.2 Arvioitavana oleva vanhempi

Vanhemman osallisuus tässä puhettavassa määritetty niin, että vanhemman tulee todistaa työntekijälle täyttävänsä vanhemmuuden normit. Avainkäsitteitä puhettavassa ovat *kontrolli* ja *vanhemmuuden arviointi*. Kotiutus selvitys merkityksellistyy tässä puhettavassa lastensuojelulähtöisesti tehtävänä vanhemmuuden riskiarviona.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiuttamisesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut hieman yli 1 ½ vuotta. Ennen allaolevaa aineisto-otetta nro. 12 isä kertoo, miten hän ja hänen lapsensa olivat pyytäneet sosiaalityöntekijältä kotiutusta nopeammassa aikataulussa, mutta sosiaalityöntekijä oli isän tulkinnan mukaan sivuuttanut heidän pyyntönsä. Haastattelijan kysymyksessään käyttämä toimintaa arvottava määritelmä *hyvä* saattaa tuottaa isän tulkinnan, että hänen odotetaan tarkastelevan työntekijöiden toimintaa heitä ymmärtävästä näkökulmasta. ”*Onks se sitte hyvä juttu, että mennään saman kaavan mukaan kaikkien?*”

Ote 12.

Haastattelija: Millon se sitten oikeesti alko varsinaisesti se selvitys voi sanoa näin..ku se.. Sosiaaliohjaajien työryhmä tuli kuvaan mukaan?

Isä: Sosiaaliohjaajien työryhmä ..

Haastattelija: Millonka he tuli?

Isä: Joo meil oli sit semmonen kokous siinä keväällä. Ja tota.. Oisko se ollu nii että se ois ollu täällä tiloissa jossain täs rakennuksessa..sosiaaliohjaajien työryhmän rakennuksessa. Ja siellä sitten tuli näitä Sosiaaliohjaajien työryhmän henkilöitä mukaan..Kotiuttamistyöryhmä.

Haastattelija: Joo.

Isä: Ne nimittäin kävi siinä ennen kun alko tää kesälomakausi niin, kävivät pari kertaa siinä jo kotona meillä. Pelattiin jotain lautapeliä siinä niin.. Katotaan että oonko minä hyvä huoltaja ja.. Tuntuu vähän kornilta. Mut mä ymmärrän et siin mennään jonkun saman kaavan mukaan koko aika, että riippumatta, onko joku väkivaltainen alkoholisti, narkomaani, ties mitä.. Tai sitten minä, nuhteeton. Nii siin mennään saman kaavan mukaan.

Haastattelija: Miten sä koit sen? Onks se sitte hyvä juttu että mennään saman kaavan mukaan kaikkien..?

Isä: No..

Haastattelija: kaikkien asiakkaitten kohalla?

Isä: Kyl mä sen ymmärrän. Ja sit ku se oli vielä sitä aikaa et oli tämä..sitä ennen oli ollu tää..hiljattain juuri tämä pikku-Eerikan tapaus missä oli tämä tyttö kuollu siellä..isänsä ja naisystävän luona nii..sitten varmaan ne oli saaneet ohjeet että nyt katotaan hyvin tarkasti kaikki keissit, kaikki tapaukset. Mä luulen näin.

Aineisto-otteessa isä määrittelee asemaansa kotiutusselvityksessä heikkona toimijana. Isä merkityksellistää itsensä aineisto-otteessa tarkkailun ja arvioinnin kohteeksi. Puheessaan isä määrittelee oman vanhemmuutensa olevan työntekijöiden moraalisen arvioinnin ja arvottamisen kohteena. *Katotaan, että oonko minä hyvä huoltaja.*

Kotiutusselvityksen työntekijät määrittyvät vahvoina toimijoina, eikä isä määritä itseään juurikaan olennaisena toimijana kotiutusselvitystyöskentelyssä vaan hän on lähinnä passiivinen toiminnan kohde. Isä määrittelee työntekijöiden toimintatapoja joustamattomina ja järjestelmäkeskeisinä. Isän puheessa hänen osallisuutensa jää työntekijöiden tekemän vanhemmuuden arvioinnin varjoon. Isän konstruktio asiasta on, että työntekijät käyttävät samoja toimintatapoja kaikkien kotiutusselvityksen asiakasvanhempien kanssa, riippumatta perheen tai vanhempien elämäntilanteesta: *Siin mennään jonkun saman kaavan mukaan riippumatta onko joku väkivaltainen alkoholisti, narkomaani, ties mitä. Tai sitten minä nuhteeton.* Isä nimeää itsensä *nuhteettomaksi* ja vertailukohtana näyttäytyvät yhteiskunnan marginaalissa oleva, stigmatisoitu lastensuojelun asiakasryhmä; *väkivaltainen alkoholisti ja narkomaani*. Siten isä tuottaa puheessaan normaalin ja poikkeavan vanhemmuuden välistä rajaa kun *väkivaltaisen alkoholistin ja narkomaanin* vanhemmuus suljetaan normaalin piiristä ulos (Helne 2002a, 20). Adjektiivilla *nuhteeton* isä määrittelee itsensä vanhemmuuden moraalisen mitta-asteikon toiseen päähän, hyvän vanhemmuuden ominaisuuksia omaavaksi. Isän puheessa, huolimatta siitä, että hän määrittää itseään hyvänä vanhempana, työntekijöiden toimintatavat ovat samat kuin, jos hänen vanhemmuutensa olisi poikkeavaa. Isä merkityksellistää asian niin, että hän täyttää hyvän vanhemmuuden normit ja kriteerit, mutta ei tästä huolimatta pääse osalliseksi kotiutusselvityksen työskentelyssä siinä roolissa tai asemassa, kuin hänen hyvänä vanhempana tulisi päästä. Isän tulkinta asiasta on, että työntekijät määrittelevät häntä hänelle kuulumattoman kategorian kautta.

Isä käyttää kotiutusselvityksen sosiaaliohjaajia kuvatessaan pronominia *ne*. *Ne nimittäin kävi siinä ennen kun alko tää kesälomakausi*. Tulkitsen, että isä merkityksellistää sanavalinnoillaan työntekijät etäälle itsestään ja vuorovaikutuksen heidän kanssaan muodolliseksi ja etäiseksi. Puheessaan isä käyttää sanavalintoja, jotka määrittävät hänen asemansa kotiutusselvityksen työntekijöiden kontrollin kohteena ja hänen vanhemmuutensa lastensuojelun riskiarvion ja tarkkailun kohteeksi. *Pikku-Eerikan tapaus missä oli tämä tyttö kuollut siellä isänsä ja naisystävän luona*. Puheessaan isä kuvaa itseään tarkkailun ja kontrollin kohteena olevana, mutta hän ei nimeä vallankäyttäjänä ketään yksittäistä työntekijää tai työntekijäryhmää. Isän käyttämät sanavalinnat *ne oli saaneet ohjeet, että katotaan hyvin tarkasti kaikki keissit* voidaan tulkita lastensuojeluorganisaation johdon käskynä ja toimintaohjeena työntekijöille. Saada-verbien muoto *saaneet* piilottaa käskyn antajan, tekijän. Isän konstruktio asiasta on, että tarkkailijana ja kontrolloijana on koko lastensuojelun organisaatio. Isä merkityksellistää puheessaan lastensuojelun instituution vahvana toimijana ja itsensä sekä oman vanhemmuutensa tämän instituution ja sen työntekijöiden kontrollin ja moraalisen arvioinnin kohteeksi.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiutuksesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut yli vuosi. Ennen allaolevaa aineisto-otetta nro. 13 äiti kertoo lapsen sijoituspaikan työntekijöistä. Äidin tulkinta on, että lastenkodin työntekijät olivat liian ankaria lasta kohtaan, eivätkä he ymmärtäneet väsyttävänsä lasta vaatimuksillaan. Äiti kertoo, että lastenkodin työntekijät halusivat pitää lapsen sijaishuoltopaikassa eivätkä tukeneet lapsen kotiutumista. Sitä vastoin hänen näkökulmastaan yhteistyö kotiutusselvityksen sosiaalityöntekijän kanssa sujui hyvin.

Ote 13.

Haastattelija: No mitä sä aattelet, että kokonaisuudessaan se kotiutusselvitys niin minkälainen tunne sulle siitä jäi tai minkälainen kokemus se oli? Teijän perheelle ja sulle nyt tietysti ku sinua haastattelen?

Äiti: Varmasti kaiken kaikkiaan semmonen raskas ja stressaava et tuntu et koko ajan tarkkaillaan ja kaivetaan kaikki asiat auki, mut pyrittiin elämään mahdollisimman normaalia elämää ja siihen nähden se kuus kuukautta oli ihan semmonen inhimillinen raja. Et en ois kyllä yhtään enempää jaksanu venyttää..Et loppupeleis kuitenkin meil oli varmasti kaiken kaikkiaan aika lyhyt se aika siellä lastenkodissa, koska siinä loppuvaiheessahan lapsi oli hirveen paljon jo kotona ja näin.

Yllä olevassa aineisto-otteessa kotiutusprosessissa oleva äiti määrittelee osallisuuttaan työskentelyssä heikkona. Äiti kuvaa toimijuuttaan kotiutusselvityksessä normaaliin ja arkiseen elämään pyrkimisenä *Pyrittiin elämään mahdollisimman normaalia elämää*. Äiti määrittää itsensä

työskentelyssä kohteen asemaan. Äidin puheessaan käyttämät sanavalinnat merkityksellistävät hänet ja hänen perheensä kotiutusselvityksen työntekijöiden tarkkailun kohteeksi. *Koko ajan tarkkaillaan*. Kotiutusselvityksen tarkkailun kohteena on äidin vanhemmuus ja perheen arkielämän normaalius. Voidaan tulkinta, että äiti määrittelee puheessaan sanavalinnoillaan oman vanhemmuutensa ja perheen arjen normaalina *normaalina elämää* eli toisin sanoen hyvän vanhemmuuden ja perhe-elämän normit täyttävänä.

Äiti määrittelee puheessaan kotiutusselvityksen työntekijöitä. Äiti määrittelee työntekijät häntä kontrolloivina ja hänen vanhemmuuttaan moraalisesti arvottavina ja arvioivina käyttämällä puheessaan tarkkailla- verbiä. *Tarkkaillaan*. Äidin puheessaan käyttämät sanavalinnat merkityksellistävät vuorovaikutuksen kotiutusselvityksen työntekijöiden kanssa epäluottamuksen sävyttämäksi. *Kaivetaan kaikki asiat auki*. Voidaan tulkita, että äidin konstruktio asiasta on, että työntekijät eivät luota häneen vaan arvioivat onko hänen vanhemmuudessaan tai perhe-elämässä asioita, jotka voisivat muodostua lapsen kotiutuksen esteeksi. Äiti käyttää puheessaan työntekijöiden toiminnasta verbin passiivimuotoa; *tarkkaillaan*; *kaivetaan*. Puheessa toimijuutta ei tarkenneta tiettyihin yksilöityihin työntekijöihin tai työntekijäryhmiin vaan toimijana on koko lastensuojelun organisaatio. Tulkitsen, että äiti merkityksellistää puheessaan kotiutusselvityksen lastensuojelujärjestelmän tarpeisiin tehtynä riskiarviona.

Analyysin voi vetää yhteen siten, että arvioitavana oleva vanhempi -puhetavassa asiakasvanhemman osallisuudelle jää hyvin kapea, työntekijöiden ja lastensuojelun instituution määrittämä tila. Tässä puhettavassa asiakasvanhemman osallisuus mahdollistuu vain sitä kautta, että hän todistaa vanhempana täyttävänsä hyvän- ja normaalivanhemmuuden normit ja kriteerit. Työntekijät vastaavasti määrittyvät vahvoina toimijoina, joiden tehtävänä on arvioida täyttääkö asiakasvanhempi nämä normit. Tässä puhettavassa käytetyt merkitykset asiakasvanhemman osallisuudesta resonoiivat liittämisen näkökulman kanssa; asiakas on kohdeasiakkaan roolissa, jossa hän on toiminnan, arvioinnin ja kontrollin kohteena (Niiranen 2002, 68-69). Asiakkaan osallisuus voi kuitenkin toteutua, jos hän täyttää tietyt normatiiviset kriteerit eli kotiutusselvityksen kontekstissa hyvän vanhemmuuden normit ja kriteerit.

7.3 Vaikutusvallaton vanhempi

Vaikutusvallaton vanhempi- puhetavassa kotiutusselvityksen asiakasvanhemman heikko osallisuus ilmenee puhetavassa siten, että työntekijät eivät anna asiakasvanhemmalle päätöksentekijän asemaa. Heikko osallisuus ilmenee lisäksi siten, että asiakasvanhempi ei uskalla ottaa aktiivista toimijan roolia kotiutusselvityksessä eikä ilmaista mielipiteitään tai kritiikkiä kotiutusselvitystä tai sen työntekijöitä kohtaan. Tämän puhetavan avainkäsite on *vaikutusvallaton vanhempi*.

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiuttamisesta ja huostaanoton purkamisesta on kulunut hieman yli 1 ½ vuotta. Olen valinnut aineisto-otteen nro. 14, koska siinä tulkintani mukaan kuvataan asiakkaan heikkoa osallisuutta. Ennen valittua aineisto-otetta isä kertoo kotiutusselvityksen sosiaalihojaajista. Hän kertoo, että sosiaalihojaajat olivat mukavia ja ammattitaitoisia. Isä kertoo, että hän kuitenkin pettyi siihen, että kotiutusselvitys kesti niin pitkään. Haastattelijalla on ottaa haastattelussa kantaa sosiaalityöntekijän kuulumisesta kotiutusselvityksen työryhmään, vaikka kyse on isän muodostamasta mielikuvasta kotiutusselvitykseen kuuluvista työntekijöistä. Haastatteluun tyypillisesti kuuluva haastattelijalla kysyy haastateltava vastaa- toimintatapa hajoaa kun isä kysyy haastattelijalta kotiutusselvityksen työntekijöihin liittyvän kysymyksen. Haastattelijan vastaus luo isän vastaukselle kehyksen, joka suuntaa häntä arvioimaan sosiaalityöntekijän toimintaa.

Ote 14.

Haastattelijalla: Tää on tämmönen avoin kysymys, että mitä muuta sulle tulee työntekijöistä mieleen ja onko jotakin muuta mitä sulla on ylipäättään jäänyt työntekijöitten suhtautumisesta mieleen.. niinku siinä aikana kun tätä (lapsen kotiutusta) selvitettiin? Ja voit ajatella laajasti työntekijöitä, että on siinä ne Sosiaalihojaajien työryhmä mut onhan siinä sitten muitakin..

Isä: No mä en tiedä lukeutuus tää sosiaalityöntekijän Nimi Sosiaalihojaajien työryhmään? Tää mikä oli siinä alkuvaihees.

Haastattelijalla: Ei varsinaisesti sosiaalihojaajien työryhmään mutta mä ajattelin että ..hänhän on ollu silloin teijän sosiaalityöntekijä. Nii mites sä aattelet, eiks se tavallaan kuulu myös siihen kotiutusselvitykseen?

Isä: No joo. Niin hän nyt oli siinä vaikkakin oli ystävällinen toki mutta ..tuntu että.. rumasti sanottuna, että vähän niinku seinälle ois puhunu. Hän ei oikein noteerannu sitä. Sano vaan, että kiva, hienoa että on mennyt näin hyvin sisaruksilla ja..katsotaan vielä puoli vuotta ja taas aikaa kuluu.

Haastattelijalla: Mitä sä oisit toivonu että häneltä että hän ois voinu?

Isä: No ehkä siinois voinu vähä sitä aikataulua yrittää nopeuttaa.

Haastattelija: Joo.

Isä: Mutta hän tais olla semmonen väliaikainen äitiysloman sijainen nii mul jäi semmonen mielikuva, että hänellä ei oikein mitään oikeuksiakaan tehdä päätöksiä. Voi olla että oon väärässä.

Aineisto-otteessa kotiutusprosessissa oleva isä määrittelee osallisuuttaan työskentelyssä heikoksi. Isä merkityksellistää puheessaan itsensä aktiivisena toimijana, joka pyrkii vaikuttamaan kotiutusselvityksen kulkuun. Isä haluaisi nopeuttaa kotiutusselvitysprosessia ja lapsen kotiutumista ja tuo tämän esille. Isän konstruktio tilanteesta on, että hänen aktiivisella toiminnallaan ei ole kuitenkaan vaikutusta. *Vähän niinku seinälle ois puhunu.*

Isä määrittelee puheessaan kotiutusselvityksen sosiaalityöntekijän toimintatapaa. Isä määrittelee sanavalinnoillaan sosiaalityöntekijää asiakkaan päätöksentekoaikaseman sivuuttajana. *Hän ei oikein noteerannu sitä.* Isä määrittelee puheessaan sosiaalityöntekijää ystävällisenä. Tulkitsen, että isän tulkinta asiasta on, että sosiaalityöntekijä on vuorovaikutuksessa hänen kanssaan muodollisesti kohtelias, mutta torjuu epäsuorasti isän päätöksentekijäaseman tuomalla esille, että perheen tilanteen tarkkailu jatkuu vielä. *Katsotaan vielä puoli vuotta.*

Sosiaalityöntekijän toimijuus päätöksentekijän asemassa määrittyy ristiriitaisesti. Isä merkityksellistää puheessaan sosiaalityöntekijää vahvana toimijana, koska hän voi sivuuttaa isän toiveen kotiutusselvityksen päättämisestä ja lapsen kotiuttamisesta ja päättää, että selvitystä jatketaan vielä. Toisaalta isä merkityksellistää puheessaan myös sosiaalityöntekijän päätöksentekoaikasemaa heikkona. Isän konstruktio asiasta on, että sosiaalityöntekijä ei tehnyt päätöstä lapsen kotiuttamisesta, koska hänellä ei sijaisena ole päätöksenteko-oikeutta. *Hän tais olla väliaikainen äitiysloman sijainen; Hänellä ei ollut oikein mitään oikeuksiakaan tehdä päätöksiä.* Tämä voidaan tulkita niin, että isän konstruktio asiasta on, että sosiaalityöntekijä väistelee päätöksentekovastuuta antamalla tilanteen jatkua entisellään eli jatkamalla kotiutusselvitystä. Isä merkityksellistää sanavalinnoillaan sosiaalityöntekijän päätöksenteko-aikasemaa niin, ettei sosiaalityöntekijällä ole välttämättä mahdollisuuksia toimia muulla tavoin, koska hänen työsuhteensa on määräaikainen. Aineisto-otteen lopussa isä kuitenkin välttää ottamasta selvästi kantaa sosiaalityöntekijän päätöksentekijäasemaan. *Voi olla että oon väärässä.*

Haastattelua tehtäessä lapsen kotiutumisen ja huostaanoton purkamisen on kulunut noin vuosi. Olen valinnut tämän aineisto-otteen nro. 15, koska se kuvaa vaikutusvallan puutetta arkuutena: äiti ei uskalla ilmaista mielipiteitään kotiutusselvitykseen liittyen eikä näin ollen vaikuttaa kotiutusselvitykseen. Ennen valittua aineisto-otetta äiti ja haastattelija keskustelivat lapsen koulunkäynnistä.

Ote 15.

Haastattelija: Nii,mitäs sä aattelet tosta kotiutusselvitysvaiheesta että koetko että sinun mielipiteitä ja toiveita kuunneltiin riittävästi vai oisko voinu kuunnella enemmän?

Äiti: Siis jos mä oisin ollu yhtään kriittisempi, jos mä oisin uskaltanu, mä en varmaan uskaltanu missään vaiheessa asettua kovin kriittiseksi. Mä koin kaiken kaiken minkä minä sain, mä koin sen positiiviseksi ylimääräiseksi hyväksi, että mä en osaa kuvitella mitä mä olisin voinu vielä pyytää. Että minkälaista mä nyt tähän vielä tarttisinkin tukea.

Aineisto-otteessa äiti määrittelee osallisuuttaan heikkona kotiutusselvityksessä. Hän merkityksellistää itseään asiakkaana, joka ei uskalla esittää kritiikkiä kotiutusselvityksen työntekijöitä tai työskentelyä kohtaan. Tulkitsen, että äidin konstruktio asiasta on, että hän ei voi olla kriittinen kotiutusselvityksen työskentelyä tai työntekijöitä kohtaan, koska muutoin hän saattaisi leimautua työskentelyssä ”hankalaksi asiakkaaksi” (Berg 2008, 91-93). Hankalaksi leimautuminen taas saattaisi vaikuttaa kotiutusselvityksen onnistumiseen ja uhkana on, että lasta ei tällöin kotiutettaisi. *Jos mä oisin ollu yhtään kriittisempi, jos mä oisin uskaltanu, mä en varmaan uskaltanu missään vaiheessa asettua kovin kriittiseksi.* Äiti merkityksellistää itseään kotiutusselvityksessä passiivisena toimijana. Äidin määrittelee puheessaan kotiutusselvityksen työntekijät vaikeasti lähestyttävänä.

Äidin puheessaan käyttämät sanavalinnat merkityksellistävät hänet passiivisena toimijana. Äidillä ei ole mitään odotuksia liittyen kotiutusselvitystyöskentelyyn. *Mä koin kaiken minkä minä sain positiiviseksi ylimääräiseksi hyväksi; en osaa kuvitella mitä mä oisin voinu vielä pyytää.* Tämä voidaan tulkita niin, että äiti on ottanut kotiutusselvitystyöskentelyä vastaan, koska se on edellytyksenä lapsen kotiutukselle, eikä hänellä ollut omia toiveita tai vaatimuksia itse työskentelyn suhteen.

Yhteenvedon totean, että vaikutusvallaton vanhempi- puhetapa ei mahdollista asiakasvanhemman päätöksentekijän asemaa vaan työntekijä päättää kotiutusselvitysprosessin kulusta ja kestosta.

Asiakasvanhemman toimijuus merkityksellistyy niin että, olipa asiakas toimijana aktiivinen tai passiivinen, hän ei kykene vaikuttamaan kotiutusselvitysprosessin kulkuun. Makrotason kontekstin tasolla vaikutusvallaton vanhempi- puhetapa resonoi osallisuuden liittämissä näkökulman kanssa. Työntekijät määrittävät järjestelmäkeskeisesti asiakasvanhemman osallisuudelle jäävän tilan.

8. Tutkimukseni tuottamat osallisuuden puhetavat

Tutkimukseni haastateltavat puhuivat osallisuudestaan tavoilla, jotka jaottelin luvussa 6. ja 7. vahvoihin ja heikkoihin osallisuuden puhetapoihin. Vahvan osallisuuden puhetapoja olivat *Vanhempi valitsijana*, *Vanhempi oikeuksiensa palauttajana* ja *Vanhempi kumppanina*. Heikon osallisuuden puhetapoja olivat *Sivuutettu vanhempi*, *Arvioitavana oleva vanhempi* ja *Vaikutusvallaton vanhempi*. Olen alla olevassa taulukossa tuonut esille tiivistetysti tutkimukseni tulokset. Tuon taulukossa esille myös kolme osallisuuden näkökulmaa, joiden kanssa tutkimukseni tuottamat puhetavat resonoi. Näitä osallisuuden näkökulmia ovat osallisuus elämänpoliittikan, kumppanuuden ja liittämissä näkökulmasta. Lisäksi olen tulkinnut, että *Sivuutettu vanhempi* puhetapa resonoi osattomuuden näkökulman kanssa.

VAHVAN OSALLISUUDEN PUHETAVAT		HEIKON OSALLISUUDEN PUHETAVAT	
<i>Vanhempi valitsijana</i>	elämänpoliittista osallisuutta	<i>Sivuutettu vanhempi</i>	osattomuutta
<i>Vanhempi oikeuksiensa palauttajana</i>	elämänpoliittista osallisuutta	<i>Arvioitavana oleva vanhempi</i>	osallisuutta liittämissä näkökulmasta
<i>Vanhempi kumppanina</i>	osallisuutta kumppanuuden näkökulmasta	<i>Vaikutusvallaton vanhempi</i>	osallisuutta liittämissä näkökulmasta

Pohdin seuraavaksi puhetapoja diskurssin iso D: n ja pikku d:n –näkökulmista. Tarkoitin tällä tutkimukseni luvussa 5. käsittelemääni toiminnan kontekstisidonnaisuutta, jossa pikku d:ssä eli diskurssissa kontekstina on vuorovaikutuksen mikrotaso ja isossa D:ssä kontekstina toimii yhteiskunnallinen makrotaso. Tutkimuksessani iso D tarkoittaa kotiutusselvityksen vanhempien osallisuudestaan puheessaan käyttämiä merkityksiä, jotka hyödyntävät makrotason laajempia Diskursseja: historiallisesti muodostuneita, vuorovaikutustilanteista toiseen siirtyviä ja

tunnistettavissa olevia tapoja merkityksellistää ja kuvata osallisuutta tietystä näkökulmasta (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 26-27). Näistä makrotason diskursseja voidaan kuvata kirjahylly metaforalla eli ne ovat kuin kirjahyllyssä olevia kirjoja, joita puhujat hyödyntävät silloin kuin tarvitsevat. Diskursseja on useita, kuten kirjojakin kirjahyllyssä, mutta samalla niitä on rajoitettu, ei ääretön määrä. (Haahtela 2015, 11.) On mahdollista puhua sosiaalityön asiakkaan osallisuudesta eri tavoin, mutta osallisuuden puhetavoilla on kuitenkin rajoituksensa. Yksi tällainen rajoitus on se, että osallisuudesta, kuten eri asioista yleensäkin, puhutaan tavoilla, jotka ovat sosiaalisesti tunnustettavia, ei yksilön itsensä keksimiä. Tutkimukseni analyysiosiossa luvuissa 6. ja 7. toin esille enimmäkseen pikku d: tä eli haastattelupuheen mikrokontekstia ja käsittelin hyvin lyhyesti isoa D:tä. Siten seuraavaksi palaan tarkemmin refleктоimaan yhteiskunnallista makrokontekstia. Tarkastelen sitä, mitä osallisuuden yhteiskunnallisia diskursseja hyödynnetään haastateltavien tuottamissa puhetavoissa. Käytän kuitenkin pientä alkukirjantainta myös makrotason diskursseja kuvatessani, suomenkielen kielioppisääntöjen mukaisesti.

Tutkimuksessani vahvan osallisuuden puhetavoista *Vanhempi valitsijana* ja *Vanhempi oikeuksiensa palauttajana* haastateltavien puheessaan käyttämät merkitykset resonoivat yhteiskunnallisessa makrokontekstissa osallisuuden elämänpoliittisen näkökulman kanssa. *Vanhempi valitsijana*-puhetapa nostaa esille erityisesti elämänpoliittiseen osallisuuteen liitettyä päätöksen- ja valinnantekijän asemaa. Elämänpoliittiset toimijat joutuvat postmodernissa yhteiskunnassa pohtimaan ja refleктоimaan erilaisiin elämänvalintoihinsa liittyviä riskejä ja hyötyjä. *Vanhempi valitsijana*-puhetavassa kotiutusselvityksen vanhemmat refleктоivat lapsensa kotiutumiseen liittyviä riskejä ja tuovat esille päätöksentekijän asemaansa kotiutusselvitysprosessissa. Vanhemmat ottavat tässä puhetavassa viimekädessä vastuun lapsen kotiutumisen epäonnistumisesta. Jos lapsen kotona asumisessa tulee isoja ongelmia, niistä kärsivät ennen kaikkea lapsi ja vanhemmat. Lapsen kotiutumiseen liittyvä päätös on siis merkittävä elämänpoliittinen päätös. Asiakkaan päätöksentekijä-asema on myös vahvin sosiaalityön asiakkaan osallisuuden ilmentymä, jota ei tulkintani mukaan usein tuoda sosiaalityön kontekstissa esille. Erityisesti lastensuojelun kontekstista asiakkaan asema elämänpoliittisena päätöksentekijänä on harvemmin esiin tullut näkökulma. Usein lastensuojelussa asiakas-työntekijä suhdetta jäsennetään työntekijän vallan näkökulmasta ja työntekijän asiakkaalle tarjoaman tuen ja asiakasta kohtaan käyttämän kontrollin näkökulmasta. Kotiutusselvityksessä nimenomaan työntekijät mahdollistavat vanhemman aseman päätöksentekijänä ja valitsijana. Vanhempi ei voi yksipuolisesti ottaa päätöksentekijän asemaa.

Lastensuojelussa asiakas ei voi yksipuolisesti päättää millaisen palvelun tarjolla olevasta palveluvalikosta valitsee tai mitä päätöksiä lastensuojeluprosessissa tehdään, vaan työntekijät arvioivat aina lapsen edun näkökulmasta tehtäviä toimenpiteitä.

Voidaan ajatella, että *Vanhempi valitsijana*-puhetavan vanhemman päättäjän ja valitsijan asemaan liittyvät merkitykset resonoivat kuluttaja-asiakkaaseen liitettyjen merkitysten kanssa eli kuluttaja-diskurssin kanssa. Vanhempi valitsijana-puhetavassa asiakasvanhempi merkityksellistyy kuluttaja-diskurssiin kuuluvana ”hyvänä asiakkaana” eli hän on harkitseva, reflektoi kotiutukseen liittyviä riskejä ja pyrkii välttämään liiallista riskinottoa sekä pyrkii itsenäiseen elämään ja vastaamaan lapsestaan kotona ilman yhteiskunnan ja lastensuojelun väliintuloa (Raitakari & Juhila 2013, 183).

Asiakasta kuluttajan asemassa tarkastelevaa näkökulmaa on käytetty terveydenhuollossa, mutta myös sosiaalityössä asiakasta on tarkasteltu kuluttaja-asiakkaan näkökulmasta (esim. Valokivi 2008; Niiranen 2002). Markkinoistuvassa sosiaalipolitiikassa kuluttaja-asiakkaaseen liitetään ennen kaikkea asiakkaan kyky maksaa saamastaan palvelusta ja tätä kautta mahdollisuus valita ja päättää käyttämistään palveluista (Niiranen 2002, 68). ”Valinnan on kuluttaja-diskurssissa katsottu liittyvän ainakin siihen hakeutuuko asiakas palvelun käyttäjäksi vai ei ja usein myös siihen, mihin palveluyksikköön hän päättää hakeutua” (Lehto ym. 2012, 150). Kuluttaja-diskurssin tärkeyttä perustellaan ennen kaikkea asiakkaiden valinnan mahdollisuuksien parantumisella ja katsotaan, että myös palvelut parantuvat käyttäjien valinnan seurauksena. Kuluttajälähtöisessä lähestymistavassa sosiaalipolitiikkaan pyritään siis ennen kaikkea kehittämään jotakin palvelua tai palvelukokonaisuutta sosiaalityön asiakkaan aseman tai palvelujärjestelmän oikeudenmukaisuuden ja sen vaikutusten sijasta. Tällainen lähestymistapa edellyttäisi sosiaalityön asiakkailta riittäviä kuluttajan valmiuksia ja työntekijältä valmiuksia kohdata kuluttaja-asiakas. (Niiranen 2002, 68-69.) Asiakkaan mahdollisuudella valita ei kuluttaja-diskurssissa tarkoiteta asiakkaan kokonaistilanteen parempaa huomioon ottamista (Pohjola & Laitinen 2010, 316).

Tällainen diskurssi on mielestäni vieras lastensuojelun ja kotiutusselvitysprosessin kontekstissa. Vaikka kotiutusselvityksen vanhemmat tekevät *Vanhempi valitsijana*-puhetavassa merkittäviä valintoja liittyen kotiutusselvitysprosessiin, he eivät valitse palveluvalikosta heille sopivinta palvelua eli käyttäydy tässä mielessä kuluttaja-asiakkaan tavoin. Kotiutusselvitys ei ole palvelu, jonka he voivat vapaasti valita, vaan kotiutusselvitysprosessiin on osallistuttava, jos he haluavat

lapsensa kotiin. Tästä huolimatta, puhettavan mukaisesti, itse kotiutusprosessissa asiakasvanhemmat saavat usein tilaa tehdä merkittäviä päätöksiä, sen suhteen milloin lapsen olisi hyvä palata kotiin ja mitä riskejä siihen liittyy. He tekevät tulkintani mukaan nimenomaan elämänpoliittisia valintoja ja päätöksiä, eivät niinkään kuluttaja-asiakkaana palvelu- tai ostopäätöksiä.

Myös *vanhempi oikeuksiensa palauttajana*- puhettavassa käytetyt merkitykset kotiutusselvityksen vanhemman osallisuuteen liittyen resonoivat osallisuuden elämänpolitiikka- diskurssin kanssa. Vanhempi ottaa ja saa oikeuksiaan vanhempaan takaisin kotiutusselvitysprosessin aikana. Tässä puhettavassa vanhemman oikeudet merkityksellistyvät oikeutena olla lapsen arjesta vastaava huoltaja ja vanhempi. Tässä puhettavassa vanhempi näyttäytyy tulkintani mukaan ennen kaikkea elämänpoliittisena toimijana. Hän saavuttaa elämänhallinnan ja hänen elämässään tarjoutuu elämänpoliittisen ideologian mukaisesti ”toisia mahdollisuuksia”. Uudessa tilanteessa sosiaalityön asiakkaalla on mahdollisuus muutokseen ja hän voi löytää uuden suunnan elämälleen. (Giddens 1994, 185-187; Ferguson 2001, 41.) Kotiutusselvitys on tulkintani mukaan vanhemmalle tällainen uusi mahdollisuus. Vanhempi voi saavuttaa, lapsen kotiutumisen myötä, uuden suunnan elämälleen ja uudenlaisen identiteetin. Hän voi siirtyä sijoitetun lapsen vanhemman marginaalisesta asemasta ”täyteen vanhemmuuteen”, jossa hän vastaa itse lapsensa kasvatuksesta ja arjesta. Tulkitsem, että tässä puhettavassa vanhemman osallisuus merkityksellistyy vahvana, elämänpoliittisena osallisuutena.

Elämänpoliittisen ideologian mukaisesti kaikki tässä tutkimuksessa mukana olleet haastateltavat, kotiutusselvitysprosessin asiakasvanhemmat, merkityksellistyvät reflektiovoittajina. He ovat asettaneet tavoitteekseen lapsen kotiutumisen, reflektoineet elämäänsä ja elämänvalintojaan sekä muuttaneet elämäntapaansa niin, että lapsen kotiutuminen on mahdollistunut. Se on vaatinut heiltä valtavasti tahdonlujuutta ja reflektiovoittajilta edellytettävää elämän suunnittelua, oikeita valintoja ja itsekuria. Lapsen kotiutumisen myötä he ovat saavuttaneet tavoitteensa ja uuden suunnan elämälleen. Heidän osallisuutensa kotiutusselvitysprosessissa on osallisuuden vahvin ilmentymä. He ohjaavat itse elämäänsä, asettavat tavoitteita ja saavuttavat ne.

Vanhempi oikeuksiensa palauttajana- puhettavan asiakkaan osallisuuteen liitetyt merkitykset resonoiivat elämänpolitiikka näkökulman lisäksi voimaantumisen tai empowermentin diskurssin merkitysten kanssa (Hokkanen 2009, 315). Elämönhallinnan ja elämänmuutoksen kautta hänen vanhemmuutensa vahvistuu ja hän uskaltaa ja kykenee vaatimaan ja saamaan vanhemman oikeuksiaan takaisin. Vanhempi määrittyy voimaantuneena henkilönä, joka kykenee ottamaan vastuun lapsestaan. *Vanhempi oikeuksiensa palauttajana-* puhetapaan implisiittisesti sisältyy myös se, että työntekijät luovuttavat vanhemmalle hänen oikeuksiaan takaisin. Hokkasen (2009, 318, 330) mukaan empowerment käsitteeseen kuuluva voimaantuminen on yksilökeskeinen tapa tarkastella empowermenttia. Voimaantuminen on tällöin vahvasti yksilön omassa vallassa ja yksilön vastuulla. Tämä empowermentin näkökulma korostaa yksilökeskeisyyttä, yksilön vastuuta ja toimijuutta. Yksilöllisessä näkökulmassa empowermenttiin keskiössä on yksilön elämönhallinta, kyvyt ja vahvuudet. Tulkitsemalla, että *Vanhempi oikeuksiensa palauttajana-* puhetapaan liittyvät merkitykset resonoiivat empowermentin yksilöllisen tulkintatavan kanssa. Empowermentin yksilöllisessä näkökulmassa asiakkaan osallisuus on vahvaa.

Vanhempi kumppanina- puhettavassa haastateltavien osallisuudestaan tuottamat merkitykset resonoiivat osallisuuden kumppanuus- näkökulman kanssa. Kotiutus selvityksen vanhempien osallisuus toteutuu dialogisessa vuorovaikutuksessa työntekijöiden kanssa sekä työntekijän ja asiakkaan välisessä kumppanuussuhteessa. Kotiutus selvityksen asiakasvanhemman kokemustieto omaan lapseen liittyen asemoituu tässä puhettavassa rinnakkaisena työntekijän asiantuntijatiedon kanssa. Työntekijä ja vanhempi työskentelevät yhteistyössä lapsen kasvattamiseen ja vanhemmuuteen liittyvissä asioissa.

Vanhempi kumppanina- puhettavassa vanhemman osallisuuden merkityksiä liittyen työntekijöiltä saatavaan tukeen, kannustukseen ja lohduttamiseen voidaan liittää osallisuuden kumppanuus-diskurssin lisäksi sosiaalityössäkin keskeiseen hoivan ja huolenpidon diskurssiin (care). Hoivaan kuuluu hoivan antajan sitoutuminen, läsnäolo ja välittäminen (Juhila 2006, 153). Davies kuvaa hoivaa ”omistautumisena fyysisesti, henkisesti ja emotionaalisesti toisen tarpeille ja tämän toisen hoitamiseen, kasvuun ja parantamiseen sitoutumisena” (Davies 1995, 18-19). Kannustus, tuki ja lohduttaminen voidaan merkityksellistää osaksi osallisuuden mahdollistamista hoivan ja huolenpidon näkökulmasta. Hoivan ja huolenpidon näkökulmasta kotiutus selvityksen vanhempien

osallisuudella on tila, joka kotiutusselvityksen kontekstissa näyttäytyy työntekijän tukena vanhemmuuteen. Tosin kotiutusselvitys on ennen kaikkea arviointiprosessi liittyen lapsen kotiutumisen riskeihin ja hyötyihin. Tässä suhteessa kotiutusselvitys ei sisällä kovinkaan paljoa hoivan elementtejä työntekijä-asiakas- suhteessa. Tulkintani mukaan myös osallisuuden kumppanuus näkökulmaan sisältyy vahvasti asiakkaan tukemista ja kannustusta. Osallisuuden näkökulmasta tulkitsen, että kumppanuus näkökulmassa asiakkaan osallisuus on vahvempaa kuin hoivan ja huolenpidon näkökulmasta, koska hoivaan sisältyy enemmän ajatus asiakkaasta tukea ja apua tarvitsevana ja tuesta riippuvaisena. Kumppanuudessa taas asiakkaan ja työntekijän suhde on tasa-arvoisempi. (Juhila 2006, 171.)

Seuraavaksi pohdin tutkimukseni haastateltavien tuottamia heikon osallisuuden puhetapoja. Näitä olivat *Sivuutettu vanhempi*, *Arvioitavana oleva vanhempi* ja *Vaikutusvallaton vanhempi*. *Sivuutettu vanhempi* puhetapa on tulkintani mukaan hankalasti osallisuuden kautta merkityksellistyvä. Puhetapa resonoi pikemminkin osattomuuden diskurssin kuin osallisuuden kanssa. Tämä puhetapa rakentuu asiakkaan sivuuttamisen merkityksistä, jossa asiakasta ei oteta työskentelyyn mukaan ollenkaan. Häntä oteta myöskään mukaan päätöksentekoon, vaan asiakkaalle kerrotaan asiasta vasta kun päätös on jo tehty. Tässä puhetavassa asiakkaan osattomuus merkityksellistyy lisäksi asiakkaan sivuuttamisena vuorovaikutuksesta, eli työntekijät eivät ota asiakkaaseen kontaktia kun hän tulee tapaamaan lastaan sijaishuoltoonpaikkaan. Esimerkiksi Kivistö (2014, 169-218) on väitöskirjassaan kuvannut osallisuuden ohella vaikeavammaisten ihmisten osattomuutta palvelujärjestelmässä ja yhteiskunnassa.

Tulkitsen, että *Sivuutettu vanhempi*- puhetapa resonoi osattomuuden diskurssin kanssa. Tutkimukseni kaksi muuta heikon osallisuuden puhetapaa; *Arvioitavana oleva vanhempi* ja *Vaikutusvallaton vanhempi* resonoivat mielestäni osallisuuden liittämisen näkökulman kanssa. *Sivuutettu vanhempi* puhetavassa kotiutusselvityksen vanhempi ei ole mukana työskentelyssä, päätöksenteossa tai vuorovaikutuksessa ollenkaan. Työntekijät sivuuttavat ja syrjäyttävän asiakkaan tässä puhetavassa kokonaan. *Arvioitavana oleva vanhempi* ja *Vaikutusvallaton vanhempi*-puhetavassa vanhempi on mukana toiminnassa ja hänen osallisuudelleen työskentelyssä on varattu pieni, työntekijöiden tarkasti rajaama tila. Tosin *Sivuutettu vanhempi*- puhetavassa merkitykset, jotka liittyvät vanhemman sivuuttamiseen päätöksenteossa heijastavat siinä mielessä myös

osallisuuden liittämisen näkökulmaa, että liittämässä nimenomaan työntekijä ohjaa työskentelyprosessia ja tekee siihen liittyvät päätökset. Liittämisen näkökulmassa osallisuuteen asiakas ei osallistu jaettuun päätöksentekoon työntekijöiden kanssa.

Arvioitavana oleva vanhempi- puhetapa resonoi tulkintani mukaan osallisuuden liittämisen diskurssin kanssa. Vanhemman osallisuudelle jää pieni, työntekijöiden määrittämä tila. Asiakkaan osallisuus tässä puhetavassa toteutuu lähinnä sen kautta, että hän todistaa työntekijöille olevansa hyvä vanhempi. Tässä puhetavassa työntekijöiden tehtävänä on arvioida asiakasvanhemman vanhemmuutta ja kotiutusselvitys merkityksellistyy vanhemmuuden arviona. Osallisuutta tämä puhetapa merkityksellistää sitä kautta, että asiakasvanhempi on mukana työskentelyssä toisin kuin *Sivuutettu vanhempi* puhetavassa. Asiakkaan toimijuus tässä puhetavassa on sitä, että hän pyrkii vakuuttamaan työntekijät kykenevyydestään ottamaan vastuun lapsestaan. Toisaalta asiakasvanhempi näyttäytyy tässä puhetavassa passiivisena arvioinnin kohteena. Asiakasvanhemman osallisuus toteutuu osallisuuden liittämisen diskurssissa sitä kautta, että kotiutusselvityksen myötä vanhemmalla on mahdollisuus saada lapsi kotiin ja hänen marginaalinen asemansa huostaan otetun lapsen vanhempana muuttuu ”normaaliperheen” vanhemman asemaksi, jossa vanhempi vastaa lapsensa arjesta ja kasvatuksesta ilman lastensuojelun väliintuloa. Tässä puhetavassa kotiutusselvityksen työntekijät kontrolloivat vanhempaa. Liittämisen näkökulmassa osallisuuden kontrolli kuuluu liittämiseen, jossa tarkoituksena on, että asiakas voi saavuttaa liittämisen kautta osallisuuden yhteiskunnassa. Liittämisen myötä asiakas siirtyy yhteiskunnan reunamilta tai ulkopuolelta osaksi keskusta. Osallisuus on tässä näkökulmassa ulkoapäin määriteltyä osallisuutta. Se on nimenomaan työntekijöiden, lastensuojelun instituution ja yhteiskunnan määrittämää osallisuutta, ei asiakkaan itsensä tuottamaa. Osallisuus merkityksellistyy tässä puhetavassa ennen kaikkea niin, että asiakkaan vanhemmuus määrittyy normaalina, riittävän hyvänä vanhemmuutena.

Vaikutusvallaton vanhempi puhetavassa vanhemman keinot olla mukana vuorovaikutuksessa merkityksellistyvät kahdella, toisilleen vastakkaisella, tavalla; aktiivisella ja passiivisella tavalla. Aktiivisessa tavassa olla vuorovaikutuksessa vanhempi pyrkii vaikuttamaan kotiutusselvityksen keston. Passiivisessa vuorovaikutuksen tavassa vanhempi pyrkii välttämään konflikteja työntekijöiden kanssa, jotta lapsen kotiutuminen ei vaarantuisi. *Vaikutusvallaton vanhempi*

puhetavassa vanhempi merkityksellistyy sekä aktiivisena että passiivisena toimijana vuorovaikutuksessa työntekijöiden kanssa, mutta lopputulos on sama eli työntekijät ohjaavat prosessia eikä asiakas voi siihen vaikuttaa omalla toiminnallaan. *Vaikutusvallaton vanhempi* puhetapa resonoi sekä osallisuuden liittäminen diskurssin että osattomuuden diskurssin kanssa. Tässä puhetavassa vanhempi on osallisena työskentelyssä, mutta hänen mahdollisuutensa vaikuttaa itse kotiutusselvityksen prosessiin on vähäinen. Hänen osallisuutensa merkityksellistyy tässä puhetavassa niin, että olemalla mukana kotiutusselvitysprosessissa, hänen on mahdollista saada lapsensa kotiin eli saavuttaa kotiutusselvitykseen osallistumisen kautta tavoitteensa. Kotiutusselvitysprosessin lopputuloksena voi olla, että lapsi kotiutuu ja tätä kautta toteutuu myös laajemmassa mielessä vanhemman osallisuus. Vanhempi voi siirtyä huostaan otetun lapsen vanhemman marginaalisesta asemasta lapsensa arjesta vastaavan vanhemman asemaan. Vanhempi päättää osallistua kotiutusselvitystyöskentelyyn ja vuorovaikutukseen työntekijöiden kanssa, jotta voi tätä kautta saavuttaa tavoitteensa. Hänellä on siis tässä mielessä toimijan rooli ja hän on osallisena tätä kautta työskentelyssä.

Vaikutusvallaton vanhempi- puhetapa merkityksellistyy laajemmassa makrotason kontekstissa myös osattomuuden diskurssin kautta. Vanhemmalle ei kotiutusselvityksessä tarjoudu mahdollisuuksia vaikuttaa prosessin kulkuun tai keston. Hänen roolinsa on passiivinen eikä hän voi vaikuttaa lopputulokseen muutoin kuin olemalla kotiutusselvityksessä mukana.

Arvioitavana oleva vanhempi ja *Vaikutusvallaton vanhempi*- puhetavoissa vanhempi ei voi valita osallistumistaan kotiutusselvitykseen siinä mielessä, että jos hän haluaa lapsensa kotiin, hänen tulee osallistua kotiutusselvitykseen. Kotiutusselvitys merkityksellistyy tässä puhetavassa vanhemmalle pakkona valita työskentelyyn osallistuminen. Nämä merkitykset resonoivat osallisuuden liittäminen diskurssin kanssa. Vanhempi osallistuu, mutta osallisuus on ulkopäin tuotettua, jopa pakotettua. Vanhemmalla ei ole vaihtoehtoja valita toisin, jos hän haluaa lapsensa kotiutusta.

Niirasen (2002, 67-68) mukaan kohdeasiakas on ammatillisten toimenpiteiden objekti. ”Kohdeasiakkaan rooliin ei kuulu arvioida itse asiakkuuteen johtanutta ongelmaansa eikä häneltä edellytetä aktiivisuutta omien palveluidensa suhteen. Kohdeasiakkaan rooliin kuuluu noudattaa annettuja ohjeita ja sitoutua työntekijän hänelle asettamiin tavoitteisiin. Kohdeasiakkuus saattaa sisältää oletuksen, että kansalaisella ei ole kykyä tai edellytyksiä arvioida palvelun laatua tai omaa

ongelmanratkaisuaan.” Työskentelyn tavoitteita ei siis suunnitella yhdessä työntekijän kanssa eikä asiakkaan ongelmista yritetä muodostaa yhteistä näkemystä, jossa myös asiakas osallistuisi ongelman määrittelyyn. *Arvioitavana oleva vanhempi-* puhutavan merkitykset resonoivat kohdeasiakkaan diskurssin merkitysten kanssa. Kotiutus selvitysprosessissa olevan vanhemman tulee sitoutua kotiutus selvitykseen, mikä käytännössä pitkälti tarkoittaa vanhemmuuden arviota. Hänen tulee myös sitoutua tietynlaisiin työntekijän määrittelemiin tavoitteisiin, jotka heijastavat hyvään vanhemmuuteen liitettyjä merkityksiä. Vanhemman tulee täyttää hyvän vanhemmuuden kriteerit, jotta lapsi voidaan kotiuttaa.

Tulkitsen, että *Vaikutusvallaton vanhempi-* puhetapa resonoi myös kohdeasiakkaan diskurssin merkitysten kanssa siinä mielessä, että molemmissa työntekijä ohjaa työskentelyprosessia. Kohdeasiakkaan rooliin kuuluu, että hän toimii työntekijän edellyttämällä tavalla eikä häntä oteta mukaan jaettuun päätöksentekoon työntekijän kanssa, vaan työntekijä tekee työskentelyyn liittyvät päätökset (Niiranen 2002, 68,74).

Erilaisia sosiaalityön asiakkaan osallisuuteen liittyviä diskursseja on olemassa lukuisia ja edellä esittämäni tulkinta siitä, mitkä makrotason diskurssit resonoivat tutkimukseni puhetapojen kanssa, on vain yksi tulkinta asiasta. Kaikkia mahdollisia tutkimukseni puhetapojen kanssa resonoivia osallisuuden diskursseja ei ole mahdollista tyhjentävästi yhden pro gradu- tutkielman puitteissa käsitellä. Olen tutkimuksessani keskittynyt kotiutus selvityksen asiakasvanhemman osallisuuden tarkasteluun ennen kaikkea elämänpolitiikan, liittämisen ja kumppanuuden diskurssien näkökulmasta.

Äänen antaminen tutkittaville

Koen, että tutkimuksellani voin antaa äänen kotiutus selvityksen asiakasvanhemmille. Heidän äänensä tai mielipiteensä ei muutoin usein tule yhteiskunnassa kuuluviin (Pösö 2008, 95). Tässä kohdin täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että olen itse tutkijana tulkinnut kotiutus selvityksen asiakasvanhempien puheesta osallisuutta. Asiakasvanhempien ääni ei siis välity suoraan vaan välillisesti tutkijan tulkinnan kautta.

Lastensuojelun asiakasvanhempien näkemyksistä lastensuojelusta tarvitaan Suomessa lisää tutkimustietoa (Pekkarinen 2011, 53). Tämä on yksi tärkeä yhteiskunnallinen perustelu tutkimuksen tekemisestä nimenomaan lastensuojelun asiakasvanhempien näkökulmasta käsin. Tarkoitukseni ei ole perehtyä haastateltavien sisäiseen maailmaan ja kokemuksiin. Diskurssianalyttisessä tutkimuksessa tärkeää ei ole tutkittavien ajatusten ja aikomusten arvailu vaan heidän tuottamat puheapanssa ovat sellaisenaan tutkimuskohteena (Jokinen & Juhila 1991, 44). Tästä huolimatta haastateltavilleni muodostuu mielestäni ääni. He merkityksellistävät puheessaan osallisuuttaan, ja tuottavat samalla kuvaa siitä, millainen osallisuus on kotiutusselvityksen asiakasvanhemmalle mahdollinen. Kotiutusselvityksen työntekijöiden rooli on merkittävä asiakasvanhempien osallisuuden mahdollistajana. Asiakasvanhempien osallisuus rakentuu vuorovaikutuksessa työntekijöiden kanssa, mutta viimekädessä työntekijät määrittävät minkä aseman asiakas työskentelyssä saa; onko hän lähinnä työskentelyn kohteena vai onko hänen mahdollista nousta postmodernin asiakasetoksen mukaisesti subjektin asemaan (ks. Raitakari 2002, 50-51).

Haastateltavani puhuvat osassa aineisto-otteista itsestään vahvoina, elämänpoliittisina toimijoina. Tämä on mielestäni tuore tapa representoida sijaishuollon asiakasvanhempia, joiden usein ajatellaan olevan enemmänkin pakkotoimenpiteiden ja sosiaalityöntekijöiden vallankäytön kohteita sekä kykenemättömiä ottamaan vastuuta elämästään ja vanhemmuudestaan. Kotiutusselvityksen ja lapsen huostaanoton purkamisen kontekstissa on mahdollista tuoda esille sijoitettujen lasten vanhempien vahvuutta, subjektiasemaa lastensuojelun työskentelyssä ja kykyä raivata tiensä elämän vaikeuksien keskeltä reflektiovoittajaksi.

Toisaalta haastateltavien puheesta muodostui kuva myös kotiutusselvityksen asiakkaiden heikosta osallisuudesta tai jopa osattomuudesta työskentelyssä. Tämä taas voisi haastaa kotiutusselvitystä tekeviä sijaishuollon työntekijöitä ja laajemminkin lastensuojelun- ja sosiaalityön instituutioita pohtimaan, olisiko sosiaalityön käytännöissä jotakin muutettavaa ja parannettavaa, jotta sosiaalityön asiakkaan osallisuutta työskentelyssä voitaisiin vahvistaa.

Kielenkäytön seuraamuksellisuus

Seuraavaksi pohdin kielenkäytön seuraamuksellisuutta tutkimuksessani. Diskurssianalyttisessä tutkimuksenteossa ajatellaan, että kieli ei vain kuvasta todellisuutta vaan myös tuottaa ja uusintaa

sitä. Kielellä paitsi kuvataan jotakin, myös tehdään jotakin. Kiinnostuksen kohteena on, miten diskurssit rakentavat todellisuutta ja millaisia seurauksia niiden käyttämiseen saattaa liittyä. (Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 47, 50.) Tutkimukseni haastateltavien tuottamat puhetavat mahdollistavat erilaisia toimijuuksia ja osallisuutta kotiutusselvitysprosessissa oleville vanhemmille ja sosiaalityön asiakkaalle yleisimminkin. *Vanhempi valitsijana* ja *Vanhempi oikeuksiensa palauttajana*- puhetavoissa vanhemmille rakentuu vahva, elämänpoliittinen toimija-asema ja heidän osallisuutensa työskentelyssä on vahvaa. Näissä puhetavoissa sosiaalityö merkityksellistyy asiakkaan elämänsuunnittelun välineenä ja keinona. Kotiutusselvitys toimii uudenlaisena mahdollisuutena parempaan elämään ja uudistuneeseen identiteettiin vanhempana.

Tällainen asiakkaan elämänpoliittisen osallisuuden näkökulma on tutumpi esimerkiksi terapiatyössä. Terapiatyöhön sisältyy ajatus työskentelyn vapaaehtoisuudesta eli asiakas hakeutuu itse terapiaan ja voi sen myös keskeyttää milloin vain niin halutessaan. Tällaista vapaaehtoisuutta ei lastensuojelutyössä voida tosiasiallisesti saavuttaa vaan lastensuojelun sosiaalityöhön liittyy tuen lisäksi työntekijän asiakkaita kohtaan harjoittama kontrolli. Vanhemmat kuitenkin usein itse hakevat lapsensa kotiutusta, joten tässä mielessä kotiutusselvitys on huomattavasti enemmän vapaaehtoisuuteen nojaava työskentelyprosessi kuin jokin muu lastensuojelun toimenpide. Asiakkaiden elämänpoliittinen osallisuus on haaste sosiaalityön instituutiolle ja työntekijöille. Sosiaalityön järjestelmän pitäisi kyetä ottamaan vastaan tällaisia elämänpoliittisia toimijoita, jotka osaavat itse arvioida ongelmiaan, tietävät mitä he työskentelyltä haluavat ja mitä tavoitteita sille asettavat. Elämänpoliittisen toimijan ja päätöksentekijän tavoin käyttäytyvä asiakas saatetaan kokea sosiaalityössä hankalana ja vaativana eikä asiakkaan odotuksiin kyetä välttämättä palvelujärjestelmässä vastaamaan riittävän responsiivisesti (Valokivi 2008, 64 ; Juhila 2003, 90-91). Lastensuojelutyössä lapsen edun periaatteen tulee ohjata työskentelyä. Vanhempien elämänpoliittisen osallisuuden vahvistaminen ja heidän oikeutensa vanhempina sekä lapsen edun toteutuminen saattavat olla joissain tilanteissa keskenään ristiriidassa. Tällöin merkittävämmäksi periaatteeksi nousee lapsen edun varmistaminen. Elämänpoliittinen osallisuus on myös haaste asiakkaille siinä mielessä, että kaikilla sosiaalityön asiakkailla ei ole haavoittuvissa elämäntilanteissa voimavaroja ja resursseja suunnitella elämäänsä, asettaa tavoitteita ja vaatia palveluita. Näistä haasteista huolimatta, kotiutusselvitysprosessi ja lastensuojelutyöskentely yleisimminkin voivat sisältää elementtejä, jotka vahvistavat asiakkaiden elämänpoliittista osallisuutta.

Kumppanuuteen perustuva asiakkaan osallisuus on usein sosiaalityössä tavoitteena. Erilaisissa tutkimuksissa työntekijöiden ja sosiaalityön asiakkaiden yhteistyö ja vuorovaikutus merkityksellistyy kumppanuutena (Haahtela 2015; Juhila 2006; Valokivi 2008). Myös lastensuojelun sijaishuollon sosiaalityössä yhteistyö vanhempien ja työntekijöiden välillä voi merkityksellistyä kumppanuutena (Laakso 2012, 31-34). Lastensuojelun yhteiskunnallinen velvoite turvata lapsen etu voi olla jossain tilanteissa ristiriidassa vanhemman osallisuuden toteutumisen ja työntekijän ja vanhemman kumppanuussuhteen kanssa. Tosin usein Suomessa huostaanottoakin tehdään yhteistyössä ja yhteisymmärryksessä asiakkaiden kanssa. Huolimatta lastensuojelutyöhön olennaisesti kuuluvasta kontrollista, asiakasvanhemmat voivat merkityksellistää vuorovaikutuksen työntekijöiden kanssa tuen ja dialogisuuden näkökulmasta. Kotiutus selvitys näyttäytyy lastensuojelussa prosessina, jossa on paljon mahdollisuuksia vanhemman osallisuuden toteutumiselle kumppanuuden näkökulmasta. Vanhemmat hakevat usein itse kotiutusta, joten tässä mielessä kotiutusprosessi perustuu periaatteessa suurempaan vapaaehtoisuuteen kuin esimerkiksi huostaanotto tai monet muut lastensuojelussa tehtävät toimenpiteet. Tosin, on tilanteita, joissa vanhemmat itse toivovat lapsen huostaanottoa. Lastensuojelussa on siis paljon mahdollisuuksia työntekijöiden ja asiakkaiden yhteistyöhön, dialogiseen vuorovaikutukseen ja asiakkaan osallisuuteen kumppanuuden näkökulmasta. Tämä ei riipu aina edes tehtävästä lastensuojelullisesta päätöksestä vaan kaikenlaisia toimenpiteitä, huostaanotto mukaan lukien, voidaan toteuttaa yhteistyössä asiakkaiden kanssa.

Tutkimukseni tuottamat heikon osallisuuden puhetavat tuovat esille sen, että, asiakaslähtöisyyden ja asiakkaan osallisuuden periaatteista huolimatta sosiaalityössä on käytäntöjä ja tilanteita, jotka hahmottuvat moderniin, vahvaan professionalismiin, jossa sosiaalityön asiakas on lähinnä kohteen asemassa. Tässä vahvassa modernissa professionalismissa ajatuksena on, että asiantuntijat tietävät asiakkaita paremmin mitä ns. ”hyvä” elämä pitää sisällään ja miten asiakkaan tulee toimia siihen päästäkseen (Raitakari 2002, 47). Osallisuuden näkökulmasta asiakasta osallistetaan tähän ”hyvään” elämään ulkopäin määriteltyjen kriteerien ja tavoitteiden muodossa. Asiakas ei itse välttämättä koe kaikkia tavoitteita ja toimenpiteitä hyödyllisiksi, mutta on kenties pakotettu hyväksymään ne. Kotiutus selvityksen kontekstissa vanhemman tulee sitoutua kotiutus selvitysprosessiin, jos hän haluaa lapsensa kotiin. Ongelmana tällaisessa ulkopäin tulevassa osallistamisessa on, että siinä saatetaan sivuuttaa asiakkaan omien vahvuuksien hyödyntäminen. Lisäksi asiakas ei välttämättä koe tällaista työskentelyotetta häntä tukevana ja auttavana, vaikka työskentelyn vilpittömänä tavoitteena olisikin auttaa asiakasta.

Vanhemman osallisuus on ambivalentti ilmiö lastensuojelutyön luonteen vuoksi. Lastensuojelun tulee toisaalta tukea vanhempia ja toisaalta kontrolloida heitä lapsen edun nimissä. Lastensuojelun sosiaalityön yhteiskunnallinen velvollisuus on huolehtia viimesijaisena toimijana siitä, että lapset saavat elää ympäristössä, joka riittävällä tavalla turvaa heidän terveen kasvunsa ja kehityksensä. Tämä sama lapsen edun velvoite pätee myös huostaanoton lopetusta arvioitaessa ja kotiutus selvityksen kontekstissa ja kenties väistämättä johtaa siihen, että jotkut vanhemmista kokevat, että heidän osallisuutensa jää työskentelyssä heikoksi eikä heidän oikeuksiaan riittävässä määrin huomioida.

Nähdäkseni asiakkaiden elämänpoliittista ja kumppanuuteen perustuvaa osallisuutta tulisi kuitenkin lastensuojelun sosiaalityössä mahdollisuuksien mukaan vahvistaa, koska päätökset ja toimenpiteet, joita lastensuojeluprosesseissa tehdään vaikuttavat syvästi asiakkaiden elämään. Asiakkaita tulisi siis ottaa mukaan yhteiseen päätöksentekoon, lastensuojelun toimenpiteiden arviointiin ja yhteiseen tavoitteiden asettamiseen. Myös asiakas- työntekijä- suhteen vuorovaikutuksen merkitystä asiakkaan osallisuuden kokemukselle ei voida liikaa korostaa. Tutkimukseni tuottamat vahvan osallisuuden puhuvat osoittavat, että vanhempien elämänpoliittinen ja kumppanuuteen perustuva osallisuus on mahdollista myös lastensuojelun kontekstissa.

Kaikki tutkimukset ja selvitykset, jotka käsittelevät lastensuojelua, avaavat tärkeitä näkökulmia. Pekkarisen selvityksen (2011) mukaan suomalaisessa lastensuojelututkimuksessa ei voida puhua varsinaisesta tutkimuksellisesta tihentymästä eli mitään tiettyä lastensuojeluun liittyvää osa-aluetta ei ole perusteellisesti tutkittu. Huostaanotosta on tutkimuksia. Erityisesti väitöskirjojen ja lisensiaatintöiden määrä on huostaanottoa koskevista tutkimuksista suuri. (Helavirta & Laakso & Pösö 2014, 289.) Tästä huolimatta, yhtenä tärkeänä lastensuojelun jatkotutkimusaiheena näen huostaanottojen tutkimisen. Haastateltavani toivat esille paljon huostaanottoon liittyviä kokemuksiaan ja tärkeitä näkökulmia, joita en tässä pro gradu tutkielmassani voinut valitettavasti hyödyntää. Myös lasten osallisuuden tutkiminen esimerkiksi huostaanoton ja yleisimminkin sijaishuollon kontekstissa olisi nähdäkseni tärkeää. Lisäksi huostaanoton lopettamiseen liittyvät akateemiset tutkimukset ovat Suomessa niin vähäisiä, että aiheesta tarvitaan ehdottomasti lisää tutkimustietoa.

Lähteet

- Alasuutari, Pertti (2001) Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000) Suomalaista sosiaalipolitiikkaa. Tampere: Vastapaino.
- Arki, arvot, elämä, etiikka. (2013) Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. Talentia, ammattieettinen lautakunta. www.talentia.fi/558/Etiikkaopas_2013_net.pdf. (viitattu 24.8.2016)
- Banks, Sarah (2004) Ethics, Accountability and the Social Professions. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Beck, Ulrich (1992) Risk Society. Towards a New Modernity. Translated by Mark Ritter. London: Sage Publications.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1995) Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Suom. Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1995a) Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. . Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash (toim.) Nykyajan jäljillä: refleksiivinen modernisaatio. Suom. Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino, 11-82.
- Beck, Ulrich (1995b) Ecological Politics in an Age of Risk. Translated by Amos Weisz. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (1995) The Normal Chaos of Love. Translated by Mark Ritter and Jane Wiebel. Cambridge: Polity Press.
- Beresford, Peter & Shamash, Michael & Forrest, Vic & Turner, Michael & Branfield, Fran (2005) Developing Social Care: Service Users' Vision for Adult Support. The Social Care Institute for Excellence. London.
- Berg, Kristiina (2008) Äitiys kulttuurisina oletuksina. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja 48/2008.
- Burr, Vivien (2015) Social Constructionism. Third edition. East Sussex; New York: Routledge.
- Byrne, David (2005) Social Exclusion. Maidenhead, England; New York: Open University Press.
- Cameron, Angus (2006) Geographies of Welfare and Exclusion: Social Inclusion and Exception. Progress in Human Geography 30 (3), 396-404.
- Carnochan, Sarah & Lee, Chris & Austin, Michael J. (2013) Achieving Timely Reunification. Journal of Evidence-Based Social Work 10, 179-195.
- Courtney, Mark E. (1994) Factors Associated with the Reunification of Foster Children with Their Families. Social Service Review 68 (1), 81-108.

- D'Andrade, Amy & Duerr Berrick Jill (2006) When Policy Meets Practice: The Untested Effects of Permanency Reforms in Child Welfare. *Journal of Sociology and Social Welfare*. 33 (1), 31-52.
- Davies, Celia (1995) Competence versus Care? Gender and Caring Work Revisited. *Acta Sociologica* 38 (1), 17-31.
- Eräsaari, Risto (1998) Mikä ihmeen elämänpolitiikka? Teoksessa J.P Roos & Tommi Hoikkala (toim.) *Elämänpolitiikka. 2000-luvun kirjasto*. Helsinki: Gaudemus, 92-109.
- Eräsaari, Risto (2005) Inkluisio, ekskluisio ja integraatio sosiaalipolitiikassa. *Kiistakysymysten kartoitusta. Sosiaalipoliittinen yhdistys: Janus* 13 (3), 252-267.
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Ferguson, Harry (2001) Social Work, Individualization and Life Politics. *British Journal of Social Work*. 31, 41-55.
- Ferguson, Harry (2004) *Protecting Children in Time. Child abuse, Child protection and the Consequences of Modernity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Folleso, Reidun & Mevig, Kate (2010) In the Best Interest of the Child? Contradictions and Tensions in Social Work. Teoksessa Hannele Forsberg & Teppo Kröger (toim.) *Social Work and Child Welfare Politics. Through Nordic Lenses*. Bristol: The Policy Press, 97-111.
- Forsberg, Hannele (2012) Johdatus kirjan käsitemaailmaan. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) *Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 7-24.
- Foucault, Michel (1980) *Tarkkailla ja rangaista*. Suom. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- Gee, James Paul (1999) *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. London: Routledge.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self- Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1994) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1995) Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash (toim.) *Nykyajan jäljillä: refleksiivinen modernisaatio*. Suom. Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino, 83-152.
- Goffman, Erving (2012) *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Suom. Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.

Granfelt, Riitta (2008) Osalliseksi omaan elämään –Work out –ohjelma nuoren vangin tukena. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 4/2008.

Haahtela, Riikka (2006) Osallisuuskeskustelut sosiaalityössä. Neljä näkökulmaa sosiaalityössä tuotettuihin asiakkaan osallisuusmahdollisuuksiin. Sosiaalityön pro gradu-tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

Haahtela, Riikka (2015) Asiakkuuksien rakentuminen asunnottomille suunnatussa naistyössä. Tampere: Tampere University Press.

Heino, Tarja (2009) Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 52-75.

Helavirta, Susanna & Laakso, Riitta & Pösö, Tarja (2014) Huostaanoton kuva suomalaisen tutkimuksen valossa. Janus 22 (3), 288-298.

Helne, Tuula (2002a) Sisällä, reunalla, ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, 20-43.

Helne, Tuula (2002b) Syrjäytymisen yhteiskunta. Stakes. Tutkimuksia 123.

Helne, Tuula & Laatu, Markku (2006) Johdanto: ”Hyvinvointipolitiikka” ja sen vääryydet. Teoksessa Tuula Helne & Markku Laatu (toim.) Vääryyskirja. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 9-40.

Helne, Tuula (2009) Kilpailukyky-yhteiskunnan tabut ja niiden (vähemmän) inhimilliset ja (vähemmän) sosiaaliset seuraukset. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Tabujen kahleet. Tampere: Vastapaino, 19-42.

Hetherington, Rachael (2002) Learning from Difference: Comparing Child Welfare Systems. <http://www.wlu.ca/document/7203/Heatherington-Keynote-Address.pdf>

Hiitola, Johanna (2009) Erilaisin eväin huostassapidon jälkeen – selvitys Tampereella, Hämeenlinnassa, Porissa ja Tampereen seutukunnassa vuonna 2007 lakkautetuista huostassapidoista. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 15/2009.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2011) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Hoikkala, Susanna & Heinonen, Hanna (2013) Samalla puolella- Näkökulmia perheiden jälleenyhdistämiseen lastensuojelussa.

[www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelu-keskusliitto/Samalla_puolella_Nakokulmia-perheiden_jalleenyhdistämiseen_lastensuojelussa.pdf](http://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelu-keskusliitto/Samalla_puolella_Nakokulmia-perheiden_jalleenyhdistamiseen_lastensuojelussa.pdf). (viitattu 8.8.2016)

Hokkanen, Liisa (2009) Empowerment valtaistumisen tai voimaantumisen dialogina. Teoksessa Mikko Mäntysaari & Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus, 315-334.

Hurtig, Johanna (2003) Lasta suojelemissa. Etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1991) Diskurssianalyysi: villiä leikkiä merkityksillä vai varteenotettava tutkimustapa? Teoksessa Hannele Forsberg, Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Helmi Järviluoma, Marjo Kuronen, Tarja Pösö, Aino Ritala-Koskinen, Irene Roivainen, Ilmari Rostila, David Silverman & Eero Suoninen (toim.) Sosiaalisia käytäntöjä tutkimassa. Katkelmia empiirisen tutkimuksenteon vaiheista. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia Sarja A Nro 1 Tampere: Tampereen yliopisto, 37- 49.

Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala, Anna (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 9-19.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2016) Diskursiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyttiset käsitteet. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 25-50.

Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, 11-19.

Juhila, Kirsi (2003) Creating a “Bad” Client: Disalignment of Institutional Identities in Social Work Interaction. Teoksessa Christopher Hall & Kirsi Juhila & Nigel Parton & Tarja Pösö (toim.) Constructing Clienthood in Social Work and Human Services: Interaction, Identities and Practices. London: Jessica Kingsley Publishers, 83-95.

Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2016) Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 445-463.

Juhila, Kirsi & Raitakari, Suvi & Hall, Christopher Julkaistaan (2017) Responsibilization at the Margins of Welfare Services. Routledge.

Karisto, Antti (1997) Kaupunkisosaalityö tulee. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) Tehdä itsensä tarpeettomaksi. Sosiaalityö 1990- luvulla. Helsinki: Stakes-raportteja 213, 129-144.

Kataja, Kati (2012) Lapsuuden rajoilla. Normaalin ja poikkeavan määrittäminen huostaanottoasiakirjoissa. Turku: Turun yliopisto. Koulutussosiologian tutkimuskeskus 78/2012.

Katajala-Peltomaa, Sari & Vuolanto, Ville (2013) Lapsuus ja arki antiikissa ja keskiajalla. Helsinki: Gaudeamus.

Keskinen, Suvi (2005) Perheammattilaiset ja väkivaltatyön ristiriidat. Sukupuoli, valta ja kielelliset käytännöt. Tampere: Tampere University Press.

Kivistö, Mari (2011) Henkilökohtainen apu ja monimuotoinen osallisuus. Tutkimus vaikeavammaisten osallistumisesta ja osallisuudesta. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Kivistö, Mari (2014) Kolme ja yksi kuvaa osallisuuteen. Monimenetelmällinen tutkimus vaikeavammaisten ihmisten osallisuudesta toimintana, kokemuksena ja kielenkäyttönä. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Acta Universitatis Lapponiensis 283.

Laakso, Riitta (2012) Vanhempien kanssa tehtävä työ ja moraalikysymykset lastenkodissa. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen- Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 25-44.

Laitinen, Merja & Ojaniemi, Pekka & Tallavaara, Marja-Sisko (2007) ”Nyt kuullaan meitä asiakkaita”: Tutkimus kohtaamisesta, tiedosta ja osallisuudesta lastensuojelun työprosesseissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto, Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 53/2007.

Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007) Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. Janus 15 (4), 316-332.

Laitinen, Merja & Kemppainen, Tarja (2010) Asiakkaan arvokas kohtaaminen. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus, 138-177.

Laitinen, Merja & Nikupeteri, Anna (2013) Kokemusasiantuntijuus väkivaltatyössä. Teoksessa Marja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 427-458.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/ 812.

Lash, Scott (1995) Refleksiivisyys ja sen vastinparit. Teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash (toim.) Nykyajan jäljillä: refleksiivinen modernisaatio. Suom. Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino, 153-235.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/ 417.

Lehto, Juhani (1997) Sosiaalityö ja perusoikeudet. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi” Sosiaalityö 1990-luvulla. Helsinki: Stakes-raportteja 213, 103-115.

Lehto, Juhani & Miettinen, Sari & Tynkkynen, Liina- Kaisa (2012) Muuttuvatko palveluja käyttävän kuntalaisen asema ja vaikutusmahdollisuudet? Teoksessa Maijaliisa Junnila, Tuomas Aho, Sami Fredriksson, Ilmo Keskimäki, Juhani Lehto, Miika Linna, Sari Miettinen & Liisa- Kaisa Tynkkynen : Sitä saa mitä tilaa. Tilaaja-tuottaja-toimintatavan kehittyminen sosiaali- ja terveyspalveluissa. Helsinki: THL, Raportti 42/2012, 149-158.

Levitas, Ruth (1998) *The inclusive society: Social exclusion and New Labour*. Basingstoke: MacMillan.

Levitas, Ruth (2000) *What is social exclusion?* Teoksessa David Gordon & Peter Townsend (toim.) *Breadline Europe. The measurement of poverty*. Bristol: The Policy Press, 357-383.

Lister, Ruth (2004) *Poverty*. Cambridge: Polity Press.

Lonne, Bob & Parton, Nigel & Thomson, Jane & Harries, Maria (2009) *Reforming Child Protection*. London: Routledge.

Luhtasela, Leena (2009) *Osallisuuden rakentuminen kuntouttavassa työtoiminnassa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. www.sosnet.fi/loader.aspx?id=e7fa5820-ad67-4a88-9e11-1ee3142325c (viitattu 15.6.2016)

Mikkola, Matti (2004) *Lastensuojelu ja eurooppalaiset ihmisoikeudet*. Teoksessa Annamajja Puonti & Tuula Saarnio & Anne Hujala (toim.) *Lastensuojelu tänään*. Jyväskylä: Gummerus, 61-76.

Mönkkönen, Kaarina (2007) *Vuorovaikutus- dialoginen asiakastyö*. Helsinki: Edita.

Niiranen, Vuokko (2002) *Asiakkaan osallistuminen tukee kansalaisuutta sosiaalityössäkin*. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja Sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 63-80.

Nätkin, Ritva (2003) *Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä*. Teoksessa Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Helsinki: Gaudeamus, 16-38.

Oikeusministeriö (2013) *8-vuotiaan lapsen kuolemaan johtaneet tapahtumat*. Selvityksiä ja ohjeita 32/2013. Helsinki: Oikeusministeriö.

http://www.oikeusministerio.fi/fi/index/julkaisut/julkaisuarkisto/1370865930372/Files/8-vuotiaan_lapsen_kuolemaan_johtaneet_tapahtumat.pdf (viitattu 5.8.2016)

Palomäki, Susanna (2012) *Asiakkaiden osallisuus kuntoutustutkimusprosessissa. Asiakkaiden kokemuksia osallisuudesta ja kuntoutustutkimuksen oikea-aikaisuudesta* Tampereen yliopistollisessa sairaalassa. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/76580/lisuri000150.pdf?sequence=1> (viitattu 20.6.2016)

Parton, Nigel & Thorpe, David & Watter, Corinne (1997) *Child Protection. Risk and Moral Order*. Basingstoke: Palgrave.

Parton, Nigel & O'Byrne, Patrick (2000) *Constructive Social Work. Towards a New Practice*. Hampshire ; London: MacMillan Press Ltd.

Patomäki, Heikki (2007) *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY.

Pekkarinen, Elina (2011) Lastensuojelun tieto ja tutkimus- Asiantuntijoiden näkökulma. Nuorisotutkimusverkosto. Verkkojulkaisu 51.

<http://nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/lastensuojeluntieto.pdf> (viitattu 8.8.2016)

Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne (2009) Kurssi kohti diskurssia. Tampere: Vastapaino.

Pitkänen, Miia (2008) Yhteiseen elämään- huostaanoton lopettaminen lastensuojelun toimenpiteenä. Helsinki: Helsingin yliopisto. www.socca.fi/files/3916/Yhteiseen_elamaan-Huostassapidon_lopettaminen_lastensuojelun_toimenpiteena_lisensiaatintutkimus_Miia_Pitkanen_2008.pdf (Viitattu 26.3.2016)

Pitkänen, Miia (2011) Vastuun paikka: vanhempien tukeminen lasten huostaanotossa. Soccan ja Heikki Waris- instituutin julkaisusarja 26/2011.

Pohjola, Anneli & Laitinen, Merja (2010) Pohdintaa asiakkuuden punoksista. Teoksessa Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudemus, 309-320.

Pringle, Keith (1998) Children and Social Welfare in Europe. Buckingham: Open University Press.

Pösö, Tarja (2007) Lastensuojelun puuttuva tieto. Teoksessa Jaana Vuori & Ritva Nätkin (toim.) Perhetyön tieto. Tampere: Vastapaino, 65- 82.

Pösö, Tarja (2008) Kiistanalaiset perhesuhteet ja tutkimisen moraalit. Teoksessa Eija Sevón & Marianne Notko (toim.) Perhesuhteet puntarissa. Helsinki: Palmenia, 93-107.

Pösö, Tarja (2012) Epilogi. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 169-173.

Pösö Tarja (2014) Lasten huostaanotto tutkimuksen haasteena. Hyvinvointikatsaus 1 (24), 74-79.

Raitakari, Suvi (2002) Sosiaalityön marginaalistasus- Asiakkuus ja asiantuntijuus modernin ja postmodernin tulkintakehyksessä. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, 44-62.

Raitakari, Suvi (2006) Neuvottelut ja merkinnät minuuksista. Vuorovaikutuksellisuus ja retorisuus nuorten tukiasumisyksikön palaverissa ja tukisuunnitelmissa. Tampere: Tampereen yliopisto.

Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2013) Kuluttajuusdiskurssi ja palveluvalinnat mielenterveyskuntoutuksen asiakaspalaverissa. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 167-195.

Raitakari, Suvi & Haahtela, Riikka & Juhila, Kirsi (2015) Tackling Community Integration in Mental Health Home Visits Integration in Finland. Health and Social Care in the Community. 24 (5), e53-e62. onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/hsc.2016.24.issue-5/issuetoc (viitattu 25.4.2016)

Rastas, Anna (2008) Antirasistinen tutkimusagenda- etiikka vai politiikka? Sosiologia 45 (2), 149-153.

Rauhala, Pirkko-Liisa & Vironkangas, Elina (2011) Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Sosiaalityön tutkimuksen seuran vuosikirja. Jyväskylä: PS-kustannus, 235-255.

Raunio, Kyösti (2006) Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.

Richardson, Ann (1983) Participation. London: Routledge & Kegan Paul.

Rostila, Ilmari & Vinnurva, Jukka (2013) Sosiaalityön asiakkaan toimijuus ja täysimittainen professionaalisuus. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 196-218.

Roos, J.P. & Hoikkala, Tommi (1998) Esipuhe. Teoksessa J.P. Roos & Tommi Hoikkala (toim.) Elämänpolitiikka. 2000-luvun kirjasto. Helsinki: Gaudeamus, 7-19.

Ruch, Gillian (2005) Relationship-based Practice and Reflective Practice: Holistic Approaches to Contemporary Child Care Social Work. Child and Family Social Work 10, 111-123.

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna (2006) KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja]. <<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>>. (Viitattu 14.5.2016.)

Saastamoinen, Kati (2010) Lapsen asema sijaishuollossa. Käsikirja arjen toimintaan. Helsinki: Edita.

Salkolahti, Elina (2011) Puhuttu ja tehty nainen kahdessa kulttuurissa. Diskurssianalyysi naisena olemisen merkityksistä nuorten afgaaninaisten puheessa. Pro gradu-tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.

Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Helsinki: Helsingin yliopisto, Helsingin kaupungin tietokeskus 7/2002.

Silverman, David (1985) Qualitative Methodology & Sociology. Aldershot: Gower.

Silverman, David (1988) Laadullisen tutkimuksen kuusi sääntöä- postromanttinen näkökulma. Sosiologia 25 (4), 257-268.

Sinkkonen, Jari (2004) Kiintymyssuhdeteoria –tutkimuslöydöksistä käytännön sovelluksiin. Duodecim 120, 1866-1873.

Skeggs, Beverley (1995) Theorising, Ethics and Representation in Feminist Ethnography. Teoksessa Skeggs, Beverley (ed.) Feminist Cultural Theory: Process and Production. Manchester: Manchester University Press, 190-206.

Strandell, Harriet & Julkunen, Ilse & Lamminen, Katri (2002) ”Ku ois vaan sellanen normaali elämä”- Elämänkulku marginaalista katsoen. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, 111-124.

Särkelä, Antti (2001) Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.

Suoninen, Eero (1993) Mistä on perheenäidit tehty? Haastattelupuheen analyysi. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 111-150.

Suoninen, Eero (1997) Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittäjä. Tampere: Tampereen yliopisto.

Suoninen, Eero (2016) Kielenkäytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Tampere: Vastapaino, 51-73.

Thompson, Andrew (2007) The Meaning of Patient Involvement and Participation in Health Care Consultations: A Taxonomy. Teoksessa Sarah Collins, Nicky Britten, Johanna Ruusuvuori & Andrew Thompson (toim.) Patient Participation in Health Care Consultations. Qualitative Perspectives. Maidenhead: Open University Press, 43-64.

Tuori, Kaarlo & Kotkas, Toomas (2008) Sosiaalioikeus. 4. painos. Helsinki: WSOY.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö (2009) Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. www.tenk.fi/sites/tenk.fi/eettisetperiaatteet.pdf. (viitattu 28.4.2016)

Valokivi, Heli (2008) Kansalainen asiakkaana –tutkimus vanhusten ja lainrikkokojen osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampere: Tampere University Press.

Vuori, Jaana (2003) Äitiyden ainekset. Teoksessa Hannele Forsberg & Ritva Nätkin (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus, 39-63.

Välimaa, Outi (2011) Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/66710/978-951-44-8351-6.pdf?sequence=1> (viitattu 23.2.2016)

Walker, Teri (1988) Whose Discourse? Teoksessa Steve Woolgar (toim.) Knowledge and Reflexivity. New Frontiers in the Sociology of Knowledge. London: Sage, 55-79.

Webb, Stephen. A. (2006) Social Work in a Risk Society. Social and Political Perspectives. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

White, Sue (2009) Discourse Analysis and Reflexivity. Teoksessa Mel Gray & Stephen A. Webb (toim.) Social Work Theories and Methods. London: Sage, 161-171.

Wieviorka, Michel (2014) A Critique of Integration. *Identities*. 21 (6), 633-641.

Wilson, Kate & Ruch, Gillian & Lymbery, Mark & Cooper, Andrew (2008) *Social Work. An Introduction to Contemporary Practice*. Harlow: Pearson/Longman.

Liite 1.

Teemahaastattelurunko

Esitiedot:

Kauanko lapsi oli sijoitettuna ennen kotiutusselvitysprosessia?

Missä lapsi oli sijoitettuna ennen kotiutusta?

Kuinka kauan kotiutusselvitysprosessi kesti?

Ketä työntekijöitä/eri ammattiryhmiä oli mukana kotiutusselvitysprosessissa?

1)Kotiutusselvityksen käynnistyminen:

Miten kotiutusselvitys käynnistyi?

Kuka ehdotti lapsen kotiuttamista?

2)Vuorovaikutus työntekijöiden ja asiakkaiden välillä

Työntekijöiden ja haastateltavan välisen vuorovaikutuksen merkitys kotiutusselvityksen kokemiselle?

Haastateltavan mahdollisuus päätöksentekoon kotiutusselvitysprosessissa?

Eroja/samankaltaisuuksia eri ammattiryhmien suhtautumisessa haastateltavaan kotiutusselvitysprosessissa?

3) Työntekijöiden toimintatavat

Mitä kokemuksia haastateltavalla on kotiutusselvityksen työntekijöistä?

Miten haastateltava arvioi työntekijöiden toimintatapoja?

4) Kokemukset kotiutusselvityksestä

Haastateltavan kokemukset kotiutusselvityksestä?

Onko selvitys onnistunut vai epäonnistunut haastateltavan mielestä? Miksi?

5) Kehittämisehdotukset:

Kehittämisehdotuksia kotiutusselvitystyöskentelylle?